

Павел Гюлле

Мерседес бенц. Із багажником

Уроки водіння у часі та просторі

Oh Lord, won't you buy me a Mercedes Benz?..

Janis Joplin

«Любий пане Павле, отже, час знову закрутив неймовірну петлю — між перекладом і книжковою публікацією минуло ледь чи не тринадцять років...»

Буває, що найбільша проблема тексту — в нестандартності. А нестандартним текстам передусім потрібен нестандартний видавець. Коли вже й цей рубіж подолано, і наша солідарна нестандартність вилилась у цю гарнезну книжку, я тішуся нагоді презентувати автора, якому, схоже, для задуму такого знакового роману було достатньо записатися на водійські курси.

Отож Павел Гюлле — визначний польський прозаїк, драматург і сценарист, викладав філософію в Гданській медичній академії, обіймав посади програмного директора Гданської телестудії і завідувача літературної частини Міського театру в Гдині, віце-президент польського Пен-клубу. Всупереч критиці, що визнала його останнім класиком польської літератури ХХ століття, успішно пише далі. Ніколи не був у мейнстрімі (а чи часто потрапляє в нього добра проза?), проте й регалій йому не бракує, як і перекладів іншими мовами. Зокрема популярний у Британії, де загалом видають не так багато іноземної літератури. Незлоблива іронічність, ностальгійність, яка не має нічого спільного з ресентиментом, автобіографічність без самомилування, оповідацька майстерність, надзвичайна ерудованість — цього не компенсуєш ані надміром «крові&любові», ні набором одноденних трендів. А інтелігентність і неквапливість письма, якась несьогоднішня внутрішня делікатність споріднюють його з нашими старшими «вісімдесятниками».

Оце ви щойно розгорнули першу книжку Павла Гюлле українською й готові розпочати урок водіння на «фіатику» чарівної інструкторки панни Цівле (у паралельному часопросторі львівська бабуся героя

сідає з такою самою метою за кермо вже архаїчної для нас моделі «сітроена», щоб за мить втелющитись у залізничну катастрофу). А далі обидві ці захопливі й кумедні придибенції втягають у такий густий і багаторівневий вир з історій і подій, викрешують із вас такий огром асоціацій — літературних, історичних і глибоко інтимних, що я запевнюю — ви житимете цією книжкою-мандрівкою ще довго, по тому, як наскрізний сто сімдесятий «мерседес» гнило-зеленого кольору, чотиридверна версія, промчить вас не лише крізь історію окремо взятої родини, а й почерез морок і нечасті ясні спалахи історії ХХ століття — від ілюзій і найкращих сподівань 1920-х аж до напівкримінальних кооперативів початку 1990-х і перших інтернет-хакерів кінця.

Якби вам раптом знадобились «ключики» до цього вкрай моторизованого тексту, охоче з вами ділюся.

«Мерседес Бенц» є доволі ризикованим експериментом, зрештою, не першим і не останнім у доробку автора. Уже його знаковий дебют у великій прозі, роман «Вайзер Давидко», який переклали понад десятком мов і екранізували, був реплікою до «Бляшаного барабана» Гюнтера Грасса. Після «Мерседеса» з'явиться ще й «Касторп», нав'язаний Томасом Манном — історія однойменного персонажа, що передує подіям, які описано в «Зачарованій горі». А наша — а тепер і ваша книжка є одностороннім епістолярієм з чеським класиком Богумілом Грабалом, автором також ніби не з мейнстріму, проте, чимало літературних метрів мали б за честь йому «тримати гвинтики». Грабала, як і дещо белетризованого дідуся героя при сталінізмі спіткала доля «декласованого елемента», наприкінці 1960-х — Оскар за найкращий кіносценарій за його ж таки книжкою, а в 1990-ті — номінація на Нобелівську премію з літератури.

«Мерседес» було опубліковано лише через чотири роки після загадкової смерті автора оповідання «Вечірній урок водіння», з яким цей короткий і динамічний роман пов'язаний стилістично й фабулярно: його написано без жодного абзацу, на одному подиху, отими «грабалівськими» «...чудовими довгими фразами, зав'язаними, мовби стрічки на священному дереві дервішів».

Я ризикнула б назвати стиль романів Павла Гюлле інтелектуальний фанфікшн — коли автор добровільно погоджується грати за чужими

партитурами, однак щоразу примудряється зберегти власні й неповторні ритм та інтонацію.

Бо там, де в Грабала стихійність, у Гюлле чіткі структура й композиція: вже від епіграфу з поета-авангардиста Юзефа Чеховича, теж галичанина, що його вплив визнавали такі майстри, як Мілош і Бачинський. Чехович нам цікавий ще й як активний і проникливий перекладач української літератури — від Шевченка до Маланюка. 1920-го року сімнадцятирічним школярем він зголосився добровольцем на війну з більшовиками і, як обидва дідусі Павла Гюлле, виганяв Будионного з Польщі. Тоді лише Польська республіка майже на 20 років виборола незалежність, тим часом Дієвій армії УНР не судилося встояти перед новітньою ордою. Одначе це двадцятиліття завжди буде уроком державотворення для країн, що здобули суверенітет недавно — як-от наша. Що ж до Чеховича, то він загинув на початку наступної війни, у вересні 1939-го під час бомбардування Любліна — доля, зрештою, цілком типова для його доби.

Отак за кожним фактом, датою і постаттю у «Мерседесі» таїться ненаписана історія. Згадаймо ще, до прикладу, хоча би Кубок Гордона Беннета — перегони повітряних куль, що за масштабністю дорівнювали теперішній «Формулі-1» і, безперечно, там були свої шумахери. Змагання відбулося б у Львові 3 вересня 1939 року — якби, знову ж таки, не війна та несподівана советська окупація.

А ще це роман-данина — своїй родині та родині літературній. І «своїм» територіям. Бо не тлом, а саме ключовими персонажами є в романі два «вічних міста» — Гданськ і Львів.

«Фаховий» гданчанин Павел Гюлле, а водночас нащадок численних поколінь львів'ян, завдяки багатоголосцю в генах міг би стати не менш яскравим символом львівської мультикультурності, ніж, приміром, Збігнєв Герберт. Австрійська родина Hüelle полонізувалася, вочевидь, давно — якщо прадідусь автора воював на боці Наполеона. А ще ж угорський рід Шегіві, єврейські, іспанські й українські вкраплення.

Не дивно, що в «Мерседесі» так невимушено поєднано два простори: *Львів–Lemberg–Lwów* і *Gdańsk–Gduńsk–Danzig*. А також їхні доволі розлогі околиці: Галіцію-Малопольщу, Тримісто і Помор'я. Це якщо не згадувати часопросторові петлі у Злату Прагу і в Америку 90-х.

Гданськ, перлина Ганзейського союзу, найбільше та найбагатше місто світу в XVII столітті, майже вщент зруйноване радянцями 1945-го, де чувся «телескопом у театрі» Шопенгауер і можна перепочити на одній лавчині з грассівським Оскаром, де почалася Друга світова (принаймні офіційно) й зародився наймасовіший в історії протестний рух «Солідарність», у прес-службі якого встиг попрацювати журналіст-початківець Гюлле. І довоєнний, а радше міжвоєнний Львів — місто інженерів-винахідників, автомобілістів і спортсменів, філософів і кібернетиків.

Їх роз'єднала Друга світова — наче розколина поміж світами, однаково моторошними. А потім знову, вже через кордон наблизив статус «нових територій»: Львів увійшов до складу СРСР, а Гданськ до його польського сателіта й відповідника.

Саме тому з-поміж найсвітліших сторінок роману Павла Гюлле проростають у сьогодення «кляті» запитання, спільні для всіх посткомуністичних просторів:

«...Хто були гірші — “німці” чи совєти?..»

І як тут оминати долі двох мільйонів українців, що їх так зручно було забути після «возз'єднання» у Закерзонні — згодом частина з них унаслідок сумнозвісної операції «Вісла» опиниться в колгоспах на Помор'ї та здобудеться на згадку в оповіданні Павла Гюлле «Стіл».

Так-так, до «Мерседеса» буде ще й «Багажник» — як ми дещо легковажно назвали корпус вибраних оповідань, де автор промовляє власним голосом, а не з-під маски.

Із романом їх єднають розсипані то сям, то там «окрушини пам'яті», що мусить стати колективною, усі ці «відбринілі голоси»: євреїв, які впокоїлись у масових ямах смерті, кашубів, що їхня втрачена слов'янська мова заціліла хіба в меню поморських ресторанчиків, прусів, закарбованих у характерних прізвищах гданчан, і менонітів — в Україні їх принаймні не нищили фізично за відмову торкатися до зброї, й вони ще досі ждуть своїх оповідачів.

А ще ви можете дізнатися з похмурих міських легенд про справжню сутність танків-монументів на «визволених» територіях, які ретельно прасували рештки тих локальних атлантид, а якби цього було замало, є свідченнями масових згвалтувань, про що ми вже могли докладно прочитати в Грассовій «Цибуліні пам'яті».

А ці пронизливі пасажі про анексовану пам'ять, хіба не відлунять вони в громадянах держави, розташованої в географічному осерді Європи, які у ХХІ столітті втратили домівки й набули статус переселенців? *«...Дідусь зрозумів це інтуїтивно, коли усвідомив, що всі його спогади про готель “Жорж” і Марійський пляж, усі ті хвилини, у які він зустрічався тут із нареченою, приятелями чи колегами з Політехніки, будуть тепер чимсь цілком інакшим, назавжди заповненим співом і тостами советських офіцерів, димом їхніх папірос, гострим запахом “адекалону” й поту, звуками “тармошки”, скреготом скла під їхніми чобітьми...»*

...Попри все ця книжка аж ніяк не мартиролог і не реєстр катастроф — вона напрочуд тепла й світла, ви навіть знайдете лайфхаки, як правильно дегустувати пиво й курити марихуану. І найважливіший — як правильно розповідати гарні історії — бо саме в цьому полягає небуденний курс водіння від Павла Гюлле.

Зрештою, ця проза така афористична, що її запевне легше «розгвинтити» на цитати, ніж двигун «стосімдесятки» дідуся Кароля. І замість передмови на цих сторінках могли би бути лише вибрані цитати.

Я закохалась у «Мерседес Бенц» на початку 2000-х, плануючи тоді чи не основним своїм заняттям львовознавство, і найціннішою здавалася власне львівська вісь. А переклала його на Віллі Деціуса 2006-го, коли вже не була львів'янкою і ще й сама не уявляла, як розшириться засяг моїх інтимних територій. Потому час закручував такі химерні петлі — і в приватному житті, і в часопросторах обох наших країн (чи ми насправді сподіваємося на повноцінний діалог, не осягнувши катастрофу президентського літака в околицях Смоленська?), і в глобальних вимірах, що сприйняття також глобалізувалось. Аж поки — болісно й неждано — ця книжка розгорнулась по-новому втретє: після окупації Криму і збройних спроб анексувати Схід і Південь України...

«Любий пане Павле, хіба ж це не прикметно, що українське видання збіглося з річницею початку Другої світової й анексії Львова і знайшло читача на шостому році гібридної війни в моїй країні, формат якої передбачив інший видатний львів'янин Станіслав Лем? Саме впору — як воно буває з усім, що позачасове. Прикметність ця здебільшого гнітюча, тож пригадаймо, що 2019-го ми відзначаємо 95

рік від народження Богуміла Грабала, — і, як на мене, це найкращий пошанівок».

Любий читачу! Мушу залишити вас наодинці з автором — і здолати вам сю путь.

Лариса Андрієвська

Мерседес Бенц. Із листів до Грабала

*Ти долаєш сю путь
доки серце твоє не затихло
Юзеф Чехович, «Елегія жалю»*

Milý pane Bohušku, a tak zase život udělal mimořádnou smyčku,
Любий пане Богуміле, і знову життя закрутило неймовірну петлю, бо коли я пригадую отой мій перший травневий вечір, якого я, нажаханий, тремтячи усім тілом, уперше сів за кермо маленького «фіата» панни Цівле, єдиної інструкторки у фірмі «Коррадо»: «гарантуємо водійські права за найнижчими цінами в місті», — єдиної жінки посеред кола тих самовпевнених самців, колишніх гонщиків і асів керма; отже, коли я застібав пасок безпеки й наставляв, згідно з її вказівками, дзеркало заднього виду, щоб за мить рушити маленькою вузькою вуличкою на першій швидкості та щоб зараз же, за якихось сорок метрів стати на перехресті, де лише тонка ниточка повітря, мовби невидимий повітряний коридор, вела поміж трамваями й невпинним гуркотом вантажівок кудись на зворотній бік середміського пекла, отже, коли я вирушав у ту мою першу автомобільну подорож, як завжди, відчуваючи, що все це не має щонайменшого сенсу, бо приходить запізно та заднім числом, отже, коли в самому осерді того перехрестя, між «тринадцяткою», що стрімко гальмувала та заливалася дзвоном, і великим фургоном, який лише дивом примудрився за волосину оминати маленький «фіат» панни Цівле, і при цьому жахливо дуднів низьким, страхітливо гучним сигналом, подібним до корабельної сирени; словом, щойно я втелюшився в саме осердя того перехрестя, як одразу подумав про Вас і про ті Ваші чудові, легкі, сповнені чарівливості уроки водіння мотоцикла, коли Ви з інструктором за спиною і залізничним полотном і вологим камінням бруківки поперед себе різко газували на тій своїй «Яві-250», коли літали тими празькими вулицями й перехрестями — спочатку вгору, до Градчан, а потім униз, до Влтави, і постійно, ніби Вас надихав якийсь моторизований даймоніон, Ви без упину розповідали інструкторові про ті чудесні машини давніх часів, що на них спіткало Вашого вітчима безліч прекрасних перевертань, зіткнень та аварій; отож, коли водій фургона рвучко зупинив оту свою потвору вагою в кількадесят тон і, покинувши машину серед дороги, вискочив із кабіни, і поки він біг до малесенького «фіата» панни Цівле, то погрожував нам кулаком, а якщо конкретніше, розлютившись аж до самоскалічення, гатив себе тим кулаком по голові, і коли я бачив його багрове від гніву та болю обличчя, приклеєне до скла в маленькому «фіаті» панни Цівле, і тут-таки поряд із ним іще одне, також приклеєне до скла, обличчя водія

«тринадцятки», що він, так само, як шофер фургона, покинув свій транспортний засіб і пасажирів, котрих спресувало під час рвучкого гальмування, коли ж я побачив за вікнами «фіата», які панна Цівле вже завбачливо встигла підняти, оті два обличчя, з-поза яких одразу ж вигулькували наступні, бо водії інших автівок, заблокованих зупинкою трамвая й фургона, теж покинули свої машини й бігли до нас, щоби вимістити на тому маленькому «фіаті» усю свою злість за перевантажені дороги, невідремонтовані мости, підвищення цін на бензин і за все інше, що зачепило їх за такий короткий час після падіння комунізму, коли ж ті обличчя родом із полотен Босха ледве не втрамбували нас із пані інструкторкою в сидіння її маленького «фіата», який ніяк не бажав заводитись, я сказав до панни Цівле цілковито спокійним голосом: — А знаєте, коли моя бабця Марія у двадцять п'ятому році навчалася водити «сітроен», з нею трапилася подібна історія, тільки що той «сітроен» заглух на залізничному переїзді, і праворуч, тобто з боку, де сидів пан інструктор Чажастий, уже над'їжджав із-за повороту швидкісний «Вільно–Барановичі–Львів», і пан Чажастий дуже швидко оцінив ситуацію і сказав: «Панно Маріє, або негайно вистрибуємо, або гинемо», — оце вони й вистрибули, — провадив я далі, — а той швидкий, хоч і загальмував, сиплячи снопами іскор із-під коліс, але так чи так протаранив це прекрасне авто, й оце вони стояли біля польового переїзду: моя бабця Марія і пан інструктор Чажастий, дивлячись на великі, дедалі більші очі машиніста, який серед усієї тієї купи бляхи, нікелю, хрому, плюша, дерматину й потовченого скла усе не міг визирити розчавлену голову, відтяти ноги, водієвого кашкета чи бодай єдину пляму крові, й лише коли глянув трохи далі, то побачив, як моя бабця Марія і пан інструктор Чажастий приязно махають до нього, і то була дуже гарна сцена, — наближався я до фіналу, — бо позаду них при тій польовій дорозі стояла капличка Матері Божої Неустанної Помочі, навколо якої кружок сільських жінок і дітей саме відправляв травневу службу во славу Богородиці, ото ж-бо перший план із розтросченим «сітроеном» і захеканим локомотивом плавно переходив у другий, себто у машиніста, що вхопився був за голову, а третій план позаду нього заповнювали зраділі бабця Марія і пан інструктор Чажастий, і все це — на тлі далеких хвилястих пагорбів із капличкою Матері Божої Неустанної Помочі біля підніжжя Східних Карпат. — Боже, як гарно, — панна Цівле саме обережно пересувалася

над моїми колінами, а я делікатно виконував під її сідничками подібний рух, хіба що у протилежний бік. — Боже, як ви розповідаєте, — продовжувала вона, перевіряючи швидкості й запалювання, — тільки от чому моя паралельна система теж не працює, та-а-а-к, дуже цікаво, — аж от вона завела двигун і, показуючи середнім пальцем водіям, що облягли нас зусібіч, отой чоловічий, непристойний, ганебний знак, повільно рушила врешті серед людського потоку, майстерно маневруючи поміж скубленими тілами наших потенційних катів, яким забаглося тортувати нас в осерді цього жахливого перехрестя, цієї першої моєї автомобільної голгофи. Отже, саме тоді, любий пане Богуміле, коли панна Цівле сказала до мене тим своїм неймовірним, трохи металевим голосом: — Боже, як ви розповідаєте, — я вже мав на кінчику язика: — Та що там я, почитайте «Вечірній урок водіння», лише там ви знайдете історії, які кожен інструктор мусить пригадувати перед сном, або перед виїздом із курсантом до міста, там є цей чудовий моторизований ліризм, єдине там, як ніде викладено платонівську ідею зв'язку mezi інструктором і курсантом, яка, ба, полягає не у звичайному навчанні, не в банальному контролі, не в буденній науці, однак у розповіданні одне одному гарних історій, у тому словесному причасті, що поєднує людей без огляду на стать, політику й походження, — проте на жаль, пане Богуміле, я не сказав цього, бо мої очі вилізли з орбіт, серце затріпотіло в горлі, а язик висох, наче по трьох днях кашубського весілля, коли я лише побачив, як панна Цівле несподівано додає газу і влаштовує слалом поміж тих розлючених водіїв, як вона розсуває натовп квадратним дзьобиком «фіатика», а потім, дослівно останньої миті, перескакує вузьку гортань mezi трамваем і фургоном, що було вже повільно рушили з місця; ох, як шкода, що Ви не могли цього бачити, любий пане Богуміле, — тієї перемоги молодої дівчини в маленькому «фіаті» над натовпом верескливих водіїв і над тими двома грізними мачо: водієм «тринадцятки» й шофером фургона, які, — що й казати, — просто-таки глузд стратили, коли побачили це дефіле маленького «фіата» під своїми носами, цей азартний стрибок поміж Сциллою трамвая й Харибдою фургона, це було, пане Богуміле, й на правду дещо прекрасне, цей триумф інтелігенції над масами, ті іронічні глуми зі сліпого й глухого подратування, цей концерт на їхніх нервах у виконанні панни Цівле та її курсанта: «тра-ля-ля, бум-цик-

цик, поцілуйте нас у дупу, дурнуваті жлоби!» — О милий Боже, — прошепотів я, — ну ви й ганяєте, я весь потовчений. — Таж ні, та чого вже там, — дзвінко сміялася вона. — Мені ніколи не стати таким асом, — глитнув я слину, — я ніколи не дорівняюся до вас, хай би там що. — Ну-ну, спокійно, — сказала вона, — я вже бачила таких, як ви, — тихе болітце, еге ж? — і вона обернула до мене погляд сірих зіниць. — Але закінчіть про ту вашу бабцю Марію, а власне кажучи, мене цікавлять отой розтрощений «сітроен» і пошкоджений локомотив, мене цікавить, чи отримав той інструктор Чажастий хоч яке відшкодування, ну ж бо ушкодження локомотива, напевно, було клопотом державної залізниці, хіба ні? — вона позирнула на мене знов, і цей погляд був іще неймовірніший, аніж її чудне прізвище. — Та власне, що ні, — відказав я, — було цілком не так, як ви думаєте, у ті часи автомобілі належали зазвичай самим клієнтам, тобто, я хотів сказати, курсантам, а інструкторів винаймали, так само, як учителів танцю або настройників фортеп'яно; у зумовлену годину пан Чажастий під'їжджав на своєму біциклі під будинок клієнта, вивільняв холоші штанів від аграфки, а слід додати, що то була срібна пам'ятна аграфка з діамантиком, яку пан Чажастий негайно застромляв у свій англійський крават, тоді поправляв кашкета, часом іще манжет сорочки й рушав до відповідної кам'яниці або садової хвіртки, справджуючи на годиннику, чи має він іще яку часинку, а чи ні, і якщо мав, то йшов поволеньки, бо в ту добу було дуже прикро спізнитись, але ще гірше прийти завчасно, як казали у Львові, ну так-от, повертаючись до суті справи, той «сітроен», люба пані, належав моїй бабці Марії, вона отримала його у презент від дідуся Кароля, який тоді ще був її нареченим і закінчував студії другого ступеня в Берліні, а що бабця забула застрахувати авто, то пан Чажастий дуже нервував на тому переїзді — ану ж бо як панна Марія розповість про це нареченому, може, ліпше повідомити про це листом, але в жодному разі не депешею, бо депеші завжди приносять негаразди й у цьому випадку неодмінно дійде до розриву заручин, тим часом отой пан інженер Кароль — така добра партія, — торохтів інструктор, поки машиніст, коли вже рештки автомобіля зіпхнули з рейок, уважно обстежував свій локомотив: спочатку буфери, потім фари, зрештою заглядав під передні колеса та обмацував поршні, проте ніде не міг знайти навіть сліду зіткнення в поставі тріщини чи хай би легкої подряпини, і тому був у цілковитому розпачі, ну ж бо хто в

Дирекції повірять, що таке велике спізнення сталося через те, що він протаранив французьке авто, хто йнятиме йому віри, коли жодних слідів нема, і навіть якщо на його користь засвідчать кондуктори або хтось поважний із пасажирів, то так чи так начальство добачить своє, і так чи так йому вріжуть премію або — що гірше — переведуть до нижчої категорії машиністів і вже ніколи-преніколи більше, — тут він ледве не розплакався, — йому не вести швидкісний із Вільна до Львова або *sleeping* «Львів–Варшава–Познань–Берлін», однак на щастя, — ми з панною Цівле стояли на червоному світлі, і я бачив, що моя розповідь справляє їй справжню насолоду, бо вона геть призабула, що за кермом мушу сидіти я, — але на щастя, — вів я далі, — тим потягом їхав у вагоні першого класу містер Генрі Ллойд-Джонс, репортер лондонської «Таймс», якого вирядили до Східної Малополющі збирати матеріали про гуцулів, так-от, отой Ллойд-Джонс перший вискочив із вагона й негайно розпочав роботу: — *That's terrific*, — мурмотів він, фотографуючи останки французького авта, — *it looks like Waterloo*, — повторював він із удоволенням, цілячись об'єктивом у фірмовий знак «Сітроена», що валявся в грязюці, — *absolutely amazing*^[1], — гиготів він, знімкуючи польський локомотив, який дорівнював згодом у своїй кореспонденції до слов'янського Веллінгтона^[2]. — Так, — сказав я до панни Цівле, — і уявіть, що завдяки тим фотознімкам і статті в «Таймс» під заголовком *Everyone was deeply touched*^[3] або щось у такому самому стилі, машиніст не дістав за спізнення жодної догани, а цілком навпаки — золотий годинник і премію, натомість моя бабця Марія, попри те, що «сітроен», як я уже казав, не був застрахований, за кілька днів отримала від пана Россета, директора «Сітроена» в усій Східній Європі, ключі від нового авта. — Ні, це неможливо! — гукнула панна Цівле, зазираючи в дзеркальце. — Золотий годинник і новий «сітроен»? Таж така машина мусила коштувати купу грошей, мабуть, іще більше, ніж тепер. — Ваша правда, — сказав я, — але все це завдяки англосакській пресі, що вже й тоді була неабиякою силою. Бо якби, припустімо, хтось помістив ті знімки спресованого «сітроена» й неушкодженого польського локомотива, припустімо, в «Кур'єрі Львівським» або в «Гінці Східної Малополющі», якби хтось написав, як воно було насправді, в «Ілюстрованому Кур'єрі Щоденному», і долучив би ще теплі знімки, то навіть кульгавий пес не йняв би тому віри. «Тут правди, що кіт

наплакав, — плескали б язиками всі довкруз, — ну, яким же то робом, — гелготіли б усі, — на локомотиві ані rischi, ну й іще нібито той фарт, що ця парочка встигла вчасно вискочити з лімузина, о, ми вже чули такі безсоромні побрехеньки й такі химині кури, це ж бо стемненні бздури, що панну та інструктора врятувала Матінка Божа, як можна в нашій країні плутати релігію зі сенсацією, або, — що гірше — з рекламою!!!» Утім, коли за кілька днів стаття у «Таймс» побачила світ, цілковито інакшими були балачки та вчинки. Насамперед до Хжанова зателефонував із Лондона пан Вільман Кокс та й каже: — Любий пане директор Зелінський, чи можемо ми замовити на вашій фабриці п'ятнадцять локомотивів, це лише для початку; якщо це зостанеться межи нами, то скажу вам під секретом, що відколи я керую «Брітіш Рейлвейс», нічого такого досі не переживав; до мене телефонують звичайні люди й гукають у слухавку: чому в нас немає таких локомотивів? Чому на батьківщині Вагта й Стеферсона не виробляють таких цяцьок? Ми вимагаємо, щоб наші поїзди обслуговували саме такі машини! Проте це ще не кінець, — просторікував президент «Брітіш Рейлвейс», — дорогий пане Зелінський, уявіть, що вчора я мав дзвінок із Довнінг Стрит, і особистий секретар пана прем'єра люб'язно поінформував мене, що над знімком вашого локомотива, який розпоров оте французьке убозтво, ту їхню республіканську бляшанку сардин, що над тим знімком із найвищим удоволенням схилилися пан прем'єр і спадкоємець трону принц Вельський, і Його Високість зволів поставити панові прем'єру запитання про сальдо торговельного обігу з вашою героїчною країною, а цього було досить, щоби наш міністр шляхів сполучення заговорив зі мною про вашу фабрику, а я відповів, що віддавна перебуваю з вами в контакт і лише наше мито на паротяги, семафори *et cetera* в'яже мені руки, на що наш міністр сказав: — Це буде вирішено на засіданні Палати громад, — отож кваплюся повідомити вас, дорогий директоре Зелінський, що ми офіційно замовляємо п'ятнадцять паротягів, і то без випробувальних рейсів, а якщо ви будете такі ласкаві доручити нам посередництво — знаю-знаю, це завжди делікатна справа, — отже, ми можемо продати для вас за посередництвом двадцять штук до Австралії, тридцять дві до Індії, сім на Цейлон, вісім до Банту й одну на Фолкленди; одну — бо ми тепер лише проектуємо там першу залізничну колію. — Благаю, припиніть, — панна Цівле забрала руки з

керма, — припиніть, бо ми зараз вріжемося в бордюр. Ну, а «сітроен?» — негайно запитала вона і водночас увімкнула показник повороту, причому повільно рушила через трамвайне полотно на маневровий майданчик. — Що з тим новим «сітроеном»? — Передусім годинник, — сказав я, передчуваючи наближення критичної миті, — золота «Омега» машиніста! Ну, так-от, уявіть, що після того дзвінка пана Кокса до директора Хжановської локомотивної фабрики негайно пішли пересуди, що, мовляв, машиніста треба відзначити, і що ж воно таке, і що це взагалі означає, щоби така заслужена людина зосталася без винагороди, це, мабуть, можливо лише в нас, де зважають хіба на протекції та знайомства, а не на чесну працю, отже, коли до Львівської дирекції державних залізниць дійшло розпорядження з Варшави, винуватця хотіли негайно викликати та хоч би й телеграмою з рейсу, проте виявилось, що машиніст Гнатюк узяв того критичного дня свою законну, заборговану йому віддавна двотижневу відпустку, й випарувався мов камфора, і, певно, йому дали б святий спокій, коли б не дзвінки — спочатку з Варшавської дирекції залізниць, відтак із міністерств: комунікації, опісля промисловості, і, зрештою, внутрішніх справ. — Де той хвацький машиніст? — верещали слухавки, — він зробив для нас більше, ніж дюжина торговельних аташе в дипломатичних представництвах, — волали слухавки, — чому у Львові не годні з'ясувати, де, до дідька, проводить відпустку працівник, хай би там що, а державної стратегічної фірми! У законослухняній Познані такого ніколи не сталось би! — розставлялись усі крапки над «і», — мабуть, у Східній Малопольщі настав час невідворотних змін, бо бачте, скрізь уміють мислити по-державницькому, але тільки не в тому вашому Львові, а може, ви, колеги, навіть не знаєте, що війна вже скінчилася, може, ви й досі тримаєте там у себе портрети Франца Йосифа в коронаційних шатах, може, на ваших станційних дзигарях час зупинився, коли припустити, що вам узагалі відомо, чим є час для нашої польської економіки!? — Це вже були не погрози, — говорив я до панни Цівле, яка саме цієї миті загальмувала свій «фіат» поміж смугастих гумових стовпчиків, — заповідалося на революцію, а ви, певно, знаєте, що революція не була галиційською спеціальністю, окрім тієї єдиної, коли селяни пускали обійстя з димом і різали своїх панів пилками — поволеньки, методично, за всі роки нужди й холопства; еге ж, нічого не боялися в

тому прекрасному місті, окрім загрози змін, бо зміни мають ту ознаку, що з доброго роблять гірше, а з гіршого й поготів кепське, — так вважали у Львові та його околицях принаймні впродовж останніх п'ятдесяти років Австро-Угорської монархії, отже, було задіяно не лише залізничні служби, а й таємних вивідувачів, постерункових, комісарів, старших сержантів поліції, — та все дарма, бо в маленькому будиночку на Замарстинові, де серед яблунь, вишень і черешень, тичок квасолі, мітелок кукурудзи, паростків хмелю й виноградних лоз мешкав зі своєю дружиною і двійком дітей машиніст Гнатюк, не було по ньому й сліду. — Йой, паночки, та що ж я вам на теє вповім, — заламувала руки пані Гнатюкова, — прецінь він не на службі, сама була б хтіла знати, де він забайтлював, гунцвот їден, сама була би прала його по писку, а так трудно: прийшов, уповім — та й по-всьому, взяв двісті золотих і тільки ми його й виділи, а то біда, бо він майже взагалі не п'є, але на ту гризоту то, певно, узяв на всьо горівки з ковбасов і пішов у гори, як у кавалірські часи, він тоді все любив одинцем лазити плаєм, там його й шукайте, — мо', де в коломийському шинку, мо', в Кутах, — на що комісар пан Лямпарський гнівно наморщив брови та обірвав: — Пані Гнатюкова хочуть нам вповісти, жи пані не знають, де збавляє вакації її кривний чоловік? Чи то поважно? Чи пані не розуміють, жи ми не маємо часу? Жи то є справа державної ваги? — на що бліда мов папір машиністова дружина всадовилася в кріселко і прошепотіла: — Господи, паночки, таж він жадної політики, жадних газеток, від комуністів тримається здаля, а чого ж оце, — раптом гордо підняла вона обличчя й голос, — таж він нічого не вдіяв кримінального, на працю стає на час, не, ну і чого вам тут шукати в нашій хаті? — Панна Цівле, хай і у веселому гуморі, приступила врешті до властивого пункту занять: — Ну, гаразд, сідайте за кермо, — вийшла вона з «фіата», — спершу дзеркальце, потім пасок, добре, а тепер стартуємо і — прошу дуже — «рукав»! — Чому вона на першому маневровому занятті вибрала найскладніше завдання? Цього я не знаю й досі. Може, хотіла втерти носа відчайдухові, який замість щоб вправно виконувати накази, відкараскується історійками півсторічної давності, а зрештою, може, вона взагалі про це не думала, проте факт зостається фактом: я був мокрий мов миша, мої руки безупинно тремтіли, а кількість гумових стовпчиків, які я перекинув, гарантувала би мені титул чемпіона світу,

якби це були кеглі. Ви навіть не уявляєте, любий пане Богуміле, що воно таке — їхати заднім ходом добрячих сорок метрів по викривленому, наче еліпс, вузькому «рукаві», щомиті випадаючи з траєкторії, щомиті перекидаючи лівий або правий стовпчик і допускаючи, щоб двигун заглух; адже ті Ваші вечірні уроки водіння на мотоциклі «Ява-250», коли Ви літали з інструктором Фоштиком почерез Виногради або Жижков, тоді як золоте кленове листя поетично спадало до Влтави і пропливало попід Карловим мостом, ті Ваші уроки водіння для початківців були, мов хвилини ліричного релаксу порівняно з моєю, запрудженою до неможливості вулицею Картуською, або тим маневровим майданчиком позаду лікеро-горілчаної крамниці, де ми, курсанти, були, немов актори на репетиції авангардної п'єси за присутності незворушних глядачів. — Ну, ні, — сказала врешті панна Цівле, — щойно ви припиняєте балакати, як ми відразу або вриваємось у стовпчик, або глухне двигун, будь ласка, додавайте газу легко й відпускайте педаль повільно, і ні на міліметр не змінюйте кут атаки, тоді машина сама піде дугою, о, так, тепер цілком добре, повільно, поволеньки, — вона торкалася своїми долонями моїх і дуже делікатно притискала їх до керма, — і, будь ласка, нічого вже більше не кажіть. — Ну гаразд, — прошепотів я, — а вам не здається, що коли ми вже мусимо пройти цей клятий «рукав», то можна було б їхати радше вперед, аніж на задньому, ну, бо що ж то за змія, яка повзе задом наперед — це суперечить законам природи, дорога панно Цівле... — Любий пане Богуміле, я ніколи не забуду, що Ви відписали мені в передостанньому листі: мовбито справжній поціновувач і мистець розпізнає жінок не за розмірами грудей і сідничок, а саме за долонями, що докладно підтвердилося в цьому разі, бо панна Цівле в отих своїх темних штанях і короткій шкуратянці не виглядала, як це Ви колись чудово відзначили, ні цицькатою, ані, тим паче, дупастою, ні, панна Цівле була щуплявою з кожного погляду й не належала до того типу дівчат, побачивши яких, водії ваговозів устромляють носа в сигнал, отже, саме так, любий пане Богуміле, — панна Цівле була на перший погляд типом такої собі пацанки в стилі унісекс, в якій, на щастя, елемент прогресу не спричинив глибоких змін, завдяки чому панна Цівле мала прекрасне каштанове волосся, забране в хвіст, а не гострого «їжачка» на голові; замість фланелевої картатої сорочки її дівочі груди вкривала шовкова блузка, а на ногах замість важких

«тракторів» були зграбні туфельки, якими марить «зразковий алкоголік» Єжи Пільх^[4], — чи не такі делікатні й вишукані за формою, що й її довгі пальці, якими вона притискала мої долоні до керма «фіата», завдяки їй тільки завдяки чому я доїхав урешті-решт заднім ходом до кінця того пекельного «рукава», аж усі ханурики й усі п'янички, котрі стояли позаду лікєро-горілчаної крамниці, плескали мені в долоні з-під розлогого лопушняку, що приховував голу безсоромність смердючого смітника. — Ну, а того машиніста знайшли? — панна Цівле витягла з папіросниці готову самокрутку. — І довго він ховався? — Та він узагалі не ховався, — трохи шокований, я взяв у неї запалену цигарку, якою вона встигла затягнутись лише раз, — він просто розпачав на самоті, бо гадав, що це кінець його чудової кар'єри, кінець його професійного життя, що з найвищого щабля Якової драбини, тобто з передсінку залізничного неба він упаде на самісіньке дно якогось ремонтного депо, а тому винайняв кімнату в мезоніні Айзенштока, що тримав корчму в Жиравці, й у тій кімнаті, з якої не виходив узагалі, снував машиніст Гнатюк чорне павутиння думок про те, що з поляками ніколи нічого до пуття невідомо, бо, як уже давно був написав Федір Михайлович Достоевський, поляки підступні й віроломні: спочатку допустять тебе до дружніх стосунків, поплескають по спині, шепнуть кілька приємних словечок, а за мить висміють твою грецьку віру й не найліпшу вимову, — гірко розмірковував машиніст Гнатюк у заїзді Айзенштока і був би так розмірковував аж до кінця своєї заборгованої відпустки, якби не старший постерунковий Цвях, який пив у заїзді лимонад й випадково почув розмову Гнатюка з Айзенштоком за причиненими дверима і, якщо коротко, — віддав я панні Цівле самокрутку, — затримав утікача й доправив у Дирекцію залізниць, де тому вручили золотий годинник і тисячу п'ятсот злотих винагороди зі спеціального фонду Хжанівської локомотивної фабрики. — Еге ж, любий пане Богуміле, я мушу перервати на хвилю цю розповідь, бо в мене закрутилось у голові від тютюну панни Цівле, такий він був міцний та ароматний, але щойно ми знову сіли у «фіат», і я ввімкнув першу передачу, щасливо облишаючи маневровий майданчик, вона одразу запитала: — Ну, а той новий «сітроен» вашої бабці Марії? — Ох, це була така несподіванка, — мені дивом удалося звернути ліворуч на Картуську й увімкнути другу без скреготу, — після статті в «Таймс» минуло ледве

кілька днів, аж тут надвечір у бабціному помешканні пролунав дзвінок, міжнародний із Берліна, який відібрав її батько, тобто мій прадідусь Тадеуш, й одразу страшенно рознервувався, бо почув у слухавці голос майбутнього зятя, почув, як той вигукує якісь жахливі речі про Маріїн похорон, що на нього майбутній тесть навіть не зволів викликати недійшлого зятя, і отак, не дозволяючи одне одному вимовити ані слова, вони не могли ні перервати, ані закінчити цієї розмови, бо ви мусите знати, — спростував я, — що наречений Кароль, прочитавши репортаж у «Таймс», яку він придбав на Потсдамер Пляц у тютюновій крамничці, дійшов найчорніших висновків (треба додати, не без провини журналіста, містера Ллойд-Джонса, який у барвистому описі розтращення французької бляшанки польським локомотивом і словом не згадав про чудесне збавлення інструктора й курсантки Матір'ю Божою Неустанної Помочі), а саме, до того, що втратив наречену. Уявіть лишень, — вів я далі, проскочивши на червоне світло, — вони не могли порозумітися, бо коли тесть кричав до слухавки у Львові: таж Марися жива! — зять верещав у рурку в Берліні, що має перед собою шпальту «Таймс» із фоторепортажем і дуже просить його не обдурювати, бо він готовий до найгіршого. — О Боже, — сміялася панна Цівле, — а хіба не можна було покликати вашу бабцю до телефона? — Атож-бо, — несміливо додав я газу на другій швидкості, — бабця стояла біля вікна і, слухаючи сварку, подавала батькові саме такі знаки, але це тривало недовго, бо тієї ж миті, коли майбутній тесть гукнув: таж Марися жива! — вона помітила, як вулицею Уєйського ^[5] повільно над'їжджає новісінький «сітроен», як він зупиняється навпроти брами їхньої кам'яниці і з нього виходить пан Россет, представник «Сітроена» в усій полуднево-східній Польщі, звіряючи номер будинку з адресою, записаною на аркушику. Й коли прадідусь Тадеуш вирішив урешті самотужки розрубати вузол цієї розмови й гукнув до майбутнього зятя: — Добре, я зараз покличу Марисю до телефона! — її вже не було в салоні, вона мусила йти до кабінету, де треба було прийняти нежданого гостя, а тому майбутній тесть трохи збентежено сказав до слухавки: — Ну, вона хвилину тому була тут, але тепер її вже немає, — на що майбутній зять гукнув: — Досить тієї брехні, чому ви не дозволяєте мені почути правду? — і під здивованим поглядом німецької телефоністки з Потсдамер Пляц із люттю пожбурих слухавку аж до дверей заклої телефонної кабіни.

Ну, і такий усе це мало вигляд, — ввімкнув я правий поворот, — прадідусь Тадеуш стояв зі слухавкою в руці, не в змозі повірити голосу німецької телефоністки, що розмову закінчено, бабця Марія стояла в кабінеті навпроти пана Россета, не в змозі повірити, що французька фірма хоче подарувати їй нове авто взамін на коротке інтерв'ю в «Ле Монд», а мій дідусь Кароль стояв посеред Потсдамер Пляц у Берліні з пожмаканою плахтою «Таймс», не в змозі повірити словам недійшлого, як він тоді уявляв, тестя. — Це ми з вами тепер стоїмо, — спокійно сказала панна Цівле, — ви не звернули на праву смугу, я мусила сказати про це, але хіба ж вас можна перебити? — і справді, за кормою «фіата» розпочинався чимдалі більший затор, однак правою смугою безперервно сунули машини, і жодна з них не зволіла нас пропустити, щоб ми могли завернути з Картуської на Совінського, де містилася фірма «Коррадо», тому, попри сигнали, а також відверто неприязні жести з-понад керма, я міг закінчити принаймні частину історії про новий «сітроен», який бабця Марія отримала фактично задарма, ну, бо що означало те коротке інтерв'ю, яке вона дала наступного дня журналістові «Ле Монд» і в якому засвідчила, що якби вона стояла на переїзді в іншому автомобілі, то напевно би вже не жила, бо ані чеська «татра», ані німецький «горх», ані польський «фіат», ані тим паче американський «б'юік» не мають таких зручних дверцят, які дають змогу безпечно покинути авто за кілька секунд до зіткнення й рятують життя за будь-якої катастрофи, тут за підказкою журналіста бабця Марія розповіла про свої важкі сни, коли вона горіла, захряснувшись у американському «б'юіку», так-от, якби не ті двері, спеціально спроектовані на фабриці «Сітроена» завбачливими інженерами, вся ця справа, яку тенденційно описав репортер «Таймс», мала би трагічний фінал, тому моя бабця Марія, вже стоячи біля нового «сітроена» у спалаху магnezії, могла всміхатися, могла оптимістично визнавати, що «сітроеном» можна безпечно подорожувати, не дбаючи про вибоїни, ями в дорогах, селянські фури, повені, урагани й локомотиви зі Хжанова. — Я дививсь, як панна Цівле змагається з дверцятами свого авта й урешті відчиняє їх, у цьому було чимало розпачу, бо хоча з нашого правого боку не мчав швидкий «Вільно–Барановичі–Львів», керований машиністом Гнатюком, а самі автомобілі, це так чи так вимагало відваги: стоячи на правій смузі, затримати, мовби поліцейський, рух і жестом долоні дати мені знак,

щоб я швидко, користаючись з короткочасного просвіту, скрутив на вулицю Совінського, що я й виконав майже блискуче, — майже, бо коли маленький «фіат» уже спокійно котився вузькою вуличкою до фірми «Коррадо», а я побачив у дзеркальці усміхнене обличчя панни Цівле, яка вже підходила до мене, то замість гальма витиснув педаль газу і, поки встиг збагнути й виправити цю помилку, маленький «фіат» стрімко рвонув уперед і виїхав на правий бордюр, ну, і це була моя перша аварія, любий пане Богуміле, зіткнення з бляшаною коробкою смітника, з якого, крім бананових скоринок, ринули картонні коробки, ганчір'я, качани, недопалки, бляшанки, пляшки й газети, а також, невідь-звідки й чому, — ебонітова рука, страхітливий уламок манекена, зап'ясток якого було в додачу оздоблено емалевим браслетом. — Ну вас ні на секунду не можна zostавити самого! — кричала панна Цівле, схилившись над тріснутим ковпаком правої фари, — вас нічого не можна навчити! — стукала вона пальцем у здряпану фарбу, — де ті ваші журналісти з «Таймс» або того «Ле Монду», — вона поправила обіруч викривлений буфер, — а може, зараз неждано з'явиться дистриб'ютор «Фіата» й поміняє цей мій брукт на нову тачку? — До фірми «Коррадо» було заледве тридцять метрів, панна Цівле, не оглядаючись на мене, застрибнула в машину й рушила вузькою вуличкою попід гору, а я біг по тротуару слідом за її маленьким пошкодженим «фіатом», біг щодуху, щоб зупинитися на невеличкому паркінгу, хотів відчинити двері її «фіата» і, поки вона вийде з машини, вклонитися, впасти на коліна, благати вибачення, обіцяти відшкодувати збитки і присягнути, що я ніколи, вже ніколи-преніколи не розповідатиму про давні часи й давні автомобілі, але щойно ми стали одне проти одного біля відчинених дверцят її «фіата», я — захеканий після того спринту, вона — роздратована аварією, я чимшвидше сказав: завтра я принесу гроші за фару, тільки не сердьтеся й не викреслюйте мене, будь ласка, не виганяйте мене, будь ласка, бо ніхто не вмів навчати так, як ви, — а тоді панна Цівле всміхнулася до мене й відповіла: — Та звісно, що ніхто, завтра о десятій на маневровому майданчику, а до речі, той інструктор Чажастий і надалі навчав вашу бабцю? — О, так, — негайно відказав я, — тільки що він уже більше ніколи не вибирав трасу через залізничний переїзд. — Любий пане Богуміле, Ви найліпше знаєте, що таке справжнє щастя, ця коротка мить, якої ми потім не віддамо за всі

скарби світу, це момент іще несповнений, але вже нам обіцяний, коли ми відчуваємо сприятливість долі, тієї-от нікчемної долі, яка сприяє нам не щодня; отже, саме тоді я його відчував, ідучи Совінською донизу, його й нічого більше, я був щасливий обіцянкою майбутніх занять із панною Цівле і почувався цілковито, як той Ваш Гастон, який перестрів циганку на вулиці Головній у Празі проти вітрини Міської роздрібною торгівлі й уже знав, що то незвична зустріч, адже не щодня можна зустріти циганку на вулиці Головній проти Міської роздрібною торгівлі, отже, я підняв із тротуару руку манекена з емалевим браслетом і йшов до зупинки на Картуській, сповнений щастя й запаху волосся панни Цівле, а всі голоси міста, увесь той страхітливий швидкісний гуркіт вантажівок, трамваїв та автобусів злився в гармонійну симфонію травневого очікування, і якщо я про щось і шкодував, то лише про те, що не встиг розповісти панні Цівле фіналу тієї оповідки, адже дідусь Кароль по розмові з майбутнім тестем був переконаний у смерті нареченої і не міг змиритися з думкою, що з ним вчинили так жахливо, спочатку не повідомивши про катастрофу й похорон, а тоді набрехали по телефону; це просто-таки не налазило йому на голову: чому така поважна людина, як Маріїн батько, міг поводитись аж так недоречно, а коли по правді, непристойно, — чому він не сказав правду, чому брехав? — думав цілий вечір і наступний день дідусь Кароль, аж урешті взяв квитка і, сповнений найчорніших думок, сів у поїзд, а коли вже пересідав у Варшаві на швидкий до Львова, то купив у вокзальній залі кілька газет, а поміж них свіже число «Ле Монд», в якому побачив свою наречену навпроти капота нового «сітроена», й негайно побіг на вокзальну пошту, щоб замовити «блискавку» до Берліна і попросити свого німецького приятеля Шварца вислати на львівську адресу недійшлого тестя телеграму: «Кароль помер крапка похорон післязавтра крапка особисті речі відібрати в польському консуляті крапка зі скорботою в серці колеги з корпорації крапка». — і, доручивши це Шварцеві, останньої миті встиг на свій швидкий до Львова, і тепер уже був цілковито спокійний за мить зустрічі, бо, звісно ж, розрахував усе з інженерною точністю, і коли він уранці їхав дрожками з Головного двірця, купивши два оберемки квітів: один жалобний, а другий звичайний, коли, як і завжди при поверненні, приглядався до свого рідного міста з чутливістю й увагою, в помешканні на Уейській панувало сум'яття, бо бабця Марія

вже встигла кілька разів зомліти і, поки викликали лікаря, тета Стася робила їй компреси й шукала нюхальні солі, а мій прадідусь Тадеуш устиг замовити експрес-розмову з берлінським консулятом, на яку чекав, міряючи салон нервовими кроками, і тут пролунав дзвінок у двері, і в них постав Кароль із тими двома оберемками квітів, і щойно тоді й почався скандал, бо коли Марія кричала на нього: — Як ти міг таке з нами зробити?! — Кароль спочатку витяг плахту «Таймс», а потім «Ле Монд» і запитав: — А як ви могли зі мною таке зробити?! — і так вони голосно сперечались і не могли дійти порозуміння, бо щомиті хтось із них вигукував: — Ти мене не кохаєш! — на що опонент іще голосніше заперечував: — Ні, це ти мене вже не кохаєш! — і так розгорталася ця фуга, аж урешті бабця Марія віддала дідусеві Каролю ключі від нового «сітроена» і сказала, що не бажає його більше бачити, бо він, як і кожен чоловік, більше цікавиться долею автомобіля, ніж своєї нареченої, на що дідусь Кароль гонорово підвівся, жбурнув обидва оберемки квітів до кошика на парасолі й зі словами: — Ну, то прощай назавжди! — вибіг із кам'яниці, скочив до авта і рвучко рушив з місця, і, певно, так, любий пане Богуміле, вони розірвали б назавжди, що могло б мати для мене принципове значення, бо я був би кимсь цілковито іншим, якби не став із роками їхнім онуком, але ще раз у житті Марії та Кароля, а отже, в якомусь сенсі й у моєму житті, усе вирішив моторизований чинник, бо варто було дідусеві Каролю різко витиснути газ, як із брами сусідньої кам'яниці викотився віз молочника, дідусь натиснув на гальма, але це були гальма «сітроена» — колодкові, а не гідравлічні, ну, так-от, французьке диво стрімко врізалось в піраміду бідонів, пресована бляха страхітливо скреготнула, грюкнуло розбите скло, загарчав клаксон, і бабця Марія, котра вибігла слідом за дідусем Каролем на вулицю, щоби гукнути йому в заднє скло: — Ти сам прощай назавжди! — тепер із розмаяним волоссям мчала на місце аварії й витягала нареченого з білого місива, гладила його по чолі, розтятому об лобове скло й шепотіла: — Карольчику мій, я єдиного тебе кохаю у цьому світі! — на що він, приволюкуючи зламану праву ногу і спираючись на плече Марії, шепотів, що ніколи не мав у цьому сумнівів і теж кохає її найдужче за все на світі, а потім додав, що вони вже ніколи не сядуть — ні разом, ні поодиноці — у «сітроен» і ні в жодне інше французьке авто, бо французька технічна думка, так само, як і французька політика, це

завертання голови, порожнє фанфаронство, про що міг свідчити такий простий факт, що при такому по-новочасному сконструйованому передньому приводі «сітроен» мав такі архаїчні гальма, які не виправдовують себе на практиці, не те, що, скажімо, «горх», «бентлі» або «мерседес бенц». Любий пане Богуміле, це було кілька днів опісля, з Уейциська не ходили вниз до міста жодні автобуси, бо біля ставка перекинулася цистерна, й пожежники разом із поліцією заблокували дорогу, а я біг через поля, щоб не запізнитися на друге заняття з панною Цівле, і чув жайворонів високо над собою, а з трави щомиті злітали з-під моїх ніг куропатви і дзвеніли, немов клинки; я мав у наплічнику книжку Ваших оповідань, з-поміж яких хотів порекомендувати одне моїй інструкторці — те, що про вечірні уроки водіння мотоцикла, і присягав собі, що більше не забалакуватиму панну Цівле, що дам їй Вашу книжку і скажу: «Ось оповідач, при якому я мушу замовкнути», — це був готовий план і тверде рішення, проте варто мені було влетіти, захеканому, на маневровий майданчик хвилину по десятій, як панна Цівле таємничо всміхнулась, і, поки я почав відпрацьовувати паркування задки, дала мені такий самий примірник Ваших оповідань і запитала: — Чи ви читаете Грабала? Той його вітчим Францін трохи нагадує мені Вашого дідуся, якщо Ви, звісно, не вигадуете. — Я швидко виконував команди, і навіть «рукав» пішов несподівано вправо, але вона жодного разу не сказала «добре», аж урешті запитала: — А ви не гніваєтеся на мене за таке порівняння? — Ми зупинилися, курячи самокрутку, в сонячній плямі, що розділяла майданчик навпіл, по той бік, під каштаном, у затінку цегляної стіни сиділи троє змучених чолов'яг над пляшками пива; схожі на розхитаних дервішів, вони бурмотіли свої оповідки, ключові слова в яких — «бля» і «нах» — злиналися до неба, мов одушевлений чин молитви, що невпинно пливла на хвилі спекотного полудня. — Мій дідусь Кароль, — сказав урешті я, — ніколи не розкручував двигун сам і не мав довіри до мотоциклів, понад те, не виробляв пиво, а лише динаміт і вибухові матеріали, може, тому не вірив у прогрес і нові винаходи, як вірив Францін, хоча деколи він теж мав цілковито божевільні ідеї. — Я знала це, — панна Цівле ледь не поцілувала мене. — Ну, то сідаймо, — загасила вона самокрутку об асфальт, — виїжджайте тепер, будь ласка, праворуч на Картуську, потім трохи прямо й тоді ліворуч угору, аж до Варшавських повстанців, а там я

скажу, куди їхати! — Я думав, — застібав я паси, — що сьогодні буде тільки маневровий майданчик, мушу зізнатися, вулична їзда викликає в мене огиду. — Та ні, чого, — сміялася вона в повен голос, коли ми рушали. — Зазвичай ніхто не обзиває людину, скажімо, частіше, ніж раз на тиждень, — пояснював я, пропускаючи трамвай під носом маленького «фіата», — а якщо людина візьметься до цього, — я застукотів пальцями по керму, завертаючи нарешті праворуч на Картуську, — то за годину збере стільки матюків, скільки їй здебільшого перепадає від ближніх за цілий рік. Я ніколи не припускав, що водії гірші від шимпанзе і, даю слово, хотів кинути це і коли б не той Грабал, якого я ніс сьогодні для вас через поля Уейциська, це було б фіаско, тобто дезертирство, я просто більше не прийшов би, але якщо ви дійшли такої самої думки, якщо ви принесли мені таку саму книжку, то, може, це щось і означає, може, то якийсь знак, бо, як мовиться у Святому Письмі, де буде їх двоє... в ім'я Моє зібрані, там і Я посеред них...^[6] — Уважно, — суворо перебила мене вона, — увімкніть, будь ласка, лівий поворот і чекайте, аж поки ті водії з протилежного боку зупиняться на червоному, так, тепер добре, ну, а ті божевільні ідеї вашого дідуся? — Найчудовіша та, що з муром, відповів я, — це був постріл у яблучко, шедевр комедійного сценарію, а все почалося з пана Норберта, який управляв маєтком Сангушків і запросив мого дідуся на полювання, під час якого молодий інженер-хімік познайомився з молодим князем Романом, і, чекаючи разом на позиції, вони одразу ж дійшли спільної думки, що старі тітоньки страшенно нудні, ну, бо обидва мали одну й ту саму проблему: безперервні кількатижневі візити, візити старих тітоньок, котрі не лише приносили безладдя у князевий та інженеровий дома, а ще і обожнювали родинний автомобілізм і вимучували своїх господарів безконечними проханнями їх покатати; отак вони собі бесідували, чекаючи з набитими штуцерами на кабаних, аж зненацька мій дідусь Кароль зізнався князеві, що якби він мав такий палац, обгороджений зусібч солідним муром, то давно вже вирішив би цю проблему. — Що ви маєте на увазі? — князь перезарядив штуцер. — Усе дуже просто, — відповів дідусь, — треба лише кілька робітників на півдня й повну конфіденційність. — Ну, ні, — панна Цівле опустила скло й закурила самокрутку, — ви ж не хочете сказати, що її замурували в родинній капличці, як того нещасного Мазепу, бо ж надворі були вже

інші часи, нехай він і тричі князь. — Звісно, — підхопив я, — ішлося не про капличку, а про автомобільну прогулянку, а якщо точніше, про останню автомобільну прогулянку графині Евфемії, тієї нестерпної тітки князя Романа; отож слухайте: за кілька днів до її приїзду господар доручив панові Норберту привести майстрів і пробити з полудневого боку діру в парковому мурі завширшки з дорогу, потім подовжити саму дорогу від повороту власне до тієї діри, щоби, затерши сліди будь-яких робіт, уместити в порожнє місце по замшілому мурі картонну бутафорію, яку виготовили дуже переконливо, аж урешті дійшло до прогулянки, і князь Роман, сидячи в захисних окулярах і шарфі за кермом свого «бугатті», взяв той останній поворот, додав газу і їхав прямо в стіну. — Стій, стій, — кричала його тітка, — куди ти їдеш?! — А князь знову додав газу і прокричав у відповідь: — У мене запітніли окуляри, але ж це, здається, брама, тето! — ну й вони грюкнулися в мур, тільки що картонний, і виїхали на паркову алею з великою картонною плахтою на капоті — князь Роман усміхнений, а його тітка, графиня Евфемія напівпритомна зі страху. — Страшенно смішно, — буркнула панна Цівле, — на місці князевої тітки я відлупцювала б цього типа на очах у всіх, як останнього шмаркача, ну, а та тітка вашого дідуся, її теж чекала діра в мурі? — Та де там, — увімкнув я першу передачу, — адже дідусь Кароль не мав до розпорядження ні палацу з парком, ані такого мура, ані спортивного «бугатті», він і далі їздив на «цитрині», тій самій, що просякнула на вулиці Уєйського його кров'ю та українським молоком, а його дім лише будували. — Щось тут не збігається, — холодно сказала панна Цівле, — якщо він не мав будинку, то де приймав ту свою жахливу тітоньку? Ну, і де він мешкав із вашою бабцею, бо, мабуть, тоді вони вже не були нареченими? — Усе збігається, — по третій зміні світлофорів урешті надійшла наша черга, і ми могли різко рвонутися з перехрестя в напрямку вулиці Варшавських Повстанців. — Він мешкав у службовому будинку при фабриці. — А хіба фабрика належала не йому? — здивувалася панна Цівле. — Адже з вашої оповіді випливає, що він був багатцем. Бо де ж це бачено, щоб наречений міг купити нареченій «сітроен»? — Це діалектика, — відказав я. — І «Капітал» Маркса в одному флаконі, бо, мабуть, треба сказати, що коли дідусь уже повернувся з Берліна до Львова по студіях другого ступеня, з головою, повною ідей і начерками майбутніх

патентів, його єдине джерельце доходу пересохло, його єдина маленька нафтова свердловина під Бориславом відмовила йому у співпраці, що, до речі, було цікаво, бо всі ділянки поряд і всі свердловини надовкіл надалі сочилися нафтою, а його несподівано перестала, тому дідусь усі свої заощадження вгатив у експертизи, найновіші свердла й поглиблення свердловини, але все було марно, нафта на його клаптику Ельдорадо скінчилась остаточно, і таким чином мій дідусь Кароль зі скромного власника засобів виробництва став елементом виробничих сил, тобто найманим працівником у пошуках роботи, а тому одразу ж по шлюбі переїхав із дружиною до Хожова, а потім до Варшави, а потім знову до Львова, звідкіля на якійсь час до Вільного міста Гданська, потім іще раз до Варшави, ще раз до Львова, і моя бабця Марія вже була близька до безуму, бо що скромніший вони мали дохід, то сміливіші плани снував мій дідусь. — Поглянь, — казав він, — я розробив нові технології, якби їх почали застосовувати в Польщі, років за двадцять ми випередили б німців, — але бабця Марія лише гірко всміхалася, бо ніхто тих його проектів не читав, а вона, яка обожнювала квіти, щороку садила їх в іншому садку і в іншому місті, отже, усе це виглядало не так рожево, — я розминувся зі старою вантажівкою, що викидала огидні хмари вихлопних газів, — і лише коли Квятковський^[7] почав будувати фабрику в Мостицях, дідусеві проекти виявилися путящими, і зрештою вони осіли саме там — спочатку в службовій віллі при фабриці, а потім у власному будинку. — Непогано, — підсумувала панна Цівле, — ну, а та його тітка? На відміну від пані графині вона, певно, й надалі полюбляла автомобільні прогулянки... — О так, — цього разу я перемикав швидкості плавно, без найменшого скреготу, — тітка Софія приїжджала до них із Борислава щонайменше тричі на рік і завжди починала з того, що наказувала дідусеві везти її до Гумніськ, під палац князя Сангушка, а власне кажучи, не під палац, а під парковий мур — туди, де вставили назад шмат капітальної стіни, — і виходила з авта, і йшла глухим відгалуженням дороги до того місця, й торкалася до нього долонями, ніби хотіла пересвідчитися, що мур уже не картонний, а потім поверталась у «сітроен», і коли дідусь рвучко стартував, тітка Софія вибухала: — Що це за ницість, що це за часи, що це за занепад, що це за аристократія, що це за молодь, що це за більшовизм, що це за огида! — а дідусь Кароль тільки додавав газу й чекав, поки тітка Софія

вимовить сакраментальне: — Не за неї, горопашну, я молюся, що скінчила свої дні у психушці, а за молодих людей без честі, бо, як бачиш, Каролю, їх уже не бракує навіть у наших найвищих сферах, — з чим дідусь мовчазно й без заперечень погоджувався і тиснув на газ іще сильніше, бо тітка Софія обожнювала швидку їзду й у глибині душі шкодувала, що Кароль не князь, вона не графиня і вони не мчать через Збилитівську гору, Кошиці або Закличин у спортивному «бугатті», як це полюбляв робити князь Роман Сангушко. — Торохтлива, ледь помітна з-поза чорної хмари вихлопів вантажівка, слідом за якою ми волочилися вгору вулицею Варшавських Повстанців, раптом чхнула і, наче сторічний покірливий мул, який відмовляється слухатися за кілька хвилин до смерті, безпорадно стала, заблоковуючи нашу смугу руху. — Супер, — панна Цівле позирнула крадькома на годинник, — до вечері ми не проїдемо й кілометра! — І справді, пане Богуміле, нас закоркували, і навіть якби моя інструкторка вискочила з «фіатика», як попереднього разу, це не придалось би ні до чого. Тому я спокійно вів далі: — А та «цитрина» вже лічила останні дні, бо треба сказати, що дідусь Кароль, аби відбити в своєї тітки Софії охоту до тих прогулянок, пристав на геніальну задумку, отож він брав зі собою «лейку» та кільканадцять котків плівки Жевера й дослівно щохвилини спиняв авто, виходив на дорогу, залягав у рові, видряпувався на дерево чи щезав за копицею сіна, вигукуючи: — Дивися, Зосю, яка розкішна жаба! — або — Яка ж це мальовнича корова! — чи — Ця перспектива хмар гідна Рембрандта! — і тітка бігла за ним і теж захоплювалася, бо що їй іще лишалося робити, отже дідусь, аби ще дужче відбити в неї охоту, щоразу, коли вони вже були в Мостицях, несподівано дивився на годинник і гукав: — Ми ще встигнемо віддати їх на проявлення! — а по тому завертав автомобіль і мчав через міст на річці Білій до Тарнова, щоб за кілька хвилин до закриття віддати плівки на проявлення панові Бронштайну, бо його заклад на вулиці Краківській був найліпший, а тітка, котра не любила євреїв, мусила дивитися крізь скло автомобіля та скло вітрини, як дідусь сердечно вітається з паном Хаскелем Бронштайном, як забирає в нього стоси попередніх знімків, як дискутує з ним чи не над кожним фото щодо діафрагми й затвору, вона мусила чекати в автомобілі, спостерігаючи, як дідусь бере кілька нових плівок і врешті платить за все це й потискає руку панові Хаскелю, дякуючи йому не лише за

обслугу, а й за фахові поради, що загалом не раз тривало понад півгодини, і врешті тітка збунтувалася проти фотографічної дідусевої пристрасності, й коли він вибігав із автомобіля з криком: — Глянь-но лише, Зося, ота дівчина в хустині, хіба не подібна вона до гуцулки?! — вона зоставалася з ображеною міною в авті, й так само було під Рожновом, куди вони поїхали якогось пообіддя, дідусь вискочив із автомобіля і клацав як навіжений, бо над долиною Дунайця й над кістяком майбутньої загати саме пролітав літак RWD-6, такий самий, що на ньому панове Жвірко й Вігура^[8] здобули «Челендж», і дідусь Кароль стояв і дивився в захваті на цю машину, бо несподівано увесь той краєвид із пагорбами, річкою, аеропланом і загатою глибоко зворушив його технічну душу, адже цей літак, сконструйований у Мельці, був досконало новочасний, загату, яку зводили ударними темпами, теж була новочасна, й дідусь відчув у своєму раціональному серці щось на кшталт інженерських гордощів: мовляв, усе ж таки цей щойно відвойований смітник, ця бідна його країна, хай і надто повільно, а таки виборсується з руїни і, може, років за двадцять щось означатиме поміж Росією та Німеччиною. — Так я уявляю, — заглянув я у вічі панні Цівле, — стан його ейфорійних думок, коли він фотографував отой літак, що повільно пролітав над долиною із загатою й лісом кранів на задньому плані, тим часом «сітроен», що стояв на «ручнику», тихенько покотився з пагорка, і даремними були крики й розпачливі жести тітки Софії, авто чимдалі швидше розганялося до крутобережжя й урешті стрімко сповзло у нурт Дунайця, чого не бачив, задивившись у небо, аматор фотографії, і лише коли RWD-6 зник за лінією пагорбів, дідусь обернувся й виявив серйозність ситуації: авто вже погрузло у воді до середини дверцят, але це була не вода ставу, а вода бурхливої річки, і щомиті «сітроен» віддалявся від берега, тоді як нажахана тітка Софія то натискала клаксон, то знову безнадійно силувалася налягти на дверцята і своїм порятунком завдячувала лише диву, бо коли вода вже сягала вікон, а дідусь, який стояв по пояс у річці, ледве втримуючи рівновагу, і так само, як тітка, не міг відчинити ті клятні дверцята, переднє колесо «цитрини» оперлося на підводну брилу, і саме тоді надбігли робітники із загати й закинули зашморг на задній буфер, і повільно, сантиметр за сантиметром, відбирали авто й тітку Софію в нурту Дунайця, і видерли було б остаточно, якби линва не репнула, але на щастя, авто було вже

на значно меншій глибині, що дало змогу остаточно видобути тітку з пастки і на кількох чоловічих плечах швидко перенести на кам'янистий берег, з якого врятована й рятівники тепер дивились, як «сітроен» занурюється у вир малопольської річки вже назавжди. — І його не намагалися витягти? — запитала панна Цівле, закурюючи самокрутку. — Якою може бути глибина Дунайця у верхній течії? — Не у верхній, а в серединно-нижній, окрім того, зважте й на те, що загату вже майже викінчили і власне приступили до випробувального підпору води в Рожнові, понад те, дідусь Кароль і чути про це не хотів, і лише коли тітка виїхала до Борислава, він негайно порозумівся з представником «Сітроена» у південній Польщі й поінформував його про вади гальмівної системи з особливим натиском на роботу ручного гальма в автомобілях, які та фірма продукувала, але пан Россет увічливо відповів йому, що цей випадок був наслідком не фабричних вад, а неправильної експлуатації, і було зрозуміло — дідусеві Каролю не судилося повторити в Мостицях долю бабці Марії у Львові, бо «Сітроен» уже продавав на той час у Польщі значно більше автомобілів, мав нову рекламну стратегію, а передусім, — подав я панні Цівле попільничку, — хіба може дорівнятися порятунок на залізничному переїзді до трапунку на кам'янистому пляжі над Дунайцем, хіба світлину юної панни-автомобілістки, *la bell polonaise*, можна було дорівнювати до фотознімка вгодованого пана інженера середніх літ? Тому мій дідусь Кароль сухо заявив наприкінці розмови з паном Россетом, що вибере тепер радше австрійський «стер», радше чеську «татру», радше польський або італійський «фіат», аніж французьке авто, бо «стер», «татра» або навіть польський «фіат» мають гідравлічні гальма, а «Сітроен» і досі тримається архаїчних мотузок, а це означає, що кожне колесо працює само собою й усі диски ніколи не затискаються з однаковою силою. — Ну, і на чому він їздив потім? — панна Цівле повернула мені попільничку. — На якій марці? — То був «мерседес бенц», — відказав я. — 170-V, чудовий кузов, гнило-зелений колір. — А все ж таки не польський «фіат»? — тепер панна Цівле голосно сміялася. — Що, замалий був чи задорогий? — Задорогий, як на таку маленьку машину, — відповів я без вагання, — так само, як і ця ваша цяцька. — А чим ви плануєте їздити після іспиту? — Автобусом. Із часом дороблюся до велосипеда, а потім уже тільки дельтаплан. — То навіщо вам водійські права? —

Власне, — кивнув я на дзеркало, в якому, наче довга змія, відображався кілометровий затор позаду нас. — Мабуть, лише заради того, щоб медитувати, приміром, над смислом дивної фрази Конфуція: «коли не розквітають звичаї й музика, покарання та штрафи є несправедливими». — Ото ви вже й загнули, — голосно засміялася вона, — хіба не можна простіше висловитися про штрафи? — Любий пане Богуміле, Ви навіть не уявляєте, яке зворушення огорнуло мене тієї миті, я мало не відпустив зчеплення цього маленького «фіата» панни Цівле, ми ледь не врізались у вихлопну трубу тієї клятої вантажівки, що й надалі випускала страхітливі хмари густого диму прямо в наші носи, а все тому, що панна Цівле, вимовивши цю запитальну фразу, зараз же докинула наступну, поглядаючи при цьому на годинник: — Ну, то рвімо до мене, — і майже негайно почала перебиратися над моїми колінами на водійське місце, а я попід її сідничками, так само, як і минулого разу, мусив пересуватися на місце інструктора, й нарешті, коли ми вже перегрупувалися, панна Цівле відсунула «фіат» на кілька сантиметрів назад, замалим не під буфер «трабанта», що стояв позаду нас, увімкнула першу, максимально викрутила кермо праворуч і повільно, поволеньки вивела нас із западні, виїхала «фіатиком» на тротуар, обережно пропускаючи перехожих, а тоді перескочила з того тротуару на газон і там різко газонула, й коли ми оминули таким чином вантажівку, пригальмувала і знову перетнула тротуар, вискакуючи назад на дорогу, і це був не лише майстерний маневр, любий пане Богуміле, в чому я переконався за мить, зазираючи в дзеркальце, це був справжній порятунок, бо вантажівка, як виявилось, мала не лише зіпсуті двигун і коробку передач, а й гальма, і дослівно за хвилину по тому, як ми вискочили із затору, почала безвладно котитися донизу й розчавила дзьоб «трабанта», «трабант» сплющив капот «гарбуза», «гарбуз» — «тойоти», «тойота» — «опеля» й отак, наче кістки доміно, що їх підштовхнув невидимий палець, або як більярдні кулі, машини цюкались одна в одну, і той лінійний одностайний рух, здавалося, не матиме кінця, цілковито, як це вже дуже давно описав Ісак Ньютон, а тим часом панна Цівле сильно вдарила по газáх і миттю, на першому ж перехресті скрутила праворуч, і тепер ми швидко їхали вздовж наполеонівських фортів, і я бачив, що моя інструкторка дедалі більше хвилюється, щомиті зиркає на годинник і лічильники, ніби ми

проходили на швидкість спеціальний відтинок рейду «Париж–Дакар», а коли ми за мить звернули до присадибних ділянок на пагорбах, вона погнала ще швидше, її маленький «фіат» підстрибував на вибоїнах укоченого шляху, мовби м'ячик, а я усе ламав голову над тим поспіхом, адже він міг означати дуже різні речі, але жодне з моїх припущень не справдилося, любий пане Богуміле, бо коли ми дослівно влетіли в невеличкий садок навколо дерев'яної повітки з прибудовою, панна Цівле сказала: — Зачекайте тут, я мушу зробити братові ін'єкцію, — і коли по кількох хвилинах очікування я побачив, як вона виходить із повітки, пхаючи поперед себе інвалідний візок, у якому сидить молодий усміхнений хлопець, коли вона познайомила нас, я одразу зрозумів, що та дерев'яна повітка з прибудовою — їхнє постійне житло — і вони напевно не мають іншого. — Запрошую на каву, — сказала вона, — але не до хати, бо вас налякає бардак, ну, а Ярек, — показала вона на брата, — страшенно хотів би послухати ті ваші історії про старі машини; коли я розповіла йому про «цитрину» й залізничний переїзд, він мало не підвівся з візка, він усе розуміє, хоча коли намагається щось сказати, в нього виходить лише «у-у-у» й «а-а-а». Я зараз повернуся, хіба що ви дуже квапитеся, тоді спочатку підкину вас до зупинки, нема проблем, усе сьогодні припізнюється через ту кляту вантажівку. — За мить вона повернулася з повітки, несучи на таці каву в дзбанку, дві філіжанки, печиво й тарілку молочного супу. — А той «мерседес»? — запитала вона. — У нього були кращі гальма, ніж у «цитрини»? — Любий пане Богуміле, що тут приховувати, я сторопів від цією небуденної ситуації: панна Цівле годувала Ярека з ложки, яку час од часу відкладала, щоби ковтнути кави зі своєї філіжанки, а я роззирався довкола, дивлячись, як за деревами присадибних ділянок і здичавілого цвинтаря цегляні вежі ганзейських костелів утворюють у весняному повітрі неймовірно гарний візерунок. — Гальма він мав добрі, — відповів я урешті, — але ви й не уявляєте, яким складним було в той час обслуговування автомобіля. — Та чого ж це, — швидко почала вона, — адже тоді вже, мабуть, відмовилися від перехідної манетки і, як і тепер, водій мав гальмо, зчеплення, газ... — Згода, — відповів я, вмочуючи шматок печива в каву, — але тепер перший техогляд треба робити, коли наїздиш п'ятнадцять тисяч кілометрів, а тоді водій дослівно не розлучався з інструкцією, мабуть, він одразу нотував собі все в

календарі, скажімо, — став вираховувати я від початку, — в моделі тієї «стосімдесятки» треба було через кожних п'ятсот кілометрів перевіряти, чи добре натягнений приводний ремінь вентилятора, потім рівень олії й антифризу, і, зрештою, гальмування усіх коліс, а через кожні тисячу п'ятсот кілометрів міняти олію в двигуні, чистити сітки повітряного фільтру, змащувати важелі зчеплення, гальма, газу та стартера, поповнювати олію в баку центрального змащування, а щочотири з половиною тисячі кілометрів знімати й чистити паливний фільтр, перевіряти тягу в дроселях карбюратора й підсоса, перевіряти зазори в клапанах двигуна, а після кожних семи з половиною тисяч кілометрів міняти олію в коробці передач, міняти оливний фільтр, наповнювати оливою кожухи підшипників передніх коліс, а після кожних п'ятнадцять тисяч кілометрів промивати систему охолодження, змащувати передні ресори, а також встановлювати гальмівні колодки з відповідним зазором, уже не кажучи про те, що через кожні сто тисяч циліндри віддавали до шліфувальної майстерні. — Годі, — сказала панна Цівле, відкладаючи ложку й тарілку на стільницю під супровід Ярекового мурмотіння, — він хоче послухати ще, — повернулася вона до мене, — але не будемо вас мордувати, я вже його вколола й нагодувала, зараз ми з'їдемо донизу, до зупинки. — Ні, зостаньтеся, будь ласка, — сказав я, — це не так далеко, я дійду сам. — Ви заплатили за годину занять, — рішуче заперечила вона, — і ми мусимо завершити урок, тільки я підготую братові все для читання й одразу поїдемо. — То, може, продовжимо наступного разу? — мені анітрохи не баглося сідати за кермо. — На ті двадцять хвилин, а зараз я таки піду. — Добре, тоді я теж трохи перейдуся з вами до крамниці, — здалася вона, — тільки приготую йому книжку. — І, любий пане Богуміле, за кілька хвилин ми крокували з панною Цівле алейкою поміж садків до підніжжя пагорба, ганзейські вежі костелів дедалі меншали, аж поки пощезали з наших очей, але не про них я думав, спускаючись дедалі нижче вздовж цвинтарного паркана й сусідніх повіток і будиночків, на яких телевізійні антени, бляшані комини, курники й комірки виказували, що вони були аж ніяк не літніми альтанками, а справжніми житлами, отож я розмірковував не про вежі костелів Головного та Старого міста, а про людей, у яких узимку, мабуть, замерзали тут крани з водою, диміли грубки, протікали дахи й перегорали пробки, про людей, які мешкали тут серед дерев і зелені,

немов на даху нашого міста, хоча вони анітрохи не були олімпійцями. — Ну, чого ви так примовкли? — запитала панна Цівле. — Пішоходу нема про що розповідати? — Та чого, — знизав я плечима, — але я волів би зараз слухати замість говорити. — Вам язика заціпило, — слушно ствердила вона, — таких ділень не показує наше телебачення, зрештою, що ми могли б рекламувати, хіба повітря, але воно наразі не продається, — всміхнулася вона сама до себе, — а коли почне, тут збудують оселі для людей з грішми. — І то був, пане Богуміле, кінець нашої прогулянки й розмови, панна Цівле зайшла до крамниці, а я крокував собі далі, аж до Варшавських повстанців, де пожежники розтинали тепер кілька склічених між собою автомобілів, утворюючи ще потужніший затор, і, скажу Вам, що це було красиво: те вібрування пил, із-під яких летіли снопи іскор, мовби коси сузір'я Вероніки, такі вже гарні, що я пішов повільніше і всупереч своїм звичкам змішався в густий натовп роззяв, який аж постогнував від захвату, кілька разів під'їжджала «швидка» по котрогось водія, видобутого з тієї бляшаної каші, а я ніяк не міг прийти до тями, не міг заспокоїтися, проте не через тих бідолах, яких клали на носі й везли до лікарні, однак згадуючи картину, яку побачив із садка панни Цівле крізь вікно їхньої дерев'яної повітки: вона вмостила візок свого брата біля вікна й на пюпітрі, схожому на ті, на яких музиканти розкладають ноти, розгорнула книжку рівно на висоті його очей і, впоравшись із цим, повісила Ярекові на шию щось на кшталт нашійника з лапою, що звисала на пружині, й було просто-таки неймовірно бачити, як той її близнюк-каліка трохи закидає голову й хапає металеву лапу ротом, і за допомогою цього пристрою вільно гортає книжку сюди й туди, шукаючи сторінки, на якій він спинився минулого разу, було незвично дивитись, як він замислюється на мить: читав уже це чи ні, — і як перегортує тією указкою сторінки Ваших оповідань, любий пане Богуміле, аж урешті знаходить потрібний фрагмент, випускає указку з рота й починає читати з широким усміхом на все обличчя, тоді як панна Цівле лаштується до виходу, підправляючи скромний макіяж перед настінним дзеркалом, адже вона, — як я вже писав до Вас, — мала зійти зі мною донизу, аж до крамнички біля підніжжя колонії присадибних ділянок. Еге ж, це було незвично, — впродовж миті спостерігати інтимний момент їхнього життя, напевно, повторюваний для них і звичний, і незвично відійти

від вікна, коли панна Цівле вже закінчила макіяж; відійти, мабуть, лише задля того, щоб нехотячи витолочити маленький кущик зеленої рослини, розчепіреного бадилля, схованого поміж в'юнком і агрусом, і сконфужено позадкувавши, побачити таке саме бадилля, хитромудро висаджене у місцинах, добре нагрітих сонцем, яке ще надійніше ховалося від поглядів зі сусідніх ділянок, — у заростях порічок, на маленьких галявинках межі розбрунькованого бур'яну, а також серед острівців глідюсів і півоній; словом, щоб виявити ті плантації святого зілля, яке примандрувало до нас із Індії, і яке переслідували цілковито так, як колись переслідували в Греції Діоніса. Пожежники саме закінчили розрізати останню машину, вивільнивши цього разу неушкодженого водія, тлум роззяв приглядався до цього байдуже й розчаровано, а я рушив далі, до зупинки, щоби поїхати на Уейцисько, щоб негайно, як повернуся додому, знайти ті дві чи три світлини з минулого, ту єдину річ, яка зосталася мені від дідуся й бабусі, і щоби під час наступного заняття показати панні Цівле «цитрину» бабці Марії й «мерседес» дідуся Кароля, а, власне кажучи, не так їй, як Ярекові, бо його ті фотознімки могли і справді зацікавити, а може, й потішити. Проте я даремно шукав світлини, їх ніде не було, правдоподібно, — як я міг припустити, — вони запропали під час переїзду, коли ми з Анулею перебиралися на Уейцисько з вулиці Хжановського, ймовірно, вони помандрували на смітник в одному зі стосів макулатури — разом зі старими газетами, листами й рахунками, можливо, — як я собі думав, — можна було вже хіба розповісти про них панні Цівле під час наступного заняття і мені було чогось шкода, і я чувся достоту позбавленим спадщини, ну бо що означає втрата будинку або маєтку порівняно із втратою останніх пам'ятних фотознімків, тому я йшов на це наступне заняття дуже спохмурнілий, затявшись, що більше ані слова не скажу моїй інструкторці про давні автомобільні справи, ані слова, хоч би й пошепки, якщо я загубив ті фото, і раптом я почув себе, як людина, котру пограбували дослівно до нитки, але, любий пане Богуміле, доля приготувала мені наступну несподіванку, бо коли я вже вісів із автобуса на Картуській і йшов під гору маленькою вуличкою Совінського, коли я подумки будував першу фразу, яку скажу того дня панні Цівле: — Вибачте, але через втрату кількох родинних світлин я перебуваю у стані радикальної меланхолії і тому прошу не витягати з мене ані слова, ані звуку, анічирк!.. —

отже, коли отак підготувавшись, я став під фірмою «Коррадо», з маленького «фіата» інструктора Шкарадека вихилилась його завчасно посивіла голова, і я почув: — То ніби ж ви отой письменник? Сідайте до мене, панна Цівле мусила сьогодні взяти відгул, ну, побачимо, які результати цієї бабської науки. — І тоді я, любий пане Богуміле, як і під час першого заняття, відчув, що життя знову закрутило петлю і я несподівано повертаюсь у знайому точку. — Ну, і як ви пхаєтеся до машини, одразу видно, що цивільна дупа, а не офіцер, — гримів інструктор Шкарадек, коли я заплутався в надто просторому й надто довгому паску, — а одною рукою можете хіба курей мацати, — він допоміг мені застібнути клапан. — Ну, поїхали, тут вам не Політехніка, тут думати треба, — майже верещав він на мене, коли заглух карбюратор при першій спробі запалювання. — Пане писако, — реготав він, дуже задоволений собою, — за кермом треба бути мужиком із яйцями, а не гумкою від трусів, і то, в додачу, бабських, ну що, не розпечатала вас наша залізна леді, наша цілка-неподіллка, в дупу трахнута кермом. — Ні, — розлючено гаркнув я, — і заткайтеся, Шкарадеку, бо мене абсолютно не цікавлять ваші естетичні погляди, а якщо в мене не витримають нерви, я розфігачу тачку на першому ж перехресті, — і я дивувався сам собі, любий пане Богуміле, — звідки в мене взялися така мова й така впевненість, звідки раптом вихопилося таке натхненне й безмежне хамство, але це була помилка, за яку мені довелося солоно заплатити, бо той Шкарадек, уявіть лишень, той жалюгідний покидьок, щойно почувши таку мову, негайно взяв мене за свого, ну і я, як то мовиться, дістав за повною програмою; еге ж, пане Богуміле, то була моя справжня військова ретроспекція, моє дежавю, моя сентиментальна подорож до джерел університетських часів, бо тепер, їздячи маленьким «фіатом» з інструктором Шкарадеком, котрий щомиті поплескував мене по плечі й верещав у вухо всі анекдоти про дупу Марини, я пригадував імлісті поранки, коли я прошкував вулицею Лелевеля через заспаний Вжещ до військової кафедри, як, виструнчившись, ставав у шеренгу, віддавав честь, а потім сунув до аудиторії, де майор Сумивус пояснював нам згубні наслідки довгого волосся для обороноздатності держави, де поручник Цяцька бурхливо реагував на ядерну атаку, де полковник Відейко розтлумачував тайні ленінської та брежнєвської доктрин, і всі розмовляли більш-менш так, як інструктор Шкарадек: так само вибухали сміхом на власні жарти,

так само по-змовницькому моргали до нас, щойно в їхньому відхилянні від сюжету виринала одна з двох безсмертних суміжних тем, а саме пиятика або трахання, вони так само намагалися бути з нами запанібрата, хоча водночас і в глибині душі зневажали все, що бодай за милю відгонило гуманітарним факультетом. — Отут я колись працював, — інструктор Шкарадек перервав мої військові рефлексії й показав на неон бару «Ліда», який було вимкнено о тій порі, — ось де колись було бабло, щохвилі фраєри знімали тут дівок, ну і їм треба було їхати на хату, до дешевого мотелю, на ті погодинні точки, то я й їздив, а тепер, відколи той скурвий син добудував горішній поверх, відколи він сам тримає погодинні кімнати, то транспорту більше не треба, ну, й уявіть, я мусив продати таксівку й тепер мучусь оцією хернею з такими, як ви, але ви, здається, письменник, — інструктор Шкарадек засміявся на весь голос, — то, певно, часто тут буваєте, не, бо чи може бути якась ліпша тема, ніж отака собі курвега, що тріскотить про своє нещасливе життя, о, я мав би про що розповісти; якби ви знали якогось режисера, я міг би сколотити цілком непоганий баблосик; приміром, така собі Віоля — то була звичайна портова шалава, а потім вона піднялась у «Монополі», а коли вже з'явилась у «Ліді», це був чистий тобі Голлівуд на Картуській, але, уявіть, вона закохалась у педрила, і то аж так, що зробила операцію і стала хлопцем, ну, і через таку обставину відсмоктує тепер у нього вже не як Віоля, а як Валентій, бо саме таке ім'я вона наказала вписати собі в документи, а той її піжон працює офіціантом, коли його викинули з «Ліди», він перейшов у «Кристал», не, ну ви таке уявляєте, — щоби поміняти стать через любов, я просто фігію з цього, оце речі, про які треба писати, а не так, як тепер усі — про комуняк, за комуняк узагалі було незле, просто люди розпаскудились, і, скажу вам, немає нічого гіршого, як дозволити їм вільно патякати, бо тепер у нас бордель, а ніяка не свобода, ну, візьміть хоча б машини: стільки їх понакупувували, що нема як проїхати й один великий затор з рання до ночі, а якби повернулися черги й талони, то було б рівно стільки моторів, скільки вміщають дороги. — Я мовчав, любий пане Богуміле, — тоді, на світлофорі біля бару «Ліда», потім на маневровому майданчику, врешті повернувшись на Картуську, звідки вже цілком плавно завернув просто на вуличку Совінського до фірми «Коррадо», мовчав і наступного дня, коли панни Цівле знову не було

на роботі, і я знову мусив сісти за кермо поряд з інструктором Шкарадеком, мовчав і тоді, коли після цієї поїздки спинався на пагорб, розпростертий над містом, немов біблійний плащ пророка Іллі, підбитий візерунком із маленьких будиночків і шахівниць присадибних ділянок, у яких уже цвіли бузок і чабрець, у яких порослі мохом старі ванни чекали на дощівку, в яких репетували діти, з яких разом із побрязкуванням баняків долітали аромати обідів і ліниве пополудневе сокотання курей, я мовчав, підходячи до вікна дерев'яної повітки панни Цівле та її брата Ярека, де нікого не було, отже, я так само мовчки написав записку й застромив її в двері: «Зателефонуйте до мене, будь ласка, я в пазурях інструктора Шкарадека», — і в ще глибшій мовчанці я спускався вздовж старого цвинтаря униз, до міста, над яким темна хмарина вихлопних газів заслонила тепер сонце й цегляну готику ганзейських костелів. Еге ж, пане Богуміле, я і справді був заручником інструктора Шкарадека і шкодував, що взагалі записався на ці курси, бо хоча змінити вчителя за власним бажанням було й можливо, але це завжди означало завалити підсумковий іспит щонайменше тричі, наслідком чого була доконечність повторних курсів, отож я заціплював зуби і цілковито, як на заняттях військової кафедри, удавав найвище зацікавлення, наче змія, вводячи деспота в оману, і щоразу, коли інструктор Шкарадек жартував, я вибухав сміхом, щоразу, коли він пригадував анекдот, я вимикав увагу й зосереджувався на водінні, що, зрештою, вдавалося мені дедалі краще, і додаю ще тільки, що навіть наслідок, який зветься постзаняттєвим ефектом Довженка-Дауна, був такий самий, як і по восьми годинах муштри в нашому університетському війську, а саме, — потреба промочити горло. Ох, якби ми тоді, любий пане Богуміле, бодай раз бачили б оті ваші улюблені пиварні, якби замість гданських сцях ми могли попивати б тоді охолоджений «бранік» або великопоповський «козел», або «старопрамень», або й звичайний «пільзнер», може, ми вирости б цілковито іншими людьми, а так кожного четверга після військової кафедри, коли виникала потреба змити зі себе ті вісім годин ідіотизму, ми вирушали в обхід, починаючи від «Юрека» на розі вулиці Данусі, відтак перебиралися до «Шевців» на Лендзьона, потім мандрували до «Агати» на Грюнвальдській, щоб дозріти в «Католику» на Гюбнера, а якщо хтось цього через неувважливість не робив, зоставався ще «Льонька» біля залізничної колії або «Ліліпут» навпроти

кінотеатру «Вічний вогонь» як уже останнє пекельне коло, і всі ті забігайлівки, всі ті кубла, всі ті стічні канали, закладені за Бєрута, розквітлі за Гомулки й занепалі за зрілого Герека, всі ті наші стації муки згадував я тепер за кермом маленького «фіата» інструктора Шкарадека, і з кожною миттю мене огортала чимдалі дужча жага до того смаку й запаху пива, яке, нехай паскудне й у додачу розбавлене водою, чаїло десь глибоко в собі беззаперечне діонісійське сяйво, і було це сяйво молодості, дароване лише раз у житті. Саме так воно й було, любий пане Богуміле: щойно я по годині їзди вивільнявся з рук інструктора Шкарадека, як негайно мусив випити, а тому просив висадити мене найліпше десь у Головному місті, бо на Картуській, щоправда, працювало кілька нічних крамниць, однак жодного бару, тому якщо він виконував моє прохання, я спочатку йшов до «Істри», тоді до бару «Старе місто» побіля велосипедного магазину, а потім до «Коттону», який відчиняли лиш о четвертій, і щоразу я замовляв інше пиво й перевіряв, майже як Ваш вітчим Францін, чи склянка абсолютно чиста, чи пиво має належну температуру, чи піна не зарідка, і по кількох таких пробах я відчував повну відразу й западав у радикальну меланхолію, бо все було в належному порядку, в ідеальній гармонії — антисептичне й правильне, і хоч я мусив би тішитися з цього, ну бо, врешті-решт, чи може бути більша насолода, ніж дегустувати кінчиком язика, припустімо, перший ковток «гевеліуша», а потім «живеця», а потім «гіннеса», чи може бути більша насолода, ніж порівнювати, скільки і якого солоду вжито в кожному з тих трунків, на якому ґрунті зростав ячмінь, скільки сонячних днів припало на торішній урожай хмелю; тож більшої насолоди й бути не могло, а якщо попри неї я западав у радикальну меланхолію, то причина була очевидна: я вже вкотре відчував, любий пане Богуміле, що все в моєму житті прийшло запізно й заднім числом, а отже, якось непотрібно й безглуздо, але я зараз же пригадував ту Вашу роботу на металургійному комбінаті або Вашу долю ліквідованого письменника, або весілля на Лібні, і мені якось попускало, я якось змивав таки зі себе ту меланхолію, а також запах зіпсутих ясен і пропітнілих футболок інструктора Шкарадека, і сидючи отак перед входом до бару «Істра», звідки я милувався брамами Арсеналу й юрмами німецьких пенсіонерів, або дивлячись на більярдний стіл у «Коттоні», я згадував, як у «Юрека» на Данусі поет Атаназій позичав у тамтешнього карлика

акордеон і грав українські думки й білоруські співанки, й одразу, майже негайно, сіре від махорки повітря блакитнішало, а на вулиці спинялися люди і зазирали в захваті крізь стрілчасті мавританські віконця до смолистих нетрів бару, тим часом Атаназій, якому завсідники підливали за гру горілки до кухля з пивом, заводився й тягнув уже циганську: «Ой любят, любят коні», або «Коли знову прийде лихо», — і таким чином підігривав атмосферу, і все вже було готово, щоб заграти кілька тих повстанських пісень, які за мить співав на повен голос замріяний гурт пияків, і так усі на кілька хвилин ставали єдиною родиною, падали одне одному в обійми, поплескували одне одного по спинах, вигукували: «Наступного року у вільній Польщі!» — і втирали сльози, аж урешті наляканий Юрек подавав рукою знак, що вже досить, і ми виходили на вулицю, несучи Атаназія на руках, тоді як він декламував на повне горло Міцкевичеві строфи, так гарно і так голосно, що прочинялися вікна й сецесійні двері балконів, і нас обсипали квітами, а тоді Атаназій починав безперервно декламувати «Повернення тата», і приблизно на двадцять другому поверненні цього славетного батька ми потрапляли до «Шевців» на Лендзьона, де Атаназій зазвичай засинав від утоми вже по першій чарці, а ми під'юджували экс-генерала Недоїдка, котрий не мав де мешкати й просиджував у «Шевцях» від відкриття до закриття, іще раз розповісти про той десант на НДР, і ми розкошували від оповідки, як наша гданська військово-морська дивізія, замість щоб висадитися на Волині в рамках маневрів «Щит», пересунулася трохи далі на захід і о п'ятій сорок три ранку розпочала обстріл і висадку на березі НДР, що спричинило сполох не лише серед комбайнерів радгоспу імені Карла Лібкнехта, які акурат о тій порі їхали вздовж балтійського берега на поблизькі рапсові поля, а й у штабах Варшавського договору поміж Берліном, Москвою й Варшавою. — Що ви там, бляха-муха, полячиська, виробляєте, — верещав до слухавки Микита Сергійович Хрущов. — Таж товаришу, — вихоплений зі сну президент Гомулка ледве знайшов окуляри, без яких узагалі не вмів розмовляти, — товаришу Микито Сергійовичу, таж ви хотіли кукурудзи, то ми в усіх наших «петеерах» сіємо тепер саму кукурудзу, і навіть багато індивідуальних селян уже теж починають сіяти. — Я вам, бляха-муха, дам індивідуальну кукурудзу, — перебив розлючений Микита Сергійович, — я вам пригадаю пакт Молотова-Ріббентропа, ви що, зі

супутника звалилися, чого на НДР нападаєте, та ще й о п'ятій сорок п'ять ранку?! — і экс-генерал Недоїдько з гідністю розповідав, як із нього зняли погони і прокурор вимагав смертної кари, і то навіть не за той неfortunний десант, висаджений на НДРівській землі через добрячу пиятику, а за зухвальство перед військовим судом, де генерал Недоїдько слушно заявив, що то була ніяка не помилка, а його, польського генерала відповідь на залпи панцерника «Шлесвіг-Гольштайн», який обстрілом Вестерплатте в нашому місті обірвав його дитинство й забрав сімнадцять душ його кривих, розстріляних у Пясниці, Штуттгофі й Аушвіці. Так ото ж, любий пане Богуміле, коли оповідка экс-генерала вкотре добігала кінця, ми брали поета Атаназія з кріселка під стіною і, згорнутого, наче килим, несли до «Агати», де він опритомнював, слухаючи розповідь пана Жакевича про його тітоньку, яку більшовики вигнали з Вільна і яка осіла в Сицовій Гуті на Кашубах, жіночку таку вже розпрочудесну й сповнену магічного чару, що навіть свині, качки, кури й пси на її обійсті переставали розуміти по-кашубському й переходили на її співочу, пересновану теплом, саявом і архаїчною шляхетністю мову пограниччя, словом, жінку таку делікатну й чарівливу, що Ришард Стриєць^[9], який був при столі пана Жакевича, негайно брав серветку і кількома штрихами рисував тітоньчин портрет, і це було неймовірно — дивитись, як той художник накреслює просто-таки святу візантійську ікону, яка є водночас звичайною жінкою на кашубському подвір'ї й Мадонною у стилі Караваджо; і коли я пригадую ті сцени з бару «Агата», в якому наш поет Атаназій опритомнював під впливом розмови тих двох жертв кораблетрощі з Атлантиди, то гадаю, любий пане Богуміле, що ніколи й ніде не побачив би чогось такого ж захопливого, як кілька простих штрихів, котрі робили на маленькій серветці синтез Сходу й Заходу чимось природним, можливим і водночас прекрасним; але вже треба було йти далі, до «Католика», де скублювались усі інші жертви кораблетрощі з нашого війська: поет Пітек, який писав вірші винятково про місячну кров своїх наступних наречених, відлюдкуватий поет Салім, який творив винятково на санскриті, поет фон Бок, автор математичних віршів, а також занудливий стаєр від епіки, такий собі Темпій із Темпча, який виводив свою генеалогію від кашубської шляхти, що, зрештою, не справляло на нас жодного враження, бо ми чудово знали, любий пане Богуміле, що як уся чеська

шляхта загинула в битві під Білою горою, так і кашубська викривавилася в битві під Віднем, а таки розбила турків під найщасливішою зорею короля Яна Собеського; отже, про це ми теж відверто балакали в «Католику»: про те, чому чотирнадцятирічний Гюнтер Грасс, який бігав тими самими, що й ми, вулицями Вжеша, ніколи не написав свого першого великого історичного роману про героїчних кашубів, бо якщо більшість із них давним-давно полягла під Віднем, про що або радше про кого мав писати дебютант Гюнтер з вулиці Лабесвег, 13, що зветься нині вулицею Лелевеля, ну ж бо яким чином мав він викресати з так трагічно оселюченого народу самурайську іскру бойового шалу, але такі балачки припиняли в «Католика» швидко, бо протверезілий і відпочилий поет Атаназій демонстративно хухав у долоню, підгортав манжет і, демонструючи жиливу міць передрамення, викликав супротивника: раз то був постачальник із заводів Катовіце, іншого разу — дресирувальник із цирку «Арена», ще якимось — моряк із фінського фрахтового судна, і ми завжди приймали заклади й ніколи на цьому не втрачали, бо Атаназій, попри все, скидався на здохляка, і ті, що вперше завертали до «Католика», зазвичай ставили проти нього десять до одного, натомість ті, що знали його методу, не втрачали надії вперше побачити його переможеним, але Атаназій був несхибний і не програвав аніколи, а все тому, що на кульмінаційній фазі, коли зчеплені долоні застигали над стільницею, мовби серп і молот, і все ще висіло на волосині, Атаназій починав декламувати своїм потужним металевим голосом: «Флебас-фінікієць два тижні вже мертвий... — тоді на якийсь мент переривав і провадив далі, просвердлюючи супротивника поглядом: — Забув чайок ячання і морські колихання, / І зиск, і втрату. / Шепотливі нурти підводні / Його кості вимивали... — і здобував перевагу вже тієї миті, хай і не завжди розгромну, проте все одно перевагу, бо хоча жоден із супротивників Атаназія не знав Еліотової поеми, він так чи так жахався візії трупа якогось фінікійця з очима, виїденими сіллю й вуграми, якого носило, мов набрезклу й смердючу надувну кулю по морських хвилях, ну, а коли Атаназій гукав на повне горло: — Поганче, а чи іудею, / О ти, стерничий, що бурю обходиш поворотом стерна, / Згадай Флебаса, що був гарний і стрункий, як ти»^[10], — рука суперника обм'якала й уже за мить падала на стільницю, і ми могли вигребти грошенята із закладів, причім майстерності Атаназія стачало

й у таких випадках, коли його суперник, як отой фінський моряк, не тямив ані слова польською, бо тоді декламація відбувалася мовою оригіналу й, завершуючись приголомшливою фразою: — *Consider Phlebas, who was onse handsome and telle as you*, — вона припечатувала перемогу так само надійно, як і польська фраза поеми. Проте кому я міг про це розповідати, любий пане Богуміле? Пані Еві в «Істрі»? Барменові в «Коттоні»? Німецьким пенсіонерам, що снували прогулянковим кроком від Арсеналу до Мотлави? Чи могли їх обходити наші військові четверги, наші вжещанські діонісії, наші захвати й падіння, по яких не зосталось уже нічого? Отже, я щодалі глибше западав у радикальну меланхолію і по кожному занятті з інструктором Шкарадеком, який пнувся зі шкіри, щоб записати мене до нової, тридцятої за рахунком політичної партії, котру він називав «ТерраМи», по кожній такій годині я йшов очистити свою душу, мені було нелегко не лише через тягар споминів, а й з туги: про панну Цівле в офісі «Коррадо» повідомили, що вона взяла відпустку за свій рахунок, і то невідомо на який час, і повезла лікувати брата, куди — цього вони теж не знали або не хотіли мені сказати, отже, я ще раз пішов на пагорб, де спочивала в тиші її повітка, мовби ковчег, потоплений у часі й у зелені; колія, прокладена колесами «фіатика», вже почала заростати травною, у вікні прибудови снувалися нові павутиння, ряска вкривала дощівку в балії, під порічками бушували їжаки, а надокруж вибухав травень пахощами бузку, прикликанням дроздів, трелями вивільги, і навіть місто, просмерділе вихлопами, не було в змозі погамувати цієї експансії, помітної й у шаленому, якомусь гарячковому розростанні індійського зілля: його бундючно розчепірені китиці й соковиті стебла, здавалося, з хвилини на хвилину набубнявіють, здавалося, дозріють, із надприродною й шаленою швидкістю випереджаючи приховану в них передвіків таємницю, отож я зірвав, любий пане Богуміле, кілька святих стебелин, тих, що були найстиглиші, аби віддати їх панні Цівле, коли вона повернеться, бо її аж ніяк не втішили б така завчасна вегетація й марнування врожаю, і я йшов із тим зеленим бадиллям спочатку вздовж цвинтарного паркану, де покоїлися сіромахи з Першої війни, і, певно, тому знову подумав про дідуса Кароля, але цього разу не як про автомобіліста, а як про артилериста непереможної Цісарсько-королівської армії Австро-Угорщини, який після іпритової атаки потрапив до лазарету й лежав

там, непритомний, кільканадцять годин, а коли опам'ятався, то побачив над собою каптур монашки, біліший від альпійського снігу, і скрикнув: — Води, сестро, води! — на що монашка подала йому склянку і сказала: — Спершу ви мусите висповідатись, — а тоді дідусь Кароль ухопився за голову і зрозумів, що має вигляд мумії, бо від його буйної чуприни не зосталось ані волосинки, бо санітар, що його врятував, стягнув протигаз разом з волоссям, яке випало від дії іприту, отже, нехай поранений і лисий, дідусь Кароль страшенно запрагнув жити й відповів сестрі: — Я не збираюся вмирати, а тому не бажаю сповідатися, — тому та сестра, любий пане Богуміле, образилася на нього, і коли усім важко пораненим давали морфін, вона маневрувала так, щоб оминати його, і він терпів жахливий, нічим не потамований біль, але не здався й не висповідався, і врешті-решт так поправив здоров'я, що зміг повернутися на подальше лікування до Львова, і навіть волосся в нього відросло, щоправда, вогненно-рудої барви, про що я подумав уже на вулиці Варшавських повстанців, махаючи зеленою китицею зілля на машину, котра мало мене не переїхала; я подумав, що якби він мав тоді у своїй папіросниці трохи висушених листків із садка панни Цівле, йому було би значно легше в тому лазареті й напевно не ввижалися би в нічній маячні жахіття окопів, однак значно приємніші речі, хоч би й маївки в Журавці або лижні прогулянки в Трускавці, на які їздили студенти й професори Політехніки, отже, мабуть, якби він мене зараз побачив, то не дорікнув би, що я зайшов до автобуса із зеленим пуком індійського зілля, компостуючи квиток і сідаючи на вільне місце позаду водія, серед вдів із вазонами й квітами, котрі, як і щодня, їхали провідати своїх чоловіків на Лостовицькому цвинтарі, о, так, я бачу, як він усміхнувся би, коли одна з бабусь запитала мене, чи те зелене, що я тримав на колінах, годиться на живопліт, чи, може, на розсаду до парника, бо хоча дідусь Кароль ніколи й не був анархістом, а таки не любив чиновників і заборони, не любив дурнувятих політиків і, мабуть, дуже здивувався би, що та фарисейська секта дозволяє й заохочує в нашій країні в будь-яку годину і в будь-якому місці, включно з парламентом, шанувати Діоніса, натомість переслідує Шиву, еге ж, любий пане Богуміле, цілковито так, ніби вибір наших богів не належить нам самим, ніби всі ми мусили шанувати того єдиного, накинутого нам сатрапа в трьох іпостасях: акцизу, ПДВ й горілчаної монополії; отож я

дорогою на Уєйцисько знічев'я зазнав осяяння, й у мене, наче у Савла, спала луска з очей, коли я побачив нову землю й нове небо, і себе самого, зодягненого в сіру хмару, бо я негайно пригадав де Квінсі та його візії, тому одразу, щойно приїхав додому, поклав те зелене бадилля на балконі в найліпше нагрітому сонцем місці, щоб воно гарно висохло і його можна було би згодом покряяти й розкришити, й урешті закурити, і коли я вже зачиняв балконні двері, розмірковуючи, як довго триватиме цей процес, задзвонив телефон, і я почув у слухавці панну Цівле, яка запитала мене тим своїм трохи металевим голосом, чи я й надалі у пазурях інструктора Шкарадека і чи не хотів би з них визволитися, бо вона вже повернулась і є в моєму розпорядженні, саме так вона сказала, любий пане Богуміле: я у вашому розпорядженні, — ну так от, я ледь-ледь не прокричав у слухавку про те зелене бадилля, яке зірвав біля її повітки і яке сохне тепер у мене на балконі, але прикусив язика і сказав: — Негайно, ви чуєте, я негайно хочу мати з вами заняття! — на що вона підступно засміялась і відповіла: — Ну добре, але це буде вечірній урок водіння, що ви на це? — і ми вже домовилися о чверть до восьмої на маневровому майданчику обіч нічної крамниці, де я стояв пунктуально аж до хвилини, дивлячись на екстатично-тремтливі фігурки бомжів; на тлі заходу сонця вони нагадували цього разу не дервішів, а членів секти святого Вітта, які на появу маленького «фіатика» й інструкторки, що з нього виходила, просто-таки сягнули зеніту містичних можливостей, вигукуючи свої незрозумілі закляття, вимахуючи руками, припадаючи до землі: — Ну, нормальна клоака, нема чого тут стовбичити, рвімо звідси, — сказала панна Цівле з відразою. Отож ми рвонули, любий пане Богуміле, і то дуже швидко, бо на Картуській о тій порі не було руху, а водив я вже не найгірше. — Ну-ну-ну, — зітхнула панна Цівле, коли я з Гуциська плавно звернув на Ягайлонські Вали, — бачу, що інструктор Шкарадек не марнував часу. — Той хам, — вереснув я, — вічно спітнілий і не говорить про вас інакше, як про... — Знаю-знаю, — вона не дала мені закінчити, — і що з того, якщо він сприяв вашому прогресу, дивіться, як вправно тепер виходить у нас «четвірка», — і справді, пане Богуміле, ті її слова мене просто-таки окрилили, але не лише слова, ще й дотик її долоні, такий делікатний, ніби незумисний, а може, і справді випадковий дотик її ніжних пальців, який подіяв на мене дослівно як подих святого Духа,

таємничий пошум Параклетових крил, і то аж до такої міри, що я погнав біля вокзалу мало не на сотці й не на меншій швидкості вилетів на міст над залізничними рейками, і ще більше пришвидшив на Великій Алеї, і одним ривком був уже біля Опер, — Негайно пригальмуйте, — підбила брову панна Цівле, — бо ми навіть не встигнемо поговорити; отже, наступною машиною вашого дідуся був «мерседес бенц»? — запитала вона мене цілковито так, ніби ми закінчили бесіду вчора пополудні. — І він справді був ліпшим від «цитрини»? — Якщо точно, — скинув я швидкість до шістдесяти кілометрів, — не наступний, а наступні, бо «Мерседес» перший запровадив тоді однорічну систему, згідно з якою після дванадцяти місяців можна було повернути вживану машину і з доплатою в п'ятсот злотих виїхати з їхніх гаражів на новому авті. — Гаражів? — здивувалася панна Цівле. — Це так тоді називали, — не дозволив я перебити себе, — бо слово «салон» не означало, приміром, перукарні, взуттєвої крамниці або пральні, як тепер, у ту добу за салоном іще зберігався статус місця для товариської бесіди, музикування, вина, імовірної партії бриджу; ну так-от, мій дідусь Кароль, — вів я далі, — щороку виїжджав із гаражів «Мерседеса» на новому авті, але це завжди була ідентична модель, окрім того, з кузовом того самого гнило-зеленого кольору, і якщо дідусь так сильно вподобав ту «стосімдесятку», то, либонь, тому, що він щороку беззаперечно вигравав на ній гонитву за лисом. — Ну ні, — панна Цівле показала рукою, щоб я завернув на кільці при Костюшка на вулицю Словацького, — тепер ви вже заливаєте, гонитва за лисом це кінна забава, як можна ганятися на чотирьох колесах через поля й розлоги за кимсь із тим причіпним хвостом, це не тримається купи, навіть якби той лис теж пересувався на колесах, це тим паче неможливо, якщо ви вже мусите вигадувати, то робіть це правдоподібно, так, щоб я цього не відчувала, зчеплення, скинути швидкість, — скомандувала вона, — під гору їдемо повільніше! — ми рухалися серпантинном морени в бік летовища, передміські пахощі бузку, скошених трав і холодна тінь букових лісів, меланхолійна навіть навесні, просочувалися крізь прочинене вікно до маленького «фіата». — Мені прикро, — сказав я, — але ви недооцінюєте заміри довоєнних інженерів; отже, коли в Мостицях уперше проводили перегони повітряних куль, які були нічим іншим, як вітчизняним відбірковим туром до Кубку Гордона

Беннета, коли інженери, захоплені тією чудовою феєрією кулястих форм на небі, згромадилися надвечір у клубі, котрийсь із них кинув синкретичне гасло, достоту вагнерівську ідею: аби віднині поєднати їхній улюблений автомобільний спорт, якому вони так беззастережно віддавалися, зі спортом повітряним, і таким простим чином, — я глибоко зазирнув у вічі панни Цівле, — зародилась ідея гонитви за лисом у цілком новому форматі, просто-таки революційному й демократичному, ну, бо мій дідусь Кароль, — спокійно пояснив я, — так само, як і його колеги, міг, скажімо, отримати запрошення від князя Сангушка на полювання або навіть на весняний бал у Гумниськах, але на кінну гонитву за лисом то вже не дуже, бо це були сфери готайського альманаху, і без щонайменше семи променів у гербовій короні^[11], без стрічок і булави, без портретів, словом, без відповідно високого народження це було не *comme il faut*, тому мій дідусь і пан інженер Криницький майже негайно розробили умови й правила гри, майже негайно було проведено збір коштів, потрібних для тих змагань, а передусім, для кулі, що мала стати лисом, і не збігло й двох місяців, коли весняного ранку на оболонях позаду фабрики розквітла велика барвиста куля, котра злетіла в простір о дев'ятій двадцять один за тамтешнім часом і якою керував із причіпної гондоли ас авіонавтики, хорунжий льотного полку пан Шубер із Сянока, отже, уявіть, — я знову зазирнув панні Цівле у вічі, — це збудження усіх присутніх автомобілістів, коли за півгодини було дано знак, що вони вже можуть заскакувати у свої автомобілі, вже можуть роз'їхатись у пошуках кулі, гнаної вітром, однак поки завели стартери, поки пілоти порозкладали мапи, спочатку кулю шукали через біноклі, бо треба ж було знати, в котрій саме бік вона помчала, і чи їхати по неї на північ, до Щуцина, чи цілком навпаки — до Збилитівської гори; ну і все було приблизно так, — продовжував я: — пан Межейський заскакував у свій величезний «пакард», у якому зазвичай возив восьмеро дітей, пан Нартовський захряскував дверцята своєї «ганзи», пан Геннель летів у погоню на своїй гарній «татрі», пан Кубінський уже на старті нарізав оберти на своєму двотактному DKW, а Єжи Георгіадіс, якого всі мали за вірменина і який був просто греком, переслідував того повітряного лиса на прекрасному «шевроле», пан Ясілковський на «б'юіку», натомість інженер Гобблер на дводверному BMW, на відміну від інженера Войнарського, який гнався за кулею на чотиридверному

«опелі-олімпіа», і, звісно, це ще були не всі, треба згадати пана Збігнева Кристека на «опелі-капітані», пана Жабу на «фіаті-504», пана Мровця на «фіаті-1100», пана Криницького на «стері», пана Захаревича на старому «форді», а також пані Кшишковську на «адлері-юніорі», що ж до «мерседесів», — ми виїхали на плато, і я міг нарешті змінити швидкість і додати газу, — то їх було в Мостицях три — окрім дідуся Кароля такою маркою їздили доктор Сверчевський, а також інженер Следзінський, з тією відмінністю, що це були дводверні «стосімдесятки», натомість дідусь ніколи не зраджував чотиридверній версії, ну, а поза тим у змаганнях брали участь ще й мотоциклісти на «аріелях», БМВ, «цундапах», BSA, «вікторіях», «індіанах», а також «гарляях девідсонах». — Непогано, — перервала цей реєстр панна Цівле, — тепер поверніть біля тієї лісової дороги, бо ж нам не треба на летовище, а до речі, вас неможливо перебити; так-от, чи й справді той «мерседес» був найліпший? — запитала вона з такою усмішкою, що я ледве не випустив кермо. — Розумієте, я маю на увазі не лише марку, а цю конкретну модель, ви самі казали, скільки з нею було мороки, власне, через кожних п'ятсот кілометрів. — Тоді таку мороку мали всі, — тут-таки перебив її я, — це було питання тогочасних технологій, а не якоїсь окремої марки або моделі, отже, та чотиридверна «стосімдесятка» неодмінно приносила моєму дідусеві щастя у змаганнях, а допомагала йому, звісна річ, бабця Марія в ролі пілота, і поки вони вирушали в гонитву за кулею, дідусь кілька вечорів поспіль слухав радіопрогноз погоди, виходив уночі на дах будинку, щоби спостерігати за небом і хмарами, а також за розташуванням планет, а тоді засідав у своєму кабінеті над мапою, накреслюючи ймовірні траєкторії польоту кулі в усіх можливих напрямках та за будь-якої інтенсивності вітру, аж урешті все це враховував і записував до нотатника у формі таблиць і графіків і, мабуть, тому йому завжди таланило виграти, він завжди здобував цей трофей, бо коли всі одразу після старту лише пеленгували кулю, бабця Марія дивилась у таблиці й казала: — За три чверті години вона буде над Заклічином, дорога номер тринадцять, варіант перший, другий поворот ліворуч на Заглобиці, — отже, дідусь негайно мчав найкоротшою дорогою до мети, а якщо несподівано змінювалися напрямок або сила вітру, зупиняв на хвилю автомобіль, щоб миттю прилаштувати на узбіччі власноруч сконструйований прилад — вітрячок на розкладній тичці,

бабця тут-таки вписувала до табличок точно відчитані з нього дані, й вони знову рушали в погоню, озброєні навігаційними змінами, які безпомилково окреслювали нове розташування кулі за допомогою дюймів, а також логарифмів, і їм завжди вдавалося, випередивши інших, добутися до повітряного лиса — чи було то у Мшані, Іздубній або у Верхославичах, ну й, уявіть, — ми були вже внизу вулиці Словацького, обіч пруських касарень, — ту прекрасну картину: дідусь Кароль зупиняє «мерседес» на узбіччі битого шляху й біжить почерез луку, щоб згідно з правилами опинитись якнайближче до вертикальної точки під гондолою, потім витягає різка і грає мисливський поклик, на звук якого аеронавт хорунжий Шубер із Сянока зобов'язаний негайно припинити політ, зачиняючи газову машинку для підігріву повітря, оце вони вже бачать одне одного, вже махають одне до одного, і хорунжий Шубер скидає донизу ківу на лінві з почепленим до неї лисячим хвостом, а мій дідусь хапає його, і щоразу це найщасливіша мить у його житті, бо почерез луку вже надбігає бабця Марія, і вони обнімаються, цілуються, співають, танцюють, а хорунжий Шубер витягає з дерев'яної скрині пляшку шампанського, обумовлену правилами, і три кришталевих келихи, і вони п'ють за звитягу доти, доки дорогою підтягуються інші автомобілі й мотоцикли, і то мусило бути насправду фантастичне відчуття — виграти такі змагання, — завершив я сюжет на кільці біля Грюндвальської й Костюшка, — бо зважте на те, що за їхніми правилами тріумфували лише один зі змагунів і його пілот, тому що ані другого, ані третього місця бути не могло, так само, як у кінських перегонах, де лише один верхівець зриває хвоста й отримує все, і є справжнім — бо ж єдиним — королем, коли надвечір на його честь усі п'ють у клубі. — А велика то була нагорода? — панна Цівле видобула зі своєї срібної папіросниці самокрутку і прикурила від автомобільної запальнички. — Більша, ніж та, яку дістав за протаранений «сітроен» машиніст Гнатюк? — Ну, що ви таке кажете, — я плавно з'їхав на середню смугу, — пан Гнатюк отримав нагороду не за те, що він щось там знищив, а за промоцію локомотивів зі Хжанова, — як я пригадую, це була тисяча п'ятсот злотих, на ті часи багато, зважаючи, що польський «фіат» коштував тоді близько п'яти тисяч, — а до того ж золоту «омегу» з вигравіруваним дарчим написом: «Героєві Польських державних залізниць — Дирекція», — ну, ні, нагорода за перемогу в тих

змаганнях була суто почесною: латунний значок у формі лиса з написом: «Мостиці, гонитва за кулею», — і під ним дата, понад те, переможець ставив усім у клубі по перших три келишки, отже, якщо мова про емпіричний бік питання, то він мусив до тієї слави й пишноти докинути кілька монет. — Не те, що тепер, — зітхнула панна Цівле, — нині кожен хоче робити на всьому гроші, ну й у мене таке враження, що якби можна було би продавати власне гівно, нікого не зупинив би сморід. — Тут ви трохи перебільшуєте, — гукнув я з-над керма, — це правда, що діалектичний матеріалізм перетворився на практичний, але хіба це привід, щоби так бачити всі речі без винятку? — Ви не розумієте, що я мала на увазі, — знову затягнулася вона самокруткою, випускаючи струмінь їдкового диму. — Ви чули про доктора Елефанта? — За мить, коли я заперечив, панна Цівле почала свою розповідь приглушеним голосом, і скажу Вам, любий пане Богуміле, що мурашки бігли мені по хребті, коли я подумав, що міг би бути хворим, як Ярек, і потрапити в лапи доктора Елефанта, котрий і справді вмів майстерно видалити аневризм мозку, але ще майстерніше допроваджував своїх пацієнтів до краху, вимагаючи хабарі спочатку за місце на лікарняному ліжку, потім за тривалі консультації, врешті, за саму операцію; він робив це, навіть коли справа була безнадійною, і коли він чудово знав, що пацієнт помре, і тоді, коли ситуація взагалі не потребувала операції; адже доктор Елефант був віртуозом зі штампування банкнот і завжди примудрявся видурити їх у згорьованих людей, які заради порятунку близьких готові були продати геть усе та ще й увіліти в борги, отже, саме такий випадок був у Ярка та його сестри: спочатку, щоби потрапити в клініку й заплатити за операцію, вони продали квартиру, потім виявилось, що діагноз помилковий, операції не буде, а сама хвороба атипова й потребує тривалого подальшого лікування, і тоді панна Цівле подалася до кабінету доктора Елефанта з вимогою повернути гроші, принаймні суму за саму операцію, втім, доктор Елефант холодно заявив, що зараз викличе поліцію й напише скаргу до прокуратури, бо це провокація, бо це нечувано, — щоб отут, у його кабінеті звинувачувати його в такій нищості, де, хто й коли бачив, щоб ця жінка давала йому гроші, і то аж таку суму. — Сучий син просто викинув мене за двері, — сказала панна Цівле зі сльозами на очах, — квартиру батьків чорти забрали, Ярека негайно виписали з лікарні, а я мусила за кілька днів

перетворити повітку на щось таке, де можна було би перебути зиму, інакше ми мусили б ночувати на вокзалі, і ціле щастя, що по батьках залишилася хоч та приміська ділянка, ну так-от, скажу вам, — вона загасила недопалок на вічку попільнички, — наш випадок анітрохи не винятковий, і тепер я воджу Ярека по всіляких чудотворцях, які хоч і не можуть його вилікувати, але принаймні нас не обкрадають, бо ніколи не беруть більше, ніж стоматолог за ординарний візит, а поза тим, вони самі платять за свої кабінети й заповнюють якісь там податкові декларації, на відміну від доктора Елефанта, якому студію, кабінет та інструменти фінансуємо своїми внесками ми, наче останні лопухи. — Це нечувано, — заволав я, — і його ніхто й ніколи не прихопив на гарячому? — А яким чином? — панна Цівле витерла носа хустинкою. — Ну, давайте вже змінимо тему; а той «мерседес» вашого дідуся — він мав верхні чи нижні клапани? — Любий пане Богуміле, Ви, мабуть, розумієте, що після історії, яку я щойно почув, оповідки про давні автомобілі й авторозваги панів інженерів здалися мені нікчемними й геть недоречними, в додачу ми саме проминали ту білу будівлю на розі Кінного тракту й Склодовської-Кюрі, що належала Медичній академії, будівлю, в якій за часів *Akademie der Praktischen Medizin in Dancig* професор Спаннер випродуковував мило з людських останків, і мені одразу стало зле на згадку фотознімків і свідчень, про які писала в своєму щоденнику зараз же по війні Зофія Налковська, — як то кажуть, по гарячих слідах, бо тоді ще диміли рештки попелу в підсобному крематорії, а в казанах лежали розварені людські торси та пласти зідраної шкіри; мені стало зле, коли я усвідомив, що дух тієї німецької Академії практичної медицини все ще є у стінах Академії сьогоднішньої, якщо люди штибу доктора Елефанта повсюдно в ній поважані: їм подають руку, бажають захистити докторат, вітають з іменинами, надсилають шанобливі листи, присуджують ректорські нагороди, а все це попри повсюдну знайомість із його метою. — Сподіваюся, — поклав я долоню на коліно панни Цівле, — що його візьме пекло. — Пекло, — з недовірою засміялася вона, — такі, як він, застраховані на всі випадки життя, чи ви знаєте, що доктор Елефант кожну десяту операцію робить безкоштовно і називає це Фондацією святого Антонія, мабуть, і справді сподівається, що йому це допоможе, хоча насправді, коли підсумувати всі ці випадки дітовбивства, то, хай як крути, а мусить бути пекло для таких, як він. — Дітовбивства? —

різко перебив я. — Ви ж не хочете сказати, що той клятий доктор ще й гінеколог і у своєму кабінеті за допомоги ультрасучасних рурок і насосів висмоктує тих малих драглистих істот із лона матері просто до умивальника? — Ні, та що ви, — обурилася панна Цівле, — я цього не казала, але ви мусите знати, що доктор Елефант є визначним трупарем, і коли треба робити операцію, чекає, аж поки батьки зберуть усю суму, і я, мабуть, не мушу казати, що не раз це чекання триває надто довго, і маленький пацієнт умирає, тому Елефанта називають доктором Менгеле, ангелом смерті, хоч я назвала б його радше доктором економічних законів, бо, зрештою, те, чи має хтось шанси вижити, вирішують ані національність, ані віросповідання, а гроші — чисте й стерильне бабл... — То була, любий пане Богуміле, дуже довга мовчанка; тепер ми повільно їхали Кінним трактом уздовж старих лип, що їх понад двісті років тому висадили на тій алеї коштом Даніеля Гралата, і я подумав: якби Спаннер та Елефант були би симпатиками масонського ордену, як бургомістр Гралат, то, може, ніколи не зганьбили б лікарського покликання й zostались би вірними Гіппократові, бо, зрештою, масонський дух говорить про присвяту й братерство й не дозволяє думати про людину винятково в категоріях брусків мила або кількості нулів після коми на рахунку, але, з другого боку, той масонський дух давно вже вивітрився з цього міста, прикладом чого була сама назва алеї, якою їхали ми з панною Цівле: спершу вона називалася Головною, потім Гіндербурга, згодом Гітлера, далі Рокосовського, й нарешті Перемоги, цілковито так, ніби всі наступні володарі цього міста боялися Гралата, хоч би й у спогаді, і, певно, не могло бути інакше, якщо алеєю посеред сторічних лип тягнулися від Опери й до Середмістя нацистські факельні походи, а від Середмістя до Опери — першотравневі демонстрації, і десь, у невидимому струмені часу, мішалися між собою всі ті свастики, серпи, молоти й оркестри, а доктор Спаннер і доктор Елефант дивилися на все це з вікон Закладу практичної анатомії і зворушено потискали одне одному руки, бо якщо після тези нацистських походів прийшла й проминула антитеза комуністичних маршів, то нарешті для таких, як вони, настав час синтезу, необмеженої творчої діяльності, арифметики чистого прибутку, випраного від усього бруду вже нікому непотрібних ідей, — Так, так, колего, вітаю, — казав Спаннер зі сльозами на очах, — ви дожили до чудових часів, лікарі цієї школи ніколи не мали

таких можливостей. — Таж благодійнику, будь ласка, не перебільшуйте, — гречно кивав головою Елефант, — ваш внесок у повоєнний розвиток косметичних концернів також гідний подиву й захвату, а надто тому, що ви мусили починати майже з нуля, за океаном. — Про що ви думаєте? — панна Цівле обірвала мовчанку в маленькому «фіатику». — Про добродія, який, будучи міським головою, виклав із власної кишені сто тисяч на будову й оздоблення цієї дороги, — сказав я. — Це неможливо! — гукнула панна Цівле — Це надто прекрасно, щоби бути правдою, ви кажете — з власної, а не з міського бюджету? Але про це нічого не казали по телевізору, ну, і як же він відмився від податків, адже той наш прем'єр Бальцерович — це рекетир, він нікому не попустить. — Так, — усміхнувся я до панни Цівле, — але тоді були зовсім інші закони оподаткування, і коли Даніель Гралат писав отой свій тестамент, отой свій заповіт, коли відписував сто тисяч гульденів на озеленення терену, на прокладення алеї, і, зрештою, на закупівлю й висадження тих кількох тисяч лип, іще не було ніякого Бальцеровича, і тому — погляньте-но — ця алея така довга й широка, це єдине місце у місті, де й досі немає заторів, єдиний у місті пам'ятник істинно творчій мислі. — Тоді, — запитала панна Цівле, — тобто в якому році? Ну і ким був отой ваш Гралат? — Я вже сказав, він був бургомістром нашого міста, а за okazji ловчим і бурграфом польського короля, він видав першу енциклопедію електрики, — я з'їхав на праву смугу, завертаючи біля площі Народних Зборів праворуч до Градової гори, — понад те, він займався таємними науками розенкрейцерів, і багато хто підозрював бургомістра у приналежності до масонської ложі, чого ніколи не вдалося підтвердити, на відміну від його сина, також Даніеля; той молодший Даніель після вишколу в самого Еммануїла Канта заклав у Гданську ложу, що звалася «Під Двома Коронованими Левами», в книгозбірні якої знайдено чимало книжок Гралата-батька, здебільшого присвячених ритуалам втаємничення, і тому потім вважали, що Гралат-батько також був масоном, і що нам цілком очевидно пояснює, чому за жодної влади, — чи були то пруссаки, нацисти, поляки, комуністи або совети — цю прекрасну алею не назвали іменем великодушного фундатора, який зробив свій запис у заповіті акурат перед смертю, а точніше, 1767 року. — Господи, завертайте на заправку, — крикнула панна Цівле, — у нас бензин на нулі, замість дивитися на покажчик я

слухаю вас і слухаю, ніби ви повернулися з Америки, ну, тепер ліворуч, заправимося, ви, як завжди, забули про мигавку!!! — Любий пане Богуміле, це була наша постійна суперечка, своєрідний рефрен кожного заняття, — з тією мигавкою: неправда, що я забув її ввімкнути, це вона дарма, я ніколи не забував, але визнайте самі — ну, приміром, на маневровому майданчику, де, крім нас, немає жодної іншої машини, велосипеда або пішохода, чи на дорозі, як-от біля тієї автозаправної станції, коли ніхто не над'їжджав ані згори — від цвинтаря, ані знизу — з боку площі Народних Зборів, ну, визнайте самі: який сенс тоді вмикати це миготливе світло, це одне й те саме, що вмикати маяк серед білого дня, тобто абсолютно непотрібно, проте панна Цівле була іншої думки і неодмінно в такій ситуації казала трохи скривдженим тоном: — Пане Павле, мигавку вмикаємо навіть у пустелі, — а тоді я завжди відчував, що життя знову закручує оту свою петлю, ту *mimořádnou smyčku*, бо я пригадував Ваші уроки водіння на мотоциклі «Ява» й замислювався: коли Ви звертали з Вацлавських Наместій, припустімо, на вулицю Краківську, чи нагадував Вам інструктор: витягніть руку праворуч, — бо тоді на мотоциклах іще не ставили мигавок, і напевно той момент їзди з одною рукою на кермі мусив коштувати Вам неабияких нервів, не згадуючи вже про нерви інструктора, так-от, тоді, біля заправної станції і цвинтаря, панна Цівле вимовила те своє сакраментальне: — Пане Павле, мигавку вмикаємо навіть у пустелі, — втім, саме тоді я не встиг ані подумати про Вас, ані відповісти панні Цівле так само сакраментальним: — Тоді їдьмо до Гренландії, — бо тут-таки, перед лівим поворотом її маленький «фіат» кашлянув, чхнув, вистрілив із вихлопної труби й остаточно завмер, отож ми мусили вискочити з нього і пхати кілька метрів під круту гору, щоби відтак звернути ліворуч, і коли він уже починав котитися з гірки до заправної станції, ми мусили одночасно в нього заскочити, — кожен зі свого боку, й доїхати до бензоколонки на холостих обертах, що нам удалося виконати з несподіваною симетричною точністю, цілковито так, ніби ми з панною Цівле були парою танцюристів у фігурному ковзанярстві, посвячених у найглибші таїни свого фаху, свідомих того математичного по суті визначення віддзеркалених рухів, яке свідчить, що симетрія — це ніщо інше, як незмінність у перетвореннях, тієї точки зору до і після видозмін, яку висновують попри все з певної космічної рівноваги: верху й низу, лівого й правого боку, тіла й духу,

мови й мовчання, атома й вакууму, словом, ніщоти, з якої проявляється матерія, як і завжди, у симетричних протиріччях. — Ну, закладайте шланг, — панна Цівле хвилину змагалася з ключиком бензобака, — а я піду по рахунок, — і вона рушила до каси, а я, любий пане Богуміле, з тим шлангом у руках, низько схилившись над бензобаком маленького «фіатика», оглядався, мовби Лотова дружина, щоби помилуватися небувало плавною ходою панни Цівле, її чудовими рухами, які не мали в собі нічого від дешевих красунь із реклами «Секс по телефону», нічого від фільмів Терези Орловскі^[12], нічого від атмосфери будок «піп-шоу-денс», ні, панна Цівле пливла до каси автозаправної станції, наче лань із «Пісні над піснями», і скажу Вам, любий пане Богуміле, що ті її чорні джинси, темна шовкова блузка, «пільхівські» тувельки, шкіряна камізелька і срібні кліпси, що раз по разу полискували межі хвиль її розмаяного мідно-каштанового волосся, що усе це, відображене у віконній гладіні автозаправної станції, додатково примножувало той небувалий ефект чистої вроди, яка текла у фіолетовому травневому присмерку, проте споглядання тривало недовго, панна Цівле дуже швидко вибігла з будинку станції, вона була рознервована: — От же ж дідько! — кричала вона. — Перестаньте вже лити бензин, я забула гроші, а вони не хочуть узяти під заставу водійські права, бо мають їх уже три шухляди, посидьте в машині, я швидко збігаю, це ж бо недалечко звідси. — Ну чого ви мусите бігти попід ту гору, — сказав я, вішаючи шланг, — я заплачу, — і вже за мить ми знову сиділи в її маленькому «фіаті». — Може, ми поїхали б кудись, хоч би й до моря... — завагалася вона за мить, чи казати далі. — Знаєте, так уже повелося, що як мене бере хандра, то я сідаю надвечір у «фіатик» і мчу стрілою, світ за очі, деколи людина просто мусить вийти з дому без конкретної мети, їдьмо, а ви розповідайте, я дуже полюбила це. Чи ви вже публікували десь історію вашого дідуся про ті автівки, я хотіла би це почитати, може, у вас є примірник, Ярек збожеволів би від радості. — Ні, — повільно рушив я вниз до вулиці Третього травня, — і я навіть ніколи не думав, що це можна описати. — Можна? — запитливо глянула вона на мене. — Та просто треба, це ж бо фантастично: той залізничний переїзд і «цитрина» або той мур у князевому палаці, але найбільше я хотіла би послухати та прочитати про повітряні змагання, про гонитву за лисом і автомобільний клуб. — Ну, що вам іще розповісти? — я звернув з

увімкнутою мигавкою на міст над залізничною колією. — Остання гонитва відбулася не навесні, а в серпні тридцять дев'ятого року, і, як завжди, дідусь Кароль чудово підготувався до неї, і, як завжди, бабця Марія супроводжувала його в ролі пілота, з планшеткою на колінах, але цього разу куля, а радше атмосфера, підклала всім свиню: погода була чудова, птахи розгулювали по стерні, проте в повітрі, розігрітому впродовж усього спекотного літа, жоден достатньо сильний подмук вітру й гадки не мав виповзати з Бореєвого мішка, куля поволі повзла в бік Дунайця й повисла акурат посеред річки, декотрі водії почали переправлятися поромом до Верхославичів, сподіваючись, що вона врешті перелетить на другий бік, інші чекали на тому березі, не вірячи в таке розгортання подій, але куля, мовби від дотику невидимої долоні, — бо ніхто не відчув ані найменшого поруху вітру, — почала посуватися на південь і то точнісінько вгору за течією, а коли ще точніше, вона ідеально посувалася над руслом Дунайця, над самим центром його верткого нурту, і виглядало це, нібито тритони тягли її на линвах, кваплячись до витоків, тому цього разу гонитва виглядала доволі нетипово, автомобілі й мотоцикли сунули вгору берегами Дунайця, наче почесний ескорт, і всі намагалися мати рівні шанси, принаймні до миті, коли сильніший подмук виштовхне кулю на лівий або правий берег, так-от, коли частина змагунів повільно їхала через Войнич, Мельштин, Чхів і Нижню Лососину, така сама численна дружина котила крізь Зглобиці, Заклічин і Рожнів аж до Городка, але то був не Городок Ягайлонський, що побіля Львова, а звісно, Городок-над-Дунайцем. — Ну, а яким берегом, — перебила мене панна Цівле, — їхав «мерседес бенц» вашого дідуся? — Власне, — я трохи пригальмував на бруківці Сенницького мосту, звідки було видно потужні корабельні туші й буксири на освітлених узбережжях, — бабця і дідусь їхали через Рожнів, ну, й через Городок, тобто, як то мовиться, правобережжям. — Щось мені, Марисю, здається, — повторював дідусь, крутячи в пальцях уже давно вигаслу сигару, — що вона прилетить таки до нас. — Я цього не дуже певна, — відповіла бабця, — боюся, Карольчику, що куля так само може прилетіти до них і приземлитися десь під Лимановою, а тоді, — глянула вона на мапу, — ми вже точно не виграємо, бо найближча переправа або в Новому Сончі, або треба вертатися до Чхова. — Ну, і уявіть, — ми їхали на Стоги вздовж Мертвої Вісли, — куля затрималася майже на самому

краєчку Рожнівського озера, саме межі Тугобором на лівому березі річки і Збишицями, що лежали на правому, і так нерухомо провисіла в повітрі добрячих півгодини, отже, змагуни повиходили з автомобілів, запаркували мотоцикли, повитягали корзинки з провіантом, і почався звичайнісінький собі пікнік, і лише дідусь Кароль не брав у ньому участі, не виходив із «мерседеса», на даху якого бабця Марія прилаштувала той їхній спеціальний прилад для вимірювання сили й напрямку вітру, той їхній вітрячок на тичці з обертовим лічильником, а також із маленьким барометром. — Щось здригнулося, — шепнула врешті бабця Марія, — небагато, але в наш бік. — Складай усе й сідай, — шепнув дідусь Кароль у відповідь, — і уявіть, — ми їхали тепер через сосновий ліс уздовж трамвайної лінії та дюн аж до пляжу, — що коли вони рушили назад дорогою на Городок, їх відправляли здивовані погляди учасників пікніка, втім, це тривало недовго, бо коли сильніший подмух вітру пересунув кулю на їхній бік, усі раптово підхопилися з травички, завели двигуни й погналися за дідусевим «мерседесом», який дослівно через кілька сотень метрів за Збишицями скрутив на Корінну, тобто на схід, бо саме в цьому напрямку прибирав із хвилини на хвилину вітер. — Грибів чи Тяжковиці? — запитав дідусь, коли вони із запаморочливою швидкістю шістдесят п'ять кілометрів на годину промайнули повз останні будинки Войнарової. — Радше Тяжковиці, за хвилину повертай ліворуч, — відповіла бабця Марія й не помилилася, бо куля, яка саме тієї миті з'явилася за якихось триста метрів перед капотом автомобіля, тепер доволі швидко посувалася точно у вказаний бік, але цього разу ті змагання не судилося виграти ні їм, — я запаркував «фіатик» біля кінцевої трамвая, і ми з панною Цівле рушили стежкою до пляжу, — ані комусь іншому, бо коли куля пролітала над Бобовою, з-поза невеличкого горбка над річкою Білою бабахнули залпи протиповітряної артилерії, сірі хмаринки розквітли довкола барвистої чаші й гондоли, і сталося так, що один із пострілів продірявив оболонку, і куля впала на луку, мовби велет-парашутист, хорунжого аеронавта Шубера негайно оточив і заарештував загін Корпусу прикордонної охорони, і все це супроводжував страшенний скандал, бо аеронавт хорунжий Шубер не мав при собі ні ліцензії, ані жодного посвідчення особи, натомість мав фотоапарат, а тому його сприйняли за німецького шпигуна, і марними були вмовляння дідуса Кароля, що

прибув на допомогу, та й інших змагунів, марними були пояснення, що кулю зареєстровано і вона має систему ознакування «SP-ALP-Мостиці», марними було втручання усіх панів інженерів і техніків разом узятих — капітан Римвід Остоя-Кончипольський був невблаганний, він порадив усім присутнім вирушити під конвоєм до ресторації пані Ключманової і чекати там подальшого розгортання подій, отже, такий був останній політ кулі «SP-ALP-Мостиці» й остання гонитва за лисом: у ресторації пані Ключманової подавали перепілок, телячу печеню, зрази, коропа по-єврейському, український борщ, вареники із сиром та картоплею, гусячу печінку, смажену баранину, мариновані гриби, фаршировану качку, шинку з чорносливом, лопатку, реберця, яловичий бульйон, варене м'ясо, а все це з букетами городини й салаток, а до цього пиво окоцімське, пиво живецьке, чеський «пільзнер», п'ять гатунків горілок Бачевського, французькі коньяки й шампанське, угорські вина зі складів пана Ліппочі, а на десерт — гарячу чоколяду, морозиво з фісташковим смаком, виноград, «наполеони», еклери, пішингер, а також цвібак, каву, чай, сінальцо, малиновий сироп, лимонад, — доступні ціни без курортної націнки, бо де там було Бобовій до Івонича, Трускавця або Криниці. — О Боже, як у мене буркоче в животі, — засміялася панна Цівле, сідаючи на пісок, — під таким арештом і я хотіла би посидіти, тільки щоб мати трохи грошень. І довго їх там тримали? — Приблизно три години, — я всадовився поряд з нею, — тільки що аеронавт хорунжий Шубер перебував у значно гіршій ситуації, бо його забрали на допит до польового уряду КПО і, крім склянки води, нічого не дали, ну, а в тій ресторації розпочався бал під хвостом, якого дідусь Кароль підвісив під крокви, отже, наступні тости здіймали за торішні перегони та за їхнього тріумфатора, якщо вже цьогорічні виявилися лисові під хвіст, але, певно, багато хто з присутніх уже мав передчуття, що п'ють вони на кредит із найвищими ризиком і відсотковою ставкою, що підписують безтерміновий вексель, який щосекунди може бути опротестований, і це чудово відчував і дідусь Кароль, коли підливав бабці Марії дедалі більше вина, на що вона обурювалася, бо не любила, коли в неї шумить у голові, але дідусь знав, що робить, схилився над нею і мовив притлумленим голосом: — Марисю, ми вже ніколи не будемо щасливі, треба зберегти всі ці хвилини, мов комаху в бурштині, зберегти, може, навіть для наших онуків. — Ну, чого ж

одразу для онуків? — дивувалася вона. — Якщо й буде війна, то світ так чи так повернеться на своє місце, бо так буває завжди, — вона довірливо глянула на нього. — Мірка пшениці за динар, — гірко всміхнувся дідусь. — Який іще динар, про що ти кажеш? — вона делікатно поклала долоню на його чарку й пересунула її ближче до себе. — І вони не могли порозумітися, — пояснив я панні Цівле, — не могли, бо мали цілком відмінний досвід від часів тієї першої війни: вона майже весь час просиділа в Швейцарії, а він в окопах, вона організовувала комітети допомоги, а він вивчав нові різновиди гармат і снарядів, вона писала листи, а він описував артилерійські мапи, а потім, коли вже повернулися до Львова й урешті могли перепочити, вибухнула ще одна війна, уже не світова, а польсько-українська, і він знову мусив стріляти, а вона знов організовувала комітет допомоги, отже, як бачите, це були цілковито різні кути зору, зрештою, не востаннє, бо коли вже закінчилася та «українка», незабаром пішли більшовики, цього разу дідусь отримав призначення до панцерника, і хоча він вигідно сидів у крицевій башті з написом «Сміливий», а й так знову мусив стріляти, і цього разу не в повітря. — Стоп-стоп, — панна Цівле закурила самокрутку, — ви хочете сказати, що під час тієї битви з українцями за Львів ваш дідусь стріляв, як такий собі Швейк, у повітря? — Цього я не знаю, — відповів я, — але він завжди так казав, бо та війна з українцями була найбільшим його смутком. — Ми виграли її, — казав він, — але як нам тепер жити з ними в одному місті, як ми дивитимемось одне одному в очі? — А щодо більшовиків, — вів я далі, — то напевно гармати панцерника «Сміливий» не стріляли Господу Богу в око, натомість у хвацьких кавалеристів Будьонного, і, мабуть, саме про них думав мій дідусь там, у ресторації під Бобовою, в серпні тридцять дев'ятого року; він, певно, згадував отих вершників Апокаліпсису, що сунули мов сарана; в кожному разі, — завершив я, — в нього не було ілюзій, що майбутня війна нагадуватиме попередні і, може, тому, коли вони вже сідали в «мерседес», тихо повторив цитату зі святого Івана про мірку пшениці й динар, чим знервував бабцю, бо вона гадала, що він трохи забагато випив і мусить віддати їй кермо, на що він, звісна річ, не погоджувався, отже, те їхнє останнє спільне повернення з гонитви за лисом збігло під знаком мовчазної сварки; вони повільно проминули будинок славетного цадика, довкола якого громадилися хасиди, а потім

у дальньому світлі фар їхали стрімкою дорогою меж пагорбами, зануреними в морок, двигун рівномірно гучав, крізь опущене скло до машини линув невтомний цвіркунячий концерт, й вони запам'ятали вже назавше цей незвичайний настрій серпневої ночі, бо й справді, — я делікатно обняв панну Цівле, — вони вже ніколи потім не були такі щасливі. — І уявіть, любий пане Богуміле, коли я закінчив оту останню фразу, моя інструкторка поклала долоню мені на плече, і ми сиділи отак нерухомо, мов пара закоханих школярів, споглядаючи темно-синю мантию затоки, якою повільно пересувалися вогні кораблів — тих, що стояли на рейді, і тих, що пливли до Калінінграда, Стокгольма, Гельсінкі, Вісбі, Гільверсума або кудись там іще, і тієї миті нам вдалося відчувати якийсь незрівнянний настрій, якийсь психічний Гольфстрім, що пропливав поміж нами, і зовсім не через той безневинний дотик, а через речі глибоко принципові і, так би мовити, фундаментальні: просто, любий пане Богуміле, ми відчули одне в одному споріднені душі, щось таке, про що писали Шеллі, Кітс, Байрон і Міцкевич, щось таке, з чого всі сьогодні насміхаються, включно з ученими й мистцями, з чого не здають собі справу священики, чого більше не знають письменники, словом, нас поєднала ота цілковито загублена мова, наче нитка бабиного літа, хоча надворі був не жовтень, а травнева ніч, на небі вже рішуче владарював Арктур, якому товаришувала як рівна ясна Спіка зі сузір'я Діви, Великий Віз перекочувався звідкілясь від Борнгольму в бік Гея, а наші ноги омивали хвилі моря, ще холодного о тій порі року. — І справді чудово, — прошепотіла панна Цівле, — «мерседес», що їде крізь морок, ну, й оті цвіркуни, закінчіть, будь ласка, розкажіть, що було далі. — Німецькі літаки, — відказав я, — яких не діставали батареї капітана Римвіда Остої-Кончипольського, німецькі танки, яких не стримали кавалерійські загони, словом, поразка, але поки все це сталося, за кілька днів перед вибухом війни дідусь іще встиг зробити один фотознімок і віддати останній коток плівки панові Хаскелю Бронштайну, і то була остання світлина з тодішньої Польщі — родинний портрет: ліворуч, на самому краю дороги стояла бабця Марія, поряд двійко батьрів, як їх по-львівському називали, тобто мої дядько і батько, ну, а дідусь, якого не могло бути в кадрі, дідусь також був присутній на тій світлині у формі чіткої тіні і, скажу вам, що хай би скільки я дивився на той фотознімок, хай би скільки обертав у

пальцях цей маленький пожовклий картонний квадратик із закладу пана Бронштайна, щоразу відчував зворушення, бо та тінь була мовби заповідь прийдешніх подій, була як мовчазна неприсутність дідуся впродовж кількох найближчих років, а що ж до «мерседеса», — випередив я запитання панни Цівле, — це теж була прощальна світлина. — Ну, так, — підхопила вона, — його, мабуть, реквізували німці. — А ось і ні, — спростував я, — коли вже падали бомби, дідусь отримав розпорядження вивезти всі папери із секретами хімічних технологій на схід, де вони будуть у безпеці, бо припускали, що фронт зупиниться на Дунайці, а в найгіршому разі десь на Сяні, й так триватиме до французької відсічі, але це були марні сподівання, і дідусь, прориваючись на «мерседесі» крізь дороги, повні утікачів, на яких випробовували свою влучність пілоти Люфтваффе, був певен, що вже не виконає цього завдання, не встигне добутися до Львова, де на нього в готелі «Жорж» мав чекати агент «двійки», проте сталося цілком інакше: за якихось двадцять кілометрів до Львова, вже за Городком Ягайлонським, але ще перед Зимною Водою, він помітив передовий дозор Червоної армії, кавалерійський загін розвідки й хотів негайно завернути назад, бо меншим із двох лих видавалось усе ж таки сховатися й завершити місію десь на німецькому боці, однак він уже не встиг, червоноармійці підхльоснули коней та оточили «мерседес», а їхній командир, лейтенант із віспуватим лицем ледве не заплескав у долоні, побачивши автомобіль. — Ну, пощастило нам сьогодні, оце комісар зрадіє, — гукнув він до солдатів, а до дідуся: «Вихаді, сволочь!» — ну, й уявіть, — говорив я до панни Цівле в рівноплинному пошумі хвиль, — що той лейтенант виписав реквізиційну квитанцію: — То бомага для полячка, аби він не базікав потім, що наша армія краде, — він усміхався й плескав дідуся по спині, — ми вже знаємо вашу ворожу пропаганду. — Отож дідусь стояв перед тим віспуватим лейтенантом і мовчки приймав реквізиційну квитанцію, тоді як бійці перенишпорювали авто й викидали до рову, — що дуже здивувало дідуся, — усі непотрібні їм речі: в гушавину лопухів полетіли автомобільний комплект ключів Боша в ебонітовій скриньці, поїдений молями старий дідусевий пороховик, пара калощ, мастильниця, порожній футляр від захисних окулярів, а також пака документів, перев'язана паперовою шворкою, яку вони, на щастя, не переглянули, тільки видобули зі шкіряної течки й ту останню, звісна

річ, забрали собі; й усе це тривало не довше, ніж сім хвилин, — пояснював я панні Цівле, — і щойно вони рушили назад у напрямку Львова, як дідусь закурив сигарету й уважно приглядався до хмаринок куряви, що розквітали під копитами лейтенантового скакуна, кінь без верхівця тепер вільно біг слідом за «мерседесом», тоді як його господар тепер вільно змінював швидкості, вмикав мигавку, перевіряв потужність клаксона, а солдати, що ескортували авто, стріляли на радощах у повітря і співали чудову мелодійну пісню про польських панів і псів-отаманів, мовляв, вони назавжди запам'ятають Червону армію; і тільки коли вони щезли за поворотом, дідусь ускочив до рову, витяг звідтіля свої речі й потроху попростував пішодрала до Львова, сподіваючись, що попри цю несподівану советську окупацію йому вдасться виконати місію, й отак я уявляю його на тій дорозі: як він суне поволі в старому пороховику, щомиті зупиняється, позаяк ебонітова скринька з інструментами Боша дуже важка, а в другій руці, власне кажучи, під пахвою, стискає паку таємних документів Державної фабрики азотних сполук у Мостицях, перев'язану паперовою шворкою, що на них мав чекати у «Жоржі» агент «двійки». — Прекрасні, делікатні ніжки інструкторки, які, так само, як і мої, омивала холодна вода Балтики, щомиті зникали у вільглому піску; панну Цівле поглинула ця дитяча забава в закопування й витягання кінцівок із сірої безформної маси, вона, здавалося, не слухала цієї історії, але варто мені було замовкнути по словах про агента «двійки», як вона миттю запитала: — Ну, й вони зустрілися в тому готелі? — Готель «Жорж», — вів я далі, — уже повнився советськими офіцерами, й уся рестораційна зала нагадувала штаб по завершеній і виграній війні; дідусь під'їхав туди трамваем з вулиці Уейського, де спершу переодягнувся й перепочив, отож, він не зайшов до готелю, став на тротуарі й зазирнув, наче випадковий перехожий, у вікна освітленої зали, й не міг повірити власним очам: молодші та старші кельнери, хлопчаки, геть усі витанцьовували довкола столиків і подавали советським офіцерам штуфаду, печеню, баранину, угорські вина, французькі коньяки й горілки Бачевського, а ті дуже чемно платили якимись дивними папірцями; дідусь устав навшпиньки, приклеївся носом до рестораційної вітрини й виявив, що це реквізиційні квитанції Червоної армії, такі самі, що й та, яку він одержав за «мерседес», і це було надзвичайне видовище: розохочені

офіцери били келишки й пили вже винятково зі склянок, ніби чудово усвідомлювали, що готельні льохи будуть за кілька годин цілковито порожні, бо хто ж тепер постачатиме до них токаї, полинівки, арманьяки або бордо, отож вони витягали з кишень цілі книжечки реквізиційних квитанцій і жбурляли їх на срібні таці, а кельнери всміхалися до них і дякували за такі казкові напівки, ніби чудово розуміли, що офіцери Червоної армії можуть заплатити за цю класово ненависну розкіш не аркушиками, а свинцем, тому дідусь відійшов від вікна й посунув у бік Гетьманських Валів, пригноблений і засмучений не так несподіваною окупацією і втратою «мерседеса», — бо в Центральній Європі такі справи не є чимсь надзвичайним, вони в якомусь сенсі лише становлять природний і накинтий зовні порядок речей, — однак тим, що темна й лиховісна сила несподівано вторглася на територію, яка не зазнавала досі анексії або навал, і тому видавалася найбезпечнішою, словом, що все те громадище поволі, проте систематично впихається на територію його пам'яті, і клопоть за клаптем знищує її делікатну тканину, відбирає силу в чистих і чітких картин, видирає минуле й накладає на нього отой специфічний, іще невідомий тоді народам Центральної Європи фільтр, який, власне кажучи, ні з чим не можна порівняти; отож, крокуючи Гетьманськими Валами, дідусь зрозумів це інтуїтивно, коли усвідомив, що всі його спогади про готель «Жорж» і Марійський пляц, усі ті хвилини, в які він зустрічався тут із нареченою, приятелями або колегами з Політехніки, будуть тепер чимось цілковито інакшим, назавжди заповненим співом і тостами советських офіцерів, димом їхніх папірос, гострим запахом «адекалону» й поту, звуками «гармошкі», скреготом скла під їхніми чобітьми, і якщо він, бува, пригадає розмову з нареченою: вона розповідала йому про свою матір-угорку, яка так рано й трагічно померла, а він розводився над історією прадідуся, лікаря наполеонівського війська, скандаліста й гульвісу, отже, якщо він викличе з пам'яті всі складові того давнішнього побачення, включно з хмарами над пляцом, гуркотом кінних возів, дзеленьканням трамвая і сонячним промінням, що падає крізь вікно ресторації на їхній столик, то на ту картину неодмінно накладеться ряд багрових і спітнілих фізіономій, кашкетів, які валяються на обрусах, або пака реквізиційних квитанцій, пожбурена кельнерам, і визнайте, — невтомно провадив я далі, поки панна Цівле витягала ступні з води, — що такі думки були

особливо невтішними в місті, де ледь чи не на всіх вулицях уже висіли транспаранти: «Слава визволителям Західної України!», «Геть буржуазію!», «Трудовий народ зі Сталіним!», — і якби цього було не досить, десь в околицях пам'ятника Собеському дідусь помітив, як потойбіч алеї пересувається «мерседес бенц», чотиридверна «стосімдесятка» гнило-зеленого кольору, і впізнав у ній своє авто, а точніше, авто, що радикально змінило власника, й тоді він почув з-поза спини: — Пан інженер Кароль? Не озирайтеся, підемо поруч, ніби нічого не сталось, отак. Добре, що ви не зайшли до готелю, він роїться агентами, та в разі чого наша людина мусила перехопити вас і вивести через кухню, так, усе ускладнюється, але ми, звісно, контролюємо ситуацію, ви краще не дивіться на той «мерседес», бо це привертає до нас увагу, я скажу вам, хто на ньому їздить — це комісар Хрущов, ми ще не раз почуємо про нього... До речі, папери при вас? — вони поїхали трамваєм на Уейського, — я взяв панну Цівле під руку, коли ми повільно виходили з пляжу, — і там, на старій квартирі бабці Марії вихилили цілу пляшку полинівки, отже, нічого дивного, що їхня розмова спочатку оберталася довкола фабрики горілок і лікерів Бачевського, яку Люфтваффе розбомбила кілька днів тому. — Вона згоріла дев'ятого вересня, — сухо поінформував агент «двійки», а нині вранці совети заарештували обох панів Бачевських, Стефана й Адама. — Мабуть, для того, щоби вручити їм реквізиційні квитанції? — здивувався дідусь. — Це називається зачистка від чужорідного елемента, — пояснив агент, — утікаймо зі мною до Угорщини, а потім до Франції, за рік ми через переможений Берлін повернемося до Варшави. — А ті, що тут? — дідусь кивнув на відхилене вікно, за яким із гуркотом проїжджав танк. — Франція та Англія ніколи не підтримають цієї анексії, — сказав ас розвідки, — понад те, ми звернемося до Ліги Націй, — але мій дідусь, — ми вже сідали з панною Цівле у маленький «фіат», — чомусь не довіряв союзникам, а тим паче не вірив Лізі Націй, тому наступного дня він вирушив назад до Мостиць крізь свіжий, іще не заораний німцями й советами кордон, а коли добрався врешті додому, то замість щоб зголоситися до роботи на вже німецькій фабриці, днями поспіль переглядав старі фотознімки, впорядковував свій архів, дописував на звороті карток відсутні дати, імена людей, назви місцевостей і відчував, що той наново розкручений коток часу є чимсь цілковито

іншим, аніж каталогом звичайних спогадів, відчував, що хвилини, вихоплені колись холодним спалахом «лейки», обертаються на цілковито нову Книгу, якої він ніколи не планував створювати, і яка, укладена із випадкових миттєвостей, заломів світла, окрушин матерії і голосів, що давно відбриніли, є мовби знічев'я прочиненою потайною хвірткою, яка відкриває перед ураженим перехожим незнану досі перспективу, дивовижний спектакль фантомів часу та простору, котрі вирують ніби золоті стовпчики куряви в темній старій коморі. Й тому дідусеві закортіло зустрітися з паном Хаскелем Бронштайном, — ми знову їхали через Сенницький міст над мертвою стрічкою портового каналу, в якому корпуси кораблів скидалися на сплячі туші екзотичних потвор, а я вів далі: — Щоби поділитися саме цим спостереженням і купити трохи плівок про запас, бо відколи прийшли німці, вони щодня забороняли якісь наступні речі, й дідусь побоювався, що незабаром полякам заборонять фотографію, так само, як радіо, ковзанярство, симфонічні концерти, не згадуючи вже про студіювання геології на відкритих лекціях Природничого товариства, що його, як і решту товариств і навчальних закладів, просто-напросто ліквідували; отже, він поїхав велосипедом до Тарнова, щоби купити в пана Бронштайна папір і плівки Жевера, але заклад був уже зачинений, тільки на задвірку хтось іще тихо порався, тоді дідусь зайшов на подвір'я і тричі обережно постукав. — Інженере, — зрадів пан Хаскель, — а я чув, що вас у Львові заарештували совети, отже, це неправда, — він підсунув гостеві крісло. — Цього разу, — відповів дідусь, — я відбувся лиш автомобілем, а до наступного вже не чекав, повернувся сюди. — Тут не ліпше, — пан Хаскель показав на свою пов'язку із зіркою, — я зачиняю заклад і виїжджаю до Аргентини. — До Аргентини? — здивувався дідусь. — Яким же то дивом? — Краще не питайте, моліться, щоб я зміг забрати родину, той паспорт я купив за два тижні до початку війни, але він лише на мене, а вони мусять іти до гетто, в нас забрали квартиру, ви навіть не уявляєте, які я мусив давати хабарі в нашій гміні, щоби вистарати їм кімнатчину з кухнею, але вони якось перечасують, вас принаймні не викинуть із фабрики, прошу, візьміть оце від мене на згадку, — і пан Хаскель Бронштайн вручив дідусеві кілька коробочок фотопаперу й кільканадцять котків плівки Жевера, а коли той, попри все, хотів заплатити, фотограф жахнувся і заявив, що від найліпшого клієнта в місті, який навіть тоді, коли нацдеки

насмарували на його вітрині напис «Не ходи до жида», демонстративно зупиняв свій «мерседес» навпроти його закладу й заходив усередину, купуючи значно більше, ніж йому було потрібно; що від такого клієнта він не візьме зараз грошей. Уже на виході, по тому, як вони сердечно попрощалися, дідусь сказав тільки ще: — Знаєте, а я вже не ходжу на фабрику, хай німці самі там порядкують, — і вийшов на подвір'я, однак велосипеда не було, його хтось банально вкрав, і дідусь ішов донизу вулицею Краківською, минаючи патрулі німецької жандармерії, і замислювався, що буде далі, коли французи не почали наступ, англійці не скинули на Берлін жодної бомби, а німці й совети влаштовують спільні військові паради, і згадував, як кілька років тому він заклав було у Вільному місті Гданську маленьку фірму з імпорту хімікалій і як його мордували перевірками, як він одержував листи: «Полячиську, тут тобі немає що ловити», — і як урешті його консигнаційний склад підпалили вночі, а йому ще й довелося платити штраф, коли виявилось, що він написав скаргу до Комісаріату Ліги Націй, отже, в такому настрої він повернувся до свого дому в Мостицях, а там його вже чекав виклик до поліції. — Не ходи, — заломлювала руки бабця Марія, — може, вже ліпше повернися до Львова й пересидь якось там. — Вони нічого не можуть мені заподіяти, — знизав плечима дідусь, — напевно, справа в тому, що я не здав досі «мерседес», я читав оголошення, скажу, що був у родини на сході, ну й покажу оце, — дідусь витяг реквізиційну квитанцію Червоної армії, — бо вони ж між собою співпрацюють і, може, навіть обмінюють той автомобіль на інший, щоби статистика збігалась. — І уявіть, — я поглянув на панну Цівле, — що дідусь узяв зі собою до поліції ту квитанцію, але гестапівець, який його допитував, навіть не дуже тим зацікавився, бо йшлося про те, чому дідусь не зголосився на працю, чим бойкотував розпорядження Арбайтшамту, а, мабуть, треба сказати, — роз'яснив я, — що на тій фабриці виробляли не лише добрива для рільників, а й вибухові матеріали, і той гестапівець розгорнув течку з досьє підозрюваного, витяг із неї копії експертиз і дідусевих патентів і жбурнув їх на стіл зі словами: — Ми знаємо про тебе все і маємо останню пропозицію: віднині ти вже не полячисько, а австріяк німецького походження, а завтра ти виходиш на роботу. — І того ж таки дня, — завершив я розповідь, — дідусь уже сидів у тарнівській тюрмі, звідки його вивезли до Вишниця, де було вже кілька

тисяч таких самих «ненадійних», як він, а звідти всі вони поїхали в Аушвіц і отримали одні з перших трицифрових номерів із літерою «Р» на трикутнику смугастої роби. — Ну, а якби він послухав вашу бабцю, — панна Цівле розхвилювалась, — якби він перебрався таки до Львова? — Мабуть, тоді він потрапив би на Донбас, — я звернув «фіатиком» з мосту над залізничною колією на вулицю Третього травня, — як Стефан і Адам Бачевські, котрі загинули там сорокового року. — Любий пане Богуміле, мені було дуже прикро через панну Цівле, бо замість того, щоб надалі снувати веселі приповідки, замість розсмішити її — ту, що перебувала в незрівнянно гіршій ситуації, ніж я, а прямо кажучи, жила без жодної надії на майбуття, отже, замість подарувати їй жменю анекдотів, які ще були в мене за пазухою, я виснував мартирологічну оповідь, і сам, по правді, не знаючи, як це сталося, що сонячні пікніки над Дунайцем, лижні прогулянки у Трускавці або гонитва за повітряним лисом закінчились у моїй версії реквізицією і трицифровим номером дідуся Кароля, завершилися страшною загибеллю родини пана Хаскеля Бронштайна у масовій ямі смерті під Бучиною й не менш жахливим сконом панів Бачевських у штольнях Донбасу, так, я чувся винним, дивлячись на її посмутніле обличчя, і раптом, коли ми вже завертали на битий шлях між присадибних ділянок колонії Охота, я усвідомив: не все, що мало в моїй родині зв'язок із фірмою «Мерседес Даймлер-Бенц», закінчилося траурним маршем і гіркотою поразки, бо ж по роках, уже тут, у Гданську, життя дописало до тієї історії ще одну сюжетну лінію, суть якої могла безперечно розважити панну Цівле; тому я скинув швидкість і сказав до неї, любий пане Богуміле: — А знаєте, життя таки закрутило неймовірну петлю, бо мій батько, який усе своє життя в комуністичній Польщі був злидарем, якимось повернувся з роботи трохи пізніше, а власне кажучи, не повернувся, а приїхав, — але, любий пане Богуміле, я не розгортав того сюжету, не закінчив тоді ту похмуру партитуру ясною сонячною кодою, бо панна Цівле, вдивляючись у морок, виявила, що довкола її дерев'яної повітки танцює полум'я і, звісно, це виглядало страхітливо: вогонь, здавалося, вже буяв понад кущами, які облямовували хижку. — Господи Боже, додайте газу, Яреку, Яреку!!! — кричала вона, повторюючи братове ім'я, отож я додав газу, колеса забуксували на повороті в піску, «фіатик» скинув задом, і на останній короткій прямій я розігнав його так, що ми

закінчили гальмування з капотом у дерев'яній хвіртці, панна Цівле одним стрибком перескочила поламані штахети і була вже біля повітки, готова плигнути у вогонь, витягати Ярека, рятувати будинок, але, на щастя, потреби в цьому не було; коли я дав задній хід і поставив «фіатик» так, щоб у разі чого дозволити під'їхати пожежникам, коли я вже біг до них, то почув її голосний сміх: — Фізику, ну чому ти завжди клеїш дурня, я думала, що то вже повна торба, ну, а ти, Шкарбане, завжди мусиш класти у вогнище так багато хмизу, у мене серце ледь не вискочило, познайомтесь, — я саме підходив до вогнища, біля якого сидів на своєму візку і Ярек, сквапливо наминаючи ковбаску, яку тримав у руці Шкарбан, — це мій курсант, а це сусіди з ділянок. — Ми не садимо тут моркву, — подав мені руку Фізик, — а мешкаємо, так само, як і вона. — Часом навідуємося на вогник з краденою куркою, — засміявся Шкарбан, — щоб нагодувати Ярека. — То я принесу грудинку й ошийок, — панна Цівле рушила до дверей повітки, — а ти, Фізику, притягни гриль, він там, де й завжди, — це тривало заледве хвилину, любий пане Богуміле, Фізик приніс із комірки гриль, Шкарбан збив вогонь і докинув кілька товстих дровин, а я тим часом притримував печену ковбаску, яку Ярек відкушував маленькими шматочками, плямкаючи й муркочучи від задоволення, і після кожної такої порції я витирав його замащені жиром губи й підборіддя хустинкою, але останню порцію він не схотів їсти й показував очима, щоб це зробив я, бо я, мабуть, голодний, отож я прийняв той дарований кусень і поплескав Ярека по плечі, а тоді він схилив голову, торкнувся нею моєї руки і протяжно вистогнав: — У-у-у, у-у-у, у-у-у, — що мало означати «дякую», тим часом панна Цівле розклала на грилі, якого вже змонтував Фізик, пласти ошийка, перекладені грудинкою й цибулею, посипані травами, зволожені оливою, Шкарбан подавав пляшки «гевеліуша», а Фізик сипонув на тарілочку білий порошок зі срібної скриньочки, що нагадувала мініатюрну цукорничку, витяг із кишені скляну рурку і втягнув за її допомогою ту пудру собі до носа, відтак передав тарілочку та рурку Шкарбанові, який із найвищою насолодою, хоча й без поспіху, зробив те саме, і не приховуватиму, любий пане Богуміле, я знав, що зараз буде, і, певно, дозволив би себе спокусити, якби не панна Цівле, котра шепнула мені на вухо: — Не робіть цього, я маю дещо ліпше, потім... — отже, я чемно відмовив Шкарбанові, коли він запропонував

мені понюшку; скляну рурочку й тарілочку відклали вбік, ми їли печені пласти м'яса, підпиваючи «гевеліушем», охолодженим у цинковій ванночці, а Фізик розповідав про своє найщасливіше каліфорнійське літо, коли він був на вершині, коли мав купу грошви, коли його любили жінки, коли в нього брали інтерв'ю, а все розпочалося тут, у Польщі, бо Фізик, мушу Вам пояснити, любий пане Богуміле, був і справді фізиком, працював молодшим асистентом у нашому університеті, але мав такі жалюгідні зарібки і прагнув виїхати до Америки так сильно, що почав виробляти отут, на дачних ділянках, цементні блоки й цеглини, а що надворі були останні роки генеральського правління, то товар сходив просто-таки як вода, незабаром Фізик залучив до роботи на своїй мануфактурі половину кафедри, ну й мав достатньо монет на той омріяний квиток до Чикаго й на початок своєї американської кар'єри, але там, за океаном, справи пішли вже не так гладко, про роботу за фахом не було що мріяти, гроші швидко танули, він хапався за різні заняття, віза скінчилася, словом, гаплик, і коли він був уже на самому дні, коли ночував у найогидніших лігвах, настав той чарівний момент, яким марять усі емігранти, несподіваний подарунок долі, голлівудський поворот сюжету: в Міннеаполісі сівся дощ зі снігом, Фізик тинявся вулицею у зачовганих кросівках і думав уже лише про самогубство, проте перед тим остаточним фіналом хотів іще погрітись десь і зайшов у мистецьку галерею, а там саме демонтували якусь виставку: якісь дерев'яні конструкції, бруси, порізані механічною пилкою, Фізик придивлявся до робітників, що тягали ті неоковирні конструкції, і тоді до нього підійшов тип у краватці і сказав: — Нині зачинено, за три дні у нас буде нова експозиція, не заважайте працювати, — на що Фізик відповів: — Відчепися, хаме, я художник із Європи і нікому тут не заважаю, а оцінюю можливості вашої зали. — Які ще можливості? — запитав той. — Мобільні можливості, дурню, ти, мабуть, ніколи й не чув про цей вид мистецтва, ну, так, Америка, що дала нам Поллока, Бойса і Воргола, Америка, на якій ми всі були виховані, тепер уже пасе задніх, кусає себе за хвоста, серце справжнього мистецтва знову б'ється в Європі, — з тими словами Фізик демонстративно закурив і, не звертаючи уваги на типа в краватці, походжав великою залю, зиркав на стелю, рахував кроки, дивився крізь зчеплені пальці у світло галогенових рефлекторів і гадав, що його зараз викинуть із теплого

приміщення, на підлозі якого його кросівки постійно залишали мокрі плями; випереджаючи той прикрий момент, він пішов у туалет, і це було найкраще, що він міг зробити, любий пане Богуміле, бо коли він минав відхилені двері офісу, почув, як той тип у краватці верещить у слухавку: — Ти, мабуть, схибнувся, Лі! Ти божевільний!!! За три дні виставка, а ти знову хляєш, нічого нам не привіз, узагалі не озиваєшся, з нас уже досить! — і, вочевидь, той художник мусив відповісти щось гостре, бо тип у краваточці кинув лише: — *Shit*, це я маю тебе в дупі, Лі! — і це був кінець розмови, отже, Фізик спокійно вимив руки й лице теплою водою, а потім стягнув ті кляті, мокрі як хлющ кросівки та брудні шкарпетки і, мов акробат, піднімав спочатку одну, а потім другу ногу і ставив свої ступні, задубілі на вулицях Міннеаполіса, в умивальник, і пускав сильний струмінь теплої води, і під час цього процесу в туалет зайшов тип у краваточці, їхні погляди перетнулися у дзеркалі, і поки той устиг щось сказати, Фізик гаркнув на все горло: — Бляха, не терплю, коли хтось підглядає за моїми ритуалами! — на що тип у краваточці пошепки відповів: — Перепрошую, — і негайно вшився, а Фізик викинув свої смердючі шкарпетки у смітник, огорнув ступні паперовими рушниками і взув на них уже трохи висохлі кросівки, але замість вийти з галереї, повернувся до вже порожньої зали, стояв у центрі, підходив до кутів, бурмочучи впівголоса: — Усе це не годиться, це вганяє мене у стрес, ця статичність, бляха, це нестерпно, — а тип у краваточці підглядав за Фізиком із-за дверей, а коли Фізик повернувся врешті у сам центр зали, ліг навznak і споглядав стелю, заклавши руки за голову, тип у краваточці підійшов до нього й запитав: — Ми можемо поговорити? — Отже, це був, любий пане Богуміле, справжній переломний момент, геній Фізика заяскрів уже назавтра, коли він, у тих самих кросівках, зате в новому пальті, вступив до галереї і жбурнув її директоріві пухке портфоліо з уривками рецензій на свої виставки, репродукціями творів, а також партіями теоретичних розробок, які складались у концепцію мобу-арту, тобто *mobile building art*, еге ж, Фізик був безсумнівним генієм, ну бо хто ж іще впродовж однієї ночі міг створити комп'ютерну симуляцію, таку ідеально логічну, переконливу, а заразом досконало фальшиву; нехай зостанеться таємницею, звідки він узяв тієї ночі гроші, комп'ютер, сканер, папір і принтер, а також усі матеріали, потрібні для створення липового доробку досі липового мистця,

досить і того, що заголовки багатомовних газет, назви рецензій, а передусім, барвисті фото з його мистецьких акцій захопили директора галереї. — Це повернення до джерел! — сказав він із блиском в очах, — ти впав до мене з неба, але що ти покажеш післязавтра? — а тоді Фізик поклав йому на стіл кошторис акції і відказав, що справжній митець ніколи не виказує своїх задумів передчасно, бо творить спонтанно й по-новаторському, ламає усі схеми та стереотипи, і це ще більше сподобалось, і директор галереї, не змигнувши оком, виписав Фізику чек, турбуючись лише про те, чи мобу-арт захопить публіку, чи ні, але Фізиків геній виявився невичерпним, бо лишень уявіть, любий пане Богуміле, що в день виставки перед очима численних критиків, яппі й поціновувачів мистецтва постали в порожньому просторі два куби, дві коробки, що стояли приблизно посередині зали, і виглядало це так, ніби на легкі бамбукові кістяки натягли чорну товсту непрозору плівку, але це не був болгарський перформанс Христо, якась банальна ідейка зовнішнього та внутрішнього, і присутня публіка негайно збагнула це, щойно Фізик зірвав чорну плівку з того першого, слонячих розмірів куба, і всім забило дух: еге ж, то була вертикальна бетономішалка на дерев'яних підпорах, така сама, яку Фізик мав на своїй ділянці в колонії Охота, якихось сім метрів заввишки, на вершечку сталевий клепсидри отвір для піску, цементу й води, внизу отвір для вимішаного творива, що виходило через краник до спеціальних форм, і розпочалося сотворення мистецтва, бетономішалка запрацювала, двоє помічників метушилися з формами, третій за мить вкотив у залу потужну повітряну помпу, щоби сушити цементні блоки, а Фізик розпакував тим часом той другий, менший куб, і глядачі узріли двох людей, що сиділи в плетених кріслах: вони були голі, чоловік і жінка, вони мовчали, нерухомо дивлячись поперед себе, і лише тепер, коли перші блоки вже підсохли, глибокий художній замисел акції вийшов на яв: Фізик заходився за допомогою робітника замуровувати ту пару, почав будувати чотири стіни без дверей і вікон, щоби цілковито замкнути наразі невидиму камеру; мій Боже, як це всім сподобалося, зокрема коли Фізик підійшов до публіки і, вручаючи кельми охочим до співпраці, пояснював, як треба класти ті цементні блоки, щоб не порушувати вертикаль; охочих, любий пане Богуміле, було більше, ніж робочих місць, тому вони змінювали одне одного щоп'ятнадцять хвилин, отже, стіни росли, бетономішалка гуркотіла,

гучала й випльовувала щораз нові будматеріали, помпа сушила швидкотвердний цемент, завбачливо застосований Фізиком, а мистецькі критики, яппі й поціновувачі з підкасаними рукавами сорочок, без піджаків, заляпані вапном, дослівно змагались у роботі, не лише викладаючи блоки, а сквапливо тягаючи їх із-під машини до помпи і від помпи на будівельний майданчик, і все це фіксували камери найпотужніших телевізійних каналів, яких скликав тим часом впливовий критик, котрий прочитав у тому задумі та чині, — хоча, треба визнати, без консультації з митцем, — символ Голокосту, замурування бездушним суспільством комори, в якій двоє перших людей, Адам і Єва, помруть потемки й без доступу кисню; так-от, коли вони і справді замурували ту пару нудистів наглухо, накривши їх стелею, в залі Міннеапольської галереї було вже понад півтора десятки телевізійних каналів, десять радіостанцій, не рахуючи такого дріб'язку, як фоторепортери й борзописці; деякі канали навіть переривали трансляцію, щоб на три хвилини вийти в прямий ефір і сповістити про Фізикову акцію, яку вже тепер, за гарячими слідами, було визнано найбільшою мистецькою подією сезону, але Фізик і тут виявився генієм, бо коли до нього підбігали з камерою або мікрофоном, гарчав на повне горло: — Бляха, я казав вам, не зараз, я весь у внутрішньому світі, в самому центрі простору та плину часу, я людина, я саме нею стаю, відмахайтесь, бо це моє народження, чекайте, аж поки я виплину з навколоплідних вод, — і журналісти просто ошаленіли від такої заяви, повітря загусло від похвал, напруження зростало, немов перед бурєю, а тоді Фізик обмалював той бетонний бункер за допомогою пульверизатора в чорний колір, а потім голосно заявив: — Графіті це гівно, графіті померло, а тепер ви творить мегалітературу знаку. — І тут, любий пане Богуміле, все це товариство кинулося на свіжозмуровані стіни з балончиками спрею, які роздавали Фізик і його помічники, декотрі писали свої ініціали, інші гасла на кшталт «Я факав відсоткові норми», ще інші відбивали свої долоні, деякі жінки, не помічаючи наявності камер, або якраз навпаки, — чудово усвідомлюючи їхню наявність, стягали трусики, покривали свої сіднички фарбою й відтискали дупці на цементному саркофазі, а це мусило свідчити, любий пане Богуміле, що, може, вони колись переглядали фільм Їржі Менцеля^[13], а коли всі чотири стіни було вже геть запацькано, Фізик подав знак, внесли кайла і знову, за участі

публіки, почали проламувати в стіні діру, яку впливовий критик назвав згодом брамою до центру світла, торжеством суб'єктивізму, ключем до зрозуміння трагедії пригноблених, і кожен міг схилитися над тією вирвою, щоб узріти, як та парочка злягається, причім треба додати, що з колонок лунала на всю галерею симфонія дощових звуків, відгомону бурі, пошуму води, що стікає до каналізаційних люків, Адам і Єва тим часом доповнювали музичне тло: кожен їхній порух, кожную копуляцію він коментував голосним вигуком: — Кіліманджаро! — а вона теплим м'яким альтом відповідала: — Муллювлебле! Муллювлебле! — що впливовий критик інтерпретував згодом у своєму вікопомному есеї як трансгресію вирятованих із підсвідомої сфери до сфери артикульованого марення, тобто емансипацію поза статтю, суспільним життям і масовою смертю від напалму й атомних бомб. — Так, у Каліфорнії я був на вершині, — правив далі Фізик, утягнувши в ніздрі нову порцію білого порошку, — по двох роках невпинного злету, коли мій *mobile building art* приніс купу прайсу, я був наче Бог, я міг дослівно все; цикли пірамід, циліндрів, паралелепіпедів, тарілок, льодовиків і галактик порівнювали з творами Леонардо, хоча тут було перебільшення, бо Леонардо творив практичні проекти, котрі не можна реалізувати на практиці, а я реалізовував практичні ідеї Всесвіту, але хай їм там, — Фізик подав тарілочку і склянну рурку Шкарбанові, — і якби не той сучий син Лі, пияк і дегенерат, якби не його шалена заздрість англосакса-білої кістки до прибуду невідь-звідки, якби не його маніякальна лють, я й досі сидів би під пальмами або катався би бульваром Сансет на відкритому трисотому «мерседесі», ото ж скажу вам, як на сповіді, що чашу гіркоти того невдахи, котрий маячив, що я вкрав у нього славу в Міннеаполісі, його чашу гіркоти переповнив отой мій «мерседес»: спортивний купе з автоматичною скринькою передач, шкіряна оббивка, кондишн; коли він побачив, як я їду алеями, повільно, відпружено, зберігаючи інкогніто, коли зрозумів урешті, що всі свині, які він мені підкладав, ганяючись за мною усіма Штатами, взяти хоча б дзвінки про замінування перед кожним моїм вернісажем, що всі вони зійшли на пси, коли він підсумував свою нищість і мій успіх і побачив, як я вже казав, свого ворога, Бога номер один, що їде тим «мерседесом», тоді його обсіли демони, холодні демони розрахунку, і вперше в житті голова Лі на щось йому придалася — він нацькував на мене федеральних псів, які одразу, не шукаючи, виявили

в моєму карі півкіло колумбійської коки, якої, — а цього не треба вам пояснювати, — я ніколи і в очі не бачив, і навіть адвокати нічого не змогли вдіяти, я був без продовженої візи, був уже ніким, моя щаслива зірка, що зійшла в Міннеаполісі, спадала в Тихий океан, і цього навіть майже ніхто не помітив, мобу-арт їм уже набрид, до обігу саме входив неофлюксус, і я навіть не хочу розповідати, що це за байстря, виплоджене в Нью-Йорку, мене депортували, я ні за чим не шкодую, крім того «мерса», я міг би перевезти його шипом і мати тут на початку трохи прайсу, але ті падлюки мало того, що заблокували мій рахунок, то ще й конфіскували тачку: стаття про зняття злочину, кінець, крапка. — Цікаво, скільки ще разів ти збираєшся про це розповідати? — Шкарбан віддав тарілочку та скляну рурку Фізикові, — Стільки, аж поки ви зрозумієте, — відрубав Фізик, — що коли у вас є вороги, не купуйте собі «мерседес». — Так, — сміялася панна Цівле, зиркаючи в мій бік, — саме це ми і наміряємося зробити. — Усе це дурня, — Шкарбан плеснув Фізика по спині, — бачили б ви, як він повернувся з Америки, як став посеред кропиви на тій самій ділянці, як дивився на поіржавілу бетономішалку, як гладив її долонею, уявіть, що за хвилину він заскочив до мене і сказав: — Шкарбане, повертаємося до коріння, почім зараз цемент? — А я йому на це: двічі до одної річки і так далі, а він не хотів вірити, що спонтанна доба героїчних мануфактур із гуркотом захряснула за собою двері, прищикнувши декому пальці, не міг повірити, що грошовий потік уже п'ять разів змінив русло й оминає найближчі околиці, він, урешті-решт, ні в що не хотів вірити, запав у депресію, пиячив, не вилазив із нори й лише кидав пташкам хлібні крихти, і тоді, прошу вашої уваги, шановна публіко, коли він годував отих горобців, плішок, зябликів, чижів і дроздів, щось у тій його довбешці пересунулося, щось йому там сяйнуло, він згадав прочитану колись історію святого Франциска про те, що Божий проповідник шукав натхнення, підгодовуючи пташок. — Дурниці, — обірвав його Фізик, допиваючи пляшку «гевеліуша». — Його вже вставило, — звернувся він до нас із поясненням, — зараз іще розкаже, що я бачив, як ті пташки перетворюються на змії і павуків, ніби я мав видіння в пустелі, а це було не так. — А чим є твоя буда з будяками до стелі? — вереснув Шкарбан. — Якщо це не пустеля, то келія пустельника, в такому разі ти якщо й не мученик, то проповідник. — Досить, — знов обірвав його

Фізик. — Бачте, його далі глючить. — Якщо ви негайно не припините верещати, — несподівано втрутилася панна Цівле, — ми зачиняємо крамничку. — Але, любий пане Богуміле, це не надто допомогло, сусіди моєї інструкторки вже зіп'ялися на таку височінь, з якої могли спуститися хіба що на дельтаплані, хоча, зізнаюся, мені це анітрохи не заважало, зокрема тому, що із плутаних фраз і суперечливих реплік діалогів проявлялася прозора картина їхнього піонерського зачину, ідея якого, здається, належала Фізику, але який був би неможливий без Шкарбана: оце Фізик не більш і не менш встановив у своїй присадибній повітці комп'ютер з інтернетом, і коли з'єднався якимось з вікарієм парафії у Сухій Гірці, то молодий священник щиро, як умів, зізнався, що має завтра проповідь, але зліпити щось змістовне, стравне і зрозуміле для парафіян це для нього стеменна мука, ну ж бо скільки можна гримати на пияків і розводитися над гріхом розлучення, отже, Фізик запропонував Шкарбанові, котрий був чудово освіченим польським філологом, по-християнському допомогти людині й підкинув кілька ідей, а Шкарбан заради забави написав чудову промову для вікарія із Сухої Гірки: «Святий Франциск блукає супермаркетом», — і відтоді, любий пане Богуміле, вони розпочали свій промисел, успіх був нечуваний, небавом до них надходило понад сорок замовлень на тиждень з усіх куточків країни, тож Фізик узявся за логістику, а Шкарбан звільнився зі школи й писав реферат за рефератом, але потреби переросли їхні скромні можливості, попит перебільшував пропозицію щонайменше вчетверо, і тут Шкарбан виявився не меншим генієм, аніж Фізик: відтоді на їхньому платному ресурсі уже не продавали готові реферати, натомість окремі детальні риторичні розв'язки, сегменти, склепані за найкращими зразками, і коли, приміром, парафіяни засудили ксьондза із Радома за надмірну пиху, то Шкарбан витягав із папки топик під назвою «скромність» і вручав йому готову фразу, щось у Цицероновому стилі: «По правді, мої любі, я останній, хто має вас повчати, проте ситуація змушує мене до того, щоб нині...» і так далі, а коли парох з Овчаркова збирав підписи проти нової конституції, в меню «Аргументи», варто було на нього клікнути, відкривалася класична цитата з легендарного єпископа Скарги, мовляв, «поганий закон є гірший, аніж тиран найстрогіший», і це допомагало йому обґрунтовано доводити, що комуністи — то ще були квіточки, то була молочна кашка, дитячий садочок порівняно з

теперішньою єврейсько-ліберальною диктатурою з Волл-стрит, а коли один канонік підшукував щось проти Дарвіна, то отримав тридцять третю пораду з «Еристики» Шопенгауера у фразі, що «може, це і слушно в теорії, проте на практиці воно, хай як крути, фальшиве», а поза тим, уже за тиждень дозріли теологічні справи, й окрім топиків можна було вільно отримати на їхньому ресурсі готову цитату зі святого Августина, Паскаля, Томи Аквінського або Ньюмана, і приблизно за три місяці штаб студентів, залучених Шкарбаном, створив неповторний шаблон, універсальний код проповіді, з якого навіть найхимерніші ксьондзи могли за допомогою кількох рівнів доступу скласти шедевр гомілетики в довільній версії: від соборної екуменії до твердого бетону лефебвристив. Еге ж, дорогий пане Богуміле, я слухав усе це, відпружившись, бо панна Цівле вклала Ярека й повернулася до мене з готовою прикуреною самокруткою, і поки Фізик зі Шкарбаном сварилися через прелата Яновського, який замовив тиждень тому проповідь про свій «мерседес», із чим вони мали неабиякий клопіт, бо жоден топик і жодна стрічка ще не мали до діла з чимось подібним, коли вони ламали голови, чи узятись до цієї проблеми з боку провидіння Божого, чи, може, краще з боку етики праці, бо сам велебний не зволів цього уточнити в замовленні, намагаючись передусім дати у своїй гомілії відсіч світським, відомо яким журналістам, отже, коли вони наввипередки верещали, не беруся повторити які саме, лайки в бік прелата і його, делікатно мовлячи, сибаритства, я відчував, як видихаючи димок, змиваю із себе втому цілого дня й усіх років, що про них я розповідав панні Цівле у час тієї нічної поїздки, я відчував, якою фантастично невагомою стає моя душа, які чисті й невинні мої прагнення, легке тіло, крилата думка, і раптом я побачив сад у Мостицях: дідусь Кароль читав у плетеному фотелі, його літня панама відкидала тінь на горішню частину обличчя, бабця Марія зрізала чайні троянди, і вся її постать, облита яскравим світлом, вирізнялася світлою плямою на тлі кам'яного муру оранжереї. — Це твоя наречена? — запитав дідусь, відкладаючи книжку, коли ми з панною Цівле підійшли до тераси. — Інструкторка, — несміливо відказав я. — Вона навчає мене водити автомобіль. — Так, — підтвердила бабця Марія, не відриваючись від троянд, — в його часи це цілком нормально. — Але чи закінчив ти Політехніку? — уважно глянув на мене дідусь. — Таж це не ваш

син, — усміхнулася панна Цівле, — він ваш онук. — Так-так, — дідусь не дав їй завершити, — це зрозуміло й чудово, — він підвівся з фотеля, підійшов до панни Цівле, узяв її долоню й делікатно вглядався у її профіль. — Я мав на увазі ваші риси, вони неповторні, ви дозволите, я на хвилю вийду по фотоапарат, щоби зробити ваш портрет. — Як гарно він до мене говорить, — прошепотіла панна Цівле, коли його постать уже зникла в холодному просторі будинку, — мабуть, добре, що він ніколи не почує Фізика або Шкарбана, бо зробив би покvapливi висновки. — Не мучте його занадто, — бабця Марія пройшла повз нас із обережком зрізаних троянд, — він вичерпаний своїм власним часом і має zostаватися в тіні, — додала вона, щезаючи в засткленій оранжереї. — Він і справді хоче зробити мій портрет? — запитала панна Цівле. Сонце стояло в зеніті, розігрите повітря хвилювалося над спопелілою зеленню саду, нагнітало солодкий запах квітів під бані райської яблуні й абрикосових дерев, а спека, немов фривольний кравець, оповила наші тіла у вологi обтислі костюми, які, нехай і прозорі, скували нас нестерпним тягарем хітинових панцирів, і тому ми простояли на тій терасі цілу вічність у нерухомій комашиній летаргії, аж урешті поволі, змагаючи опір розпеченого повітря, зайшли до будинку, в якому панувала цілковита тиша, мовчазні носильники зносили згори великі й малі скрині, в кімнатах, салоні й бібліотеці панував небачений хаос розкиданих, полишених самих на себе речей. — Погляньте лише, — я підняв з підлоги фірмовий конверт закладу пана Хаскеля Бронштайна, — у ньому щось є. — Я відігнув крильце й витяг сірий прямокутник фотографічного паперу Жевера, на якому не було зображення. — Прочитайте, це почерк мого дідуся, — і панна Цівле, схилиючись над прямокутником, упівголоса прочитала: «Мене забрали і привезли в місце, де істоти виглядали, мов язика полум'я, але коли їм баглося, вони прибирали людську подобу», — а потім перевернула папір і прочитала довгу фразу, написану дідусем Каролем: «Потім я подався в місце, в якому нічого не було...» — Ну ви і обкурилися, — голосно засміялася вона, докинувши у вогонь кілька скіпок, — завтра не буде жодних занять, до речі, я хотіла би почути, що зробив ваш батько, коли повернувся з роботи. — Зараз я не можу вам цього пояснити, — я ледве поворушив язиком, спостерігаючи, як кожне вимовлене мною слово поодинці вилітає в повітря й одразу ж розпадається на літери, а ці чорні пластівці вирують у язиках багаття,

аж урешті розтають у полум'ї. — Це занадто сильно, — віддав я їй самокрутку, — окрім того, я скоїв помилку. — Таж я показувала, як це треба робити: поволі, обережно, — панна Цівле випустила димок. — А ви, наче локомотив, — але я не дав моїй інструкторці закінчити того зауваження, любий пане Богуміле, і признався до своєї провини, до того, що зірвав за її відсутності бадилля, яке сушив на балконі в надії освятити душу й вивільнити тіло, а вона, замість розгніватися, замість осмикнути мене, вибухнула сміхом: — Ну ви, курсанте, і юний натураліст, оце зілля, — вона зім'яла в пальцях зірвану бадилину, — черпає свою силу з чистоти й дівочтва; те, що в мене в руці, це чоловіча рослина, і коли вона квітне, то намагається опилити, — вона зірвала другу бадилину, — о, саме таку жіночу мітелку, але тоді вже справу змарновано, опилена трава не має жодної сили, жодної чарівної властивості, тому під час цвітіння треба виривати з корінням усі чоловічі рослини, — вона жбурнула одну бадилину у вогонь, — а тоді жіночі кошички й стеблини ростуть і бубнявляють від есенції, мовби черниці, посвячені Богові. — Ну то я пошився в дурні. — Щоб ви знали, — панна Цівле серйозно звела брови, — в цьому немає нічого смішного, надприродні сили Духу завжди постають зі зречення, це знали всі святі й чарівниці. Але нині про це не можна говорити вголос. — Чи ви збожеволіли? — тепер уже я голосно засміявся. — Ми живемо у вільній країні. — Вільній для кого? — обрізала вона сильним голосом. — Для доктора Елефанта? Фізика? Шкарбана? А може, ви якимсь дивом мали на оці мене, чи не правда, я ж така розкута? Я дещо вам розповім, — вона глибоко затягнулася самокруткою, — тієї першої зими, коли ми опинилися з Яреком тут, я ледве не схибнулася. Не було грубки, проточної води, туалету, а в додачу грошей і хоч якої роботи. Ну так-от, я танцювала в барі «Ліда» — на жердині, на гойдалці, в кабіні під душем, але мала з шефом угоду: жодного куревства. Щовечора на мене приходив повітрішатися Шкарадек, він просто таки паленів і пітнів, стогнав, умовляв, ставив коктейлі й казав: — Я зроблю для тебе все, — і так тривало тижнями, аж поки я запитала: — І справді все? — Усе, що хочеш, — заслинився він, — усе, чого забажаєш. — Коли я сказала йому: добре, інструкторська ліцензія й маленькій «фіат», він ледве не злетів з барного табурету. Якийсь місяць я мала спокій, але коли він знову прийшов і поклав на стійку інструкторський документ і ключі, тоді вже я ледве не впала з

жердини. Я вам іще дещо розповім, — вона жбурнула недопалок у вигаслий вогонь, — я ніколи доти не трахалася з чоловіками, я була дівчиною, ой, перепрошую, я була справжньою делікатною панною, як колись мовилось у гарному товаристві, мабуть, у салоні вашого дідуся також. — Я мовчав, любий пане Богуміле, тим часом панна Цівле засіпала згар землею з грядок і додала ще, що ті бадилини, які я сушив на балконі, ні до чого не придатні: я зірвав їх завчасно, ну, й напевно вони були чоловічими. Я хотів прощатися, подякував за вечерю, втім, панна Цівле сказала: — Це виключено, куди ви зараз підете в такому стані, ви ніколи більше не маєте курити, у вас немає опірності до цього, як у мене на алкоголь, — і миттю винесла з повітки гамак, дві ковдри й подушку. — Мабуть, ви не боїтеся товариства? — вона глянула на живопліт, за яким мовчав старий цвинтар. — Дякую, — сказав я, — я потроху піду донизу, до таксі, завтра не буде заняття, то, може, домовимося на післязавтра? — і я рушив у напрямку хвіртки, проте ноги відривалися від землі повільно, ніби замість черевиків на мені були сандалі з маленькими Гермесовими крильцями, і я пролетів у цьому приємному стані невагомості кілька метрів уперед, зрештою, на дуже невеличкій висоті, і приземлився, немовби Армстронг на Місяць, тішачись, немов дитина, тій зменшеній гравітації, і зробив наступний крок, і знову полетів, як і минулого разу, чимраз голосніше сміючись, однак раптом сталося щось дивне, бо земля, замість прийняти мою наступну легку посадку, почала втікати з-під ніг, почала віддалятися, і зненацька я опинився високо понад деревами, понад пагорбом, понад цегляною готикою ганзейського міста, і я відчував оту небувалу легкість і ницість буття, яку містики деколи мусили випрацьовувати впродовж усього життя, і засоромлений саме з цього приводу, намагався надати своєму тілу якоїсь ваги, що стягнула б мене додолу, проте це було нелегко, любий пане Богуміле, стан зависання тривав, мабуть, дуже довго, аж урешті я почув скрик панни Цівле, який, наче постріл протиповітряної батареї капітана Римвіда Остої-Кончипольського, поцілів мене десь поблизу серця, і я нарешті впав додолу, але не як тріснута куля «SP-ALP-Мостиці» на луку під Бобовою, а як заіржавілий «туполев», у якого перегоріли двигуни, і це був страшений удар, і я повільно підводився після нього, весь у струменях води, а панна Цівле, допомагаючи мені вибратися з балії на дощівку, гриміла гучним голосом: — Якщо хтось не вміє ходити, то не

має братися літати, здається, ви належите до тих, у кого канапка завжди падає маслом до підлоги, добре хоч ви не приземлилися в компостній ямі. — Чудово, — сказав я, стукаючи по балії, — як бачите, та купіль повернула мене суспільству, зодягнувши в нові шати, — я викручував холоші штанів. — Я ковтнув ще й нового духу, я мов новонароджений. — Ну, не знаю, — відповіла вона, кладучи подушку на гамак. — Мені треба поспати, за три години підйом, — але поки вона зникла в дверях дерев'яної повітки, то підійшла до мене, любий пане Богуміле, й подала на прощання руку зі словами: — Дякую, — а я стояв отак перед її будинком, геть уражений, бо за що вона мала мені дякувати, це радше я мав би бути їй вдячним за фантастичний вечір із Фізиком і Шкарбаном, за пришвидшений курс сучасного мистецтва, за ноу-хау інтернет-фірми «Пророк», і, врешті-решт, за урок, як не треба курити траву, коли ти ніколи досі цього не робив; я йшов уздовж цвинтарного паркана, думаючи про все це й, по правді, знову вступав у долину меланхолії; над корабельнею і затокою здіймалася густа імла, десь у порту стугонів навігаційний гудок, неподалік задзеленчав на роз'їздах невидимий трамвай, повітря було липке від неймовірно важких снів, які не могли дочекатися фіналу в цегляних будинках, завулках і садах; кропива, пирій і лобода знов обростали місто, якого я ніколи не любив: чуже, нікчемне, неправдиве, воно западало щороку на міліметр глибше в трухлявину власних міфів, ніби в його існуванні була замала доза сонячного світла, наче давні запахи оселедців, смоли, іржі, сажі й агару лягали непроникним саваном на масну воду каналів, спорохнявілі рештки помостів, соціалістичні багатоповерхівки й ніколи не відбудовані шпихліри. — Щось ви кисло день починаєте, — доброзичливе від природи таксистове обличчя нагадувало всі нараз екранні втілення Клауса Кінскі, — якщо хочете, можемо дорогою роздобути пивасика, цілодобовий сервіс, за Ярузеля, пане, то було «унмагліх», а тепер «магліх», усе «магліх», — спрацьований «мерседес» із породи крилатих на правду розвалювався на повороті Картуської, напівмертвий дизельний двигун викидав кужелі вихлопів, заляскали дверцята, стукнули амортизатори, опустилося щілясте вікно, в салоні літала густа задушлива хмара освіжувача повітря, здається, в ментоловій версії. — Ну, а як не, то я на секунду вискочу по куриво, — озвучив водій свої наміри, — ви тут заждіть півхвилинки, — він зупинив машину проти нічної крамниці неподалік маневрового

майданчика. — Зараз повернуся, — скреготнули та хряснули дверцята, — тільки не засніть, — я дививсь, як довкола смітника під кінським каштаном палає невеличке вогнище, дервіші, бомжі, паства святого Вітта, покидьки, фанфурники, смердюхи, ханурики обидвох статей гріли свої лахмани у цьому миготливому колі, картину щомиті заслоняла густа імла, їхні обличчя, любий пане Богуміле, їхні силуети, їхні повільні й ошадливі рухи нагадували повстанців, змучених довгим маршем, котрі, відірвавшись на кілька хвиль від армії окупанта, шукають ілюзорної миті перепочинку, — ілюзорної, бо світанок, якого вони навіть не помічають, принесе їм неминучу смерть, підлу й нікчемну; ми рушили далі тим страшнючим «мерседесом», таксист розгортав свій монолог, а я відчув, що мої вечірній і нічний уроки водіння досі незавершені, що вони мусять мати продовження, як мала продовження історія «стосімдесятки», але не тієї, яку вкрали совети, — та була з бензиновим двигуном, але тієї, що з'явилась одного весняного дня сімдесят другого року на розі Хжановського у Верхньому Вжещі завдяки моєму батькові; та мала дизельний двигун і значно більший пробіг, що, звісно, мусило знайти свій відбиток у епілозі — тільки чи захоче панна Цівле, — замислювався я, розраховуючись з таксистом, — повернутися до теми, щоб закрити наступну петлю в нашому автомобільному курсі? — І уявіть, любий пане Богуміле, вона захотіла, бо коли наступного дня я йшов вуличкою Совінського до фірми «Коррадо»: «гарантуємо водійські права за найнижчими в місті цінами», — то побачив у вікні маленького «фіатика» її вишукану голівку й почув: — Гей, пане Павле, ви запізналися на п'ятнадцять хвилин, невже ви, чоловіки, завжди мусите ускладнювати прості справи? — Я був сконфужений, бо ж тоді, після тієї травички ми не домовлялися на конкретну годину, тому я мовчав, застібаючи паски й налаштовуючи дзеркальце, але вона і справді мала гарний настрій і негайно, щойно я рушив, сказала: — Нині проходимо перехрестя, спочатку поїдемо на Гуцисько, і я хочу нарешті почути, що зробив ваш батько, сподіваюся, це мало якийсь зв'язок з автомобілями вашого дідуся. — Звісно, — я виїхав на Картуську, — однак поки я про це розповім, ви мусите дізнатись, яким було так зване тло, ото ж, — я пригальмував на світлофорі перед міською радою, — воно було надзвичайно сіре й убоге, ми жили дуже скромно, батько, щоправда, працював інженером, але не належав до новочасного авангардного

здорового класу, впродовж довгих років заробляв менше, ніж тракторист у радгоспі, доковий плазівник, доярка або муляр без диплома, проте ніколи не нарікав, ніколи не мав кислої міни, навіть коли ми перед зарплатою їли самий лише хліб зі смальцем, усміхався й казав: — Ми й не таке пережили, — і ніколи не дозволяв собі згадувати старі добрі часи, бо завжди вважав, був непорушно впевнений, що, зрештою, прийдуть іще кращі, хоча, правду кажучи, — ми стояли в «корку» перед міською радою, — я ніколи не міг виявити джерело цього шляхетного оптимізму, який у жодному разі не походив з досвіду, натомість із якихось покладів наївної доброти, глибоко прихованих у душі мого батька, бо звідки він черпав віру, — ми поволи проминали найбридкіший будинок у місті, — що буде краще, якщо було чимдалі гірше? — Може, він вірив у Бога? — панна Цівле запитливо поглянула на мене, — якщо хтось має це глибоко в собі, не на показ, то навіть якщо його зжеруть леви, він вважає, що, попри тимчасові труднощі, справи йдуть назагал добре. — Ну, може, й так, — засміявсь я, пригальмовуючи на висоті Ракового торгу, — хоча його віру в Бога було радше виведено з ідей квантової фізики, ніж із катастроф історії, але хай би там як було, — повернувся я до теми, — а батько відчував естетичну відразу до заходів передового авангардного здорового класу, реагуючи раціональною мовчанкою на всі їхні кампанії, збори, демонстрації та істеричні верески, і лише в одному випадку порушував свої правила і вголос говорив про минуле, а саме, коли йшлося про автомобілі. — Йому не подобалися «сиренки» й «вартбурги»? — знову перебила мене панна Цівле. — Це не точне окреслення, — спростував я, — коли мама, брат або я часом казали батькові: — Ох, як приємно було б поїхати на пляж, хоч би і такою «сиренкою» замість того, щоб годину тлумитися в розпеченому трамваї, як приємно було би повертатися з Кашубів із кошиками, повними грибів, хай би й на такому «трабанті», а не чекати під зливою на останній автобус, напханий доценту, який минає зупинку, навіть не пригальмовуючи, отже, коли ми зрідка й несміливо згадували про те, що той чи той сусід шляхом нечуваного самозречення купив урешті «сиренку» або виграв у лотерею «вартбург», батько відповідав, що не кожен чотириколісний транспортний засіб із двигуном може заслуговувати на ймення автомобіля, так само, як не кожен, хто промовляє з трибуни, автоматично стає державним мужем, і уривав

подальшу дискусію заявою, що коли він іще їздитиме машиною, то лише такою, якою подорожував зі своїм батьком, а ми могли лише зойкнути, бо сама думка, сама мрія про те, що ми поїдемо на сопотський пляж або на кашубські озера «мерседесом», належали до колекції фантасмагоричних візій; минали роки, на вулицях уже з'явилися польські «фіати», в гастрономах можна було купити дві пачки кави й бляшанку з консервованими ананасами в одні руки, нечисленні щасливці привозили із Західного Берліна добряче зужиті «фольксвагени», декотрі моряки літали по Святоянівській у Гдині на «тальботі» або «понтіаку», однак мій батько не змінив думки, і, уявіть, — я проїхав заледве п'ять метрів, і ми знову застрягли в заторі, — це квітневе пополудня, коли ми почули під вікнами нашої маленької квартирки характерне клектання добре відрегульованого дизеля, коли ми почули радісний хор верескливих дітлахів, що скандували услід «мерседесу-170 ДС»: — Гестапо! Гестапо! — еге ж, це насправду була видатна мить у житті мого батька, його час закрутив на наших очах неймовірну петлю: дизельна «стосімдесятка», повоєнний рік випуску, була майже ідентичною з тією, яка мала бензиновий двигун: ті самі, що й на світлинах, опуклі крила, той самий довгастий капот із радіатором і такий самий опасистий багажник могли справити враження, що зараз із нього вийде дідусь Кароль, але замість нього з'явився мій батько й радісно помахав нам рукою, запрошуючи на першу автомобільну прогулянку вулицями Вжеща; ми їхали по Хжановського, потім через Полянки, дивуючись панелі з годинниками Боша, рівномірному тембру двигуна, лагідному колиханню підвіски, а батько розповідав, як важко йому було знайти деякі відсутні запчастини, як він шукав їх по звалищах і старих майстернях, як виточував на токарному станку те, чого вже ніде не можна було купити чи роздобути, бо ви мусите знати, — вимкнув я двигун «фіатика», — що ремонт того «мерседеса», якого батько купив у аварійному стані в знайомого механіка, тривав два роки, і все це у конспірації, бо він готував нам сюрприз, несподіванку. — Неймовірно, — панна Цівле закурила самокрутку, — ваш батько, мабуть, був романтиком. — Радше інженером, — відказав я, заводячи двигун, щоби проїхати два метри і знову зупинитися, — ніщо не приносило йому більшої втіхи, ніж поломка, не раз у довгій мандрівці, коли ми вибирались у гори й нічого не ставалося, нічого не ламалося,

батько мовчав, монотонність його помітно знуджувала, але щойно скреготало в коробці передач, вищало в гальмах, стукотіло в диференціалі, як він негайно, з блиском в очах висував різноманітні припущення, ставив діагнози, розгортав гіпотези, а коли ми прибували на місце, то замість ходити з нами на прогулянки, розкладав свої інструменти й копирсався в двигуні від ранку до вечора, вимурзаний мастилом по лікті, і був щасливий, коли за кілька днів до повернення додому знаходив урешті шпару в гумовому ущільнювачі гальмівного насоса або зірвану різьбу на якомусь із гвинтів, і тоді починалася справжня битва з часом і матерією, проте батько ніколи не програвав її, ремонт завжди завершував за п'ять хвилин до від'їзду, і ми сунули шосейкою, повертаючись додому, а легка меланхолія, в яку западав тепер батько через відсутність якоїсь нової поломки, компенсувало враження, що його справляли на водіїв обриси й вигляд старого «мерседеса»; деколи вони моргали до нас фарами, іноді махали рукою й сигналізували, але найбільше емоцій викликали перегони: наприклад, якийсь «трабант» або «запорожець» наближувався до нашого багажника, і його водій їхав певний час на безпечній відстані, дивуючись, що цей антикваріат може витискати навіть дев'яносто на годину, але зараз же додавав газу, вмикав мигавку й ішов на обгін, а тоді батько злегка тиснув на газ, і приблизно на ста десяти ми бачили крізь скло по наш лівий бік знервоване та спітніле обличчя власника «запорожця» або «трабанта», який просто-таки вибалушував очі, висолоплював язика й викривлював лице у страшній гримасі, бо на нашому покажчику швидкості було вже сто двадцять два кілометри на годину, а «мерседес» іще не сказав свого останнього слова, він буркотів двигуном і легко поколихував підвіскою, і якщо нас урешті-решт обганяли, батько всміхався сам до себе й казав, погладжуючи кермо: — Ну, не можу ж я мучити пенсіонера, — однак бувало й таке, що «трабант» або «запорожець» мусив сховатися за наш багажник, коли назустріч мчала вантажівка, а тоді його водій дослівно впадав у шал, сідав нам на хвіст, гудів, моргав фарами, і наступний момент випередження уже несамохіть починав під гору, на повороті, коли він не бачив усієї траси, і двічі це завершувалося прикро, хоч і не трагічно; отже, першого разу «трабант» із келецькими номерами не вписався в поворот на шосейці і в'їхав у скирту сіна, другого разу те саме спіткало румунську «дасію» з Познанського воєводства, яка опинилась

у ставку; батько, звісна річ, негайно пригальмовував і завертав назад, щоб надати допомогу, але його поведінку не було, вочевидь, узгоджено із загальним етикетом, бо водій «трабанта» обзивав нас дурнями, мудаками та крутіями, зате водій «дасії», стоячи по литки у воді, погрожував кулаком і верещав, що всі гданчанин злочинці: мало того, що вони заступають дороги порядним людям, то ще й їздять на металобрухті, який успадкували від гітлерівських сановників, і шкода, що їх так мало загинуло в сімдесятому році^[14]. — Ну, ні, — вигукнула панна Цівле, — і ваш батько не дав йому по писку?! — Тоді довелось би лізти у воду, — заперечив я, — а до того ж, як і завжди, стикаючись із хамством такого штибу, він не впадав у злість, однак у меланхолію. — А ви випустіть рибок із багажника, — порадив він тоді цьому вискочці з Познані, і хочу запевнити, — я урешті рушив на першій, — це було ліпше, ніж бабраться у тому болоті, бо коли водій «дасії» почув про рибок, він просто-таки побуряковів, йому заціпило, він люто копнув дверцята своєї машини, а потім рушив у наш бік, прудко, бігцем, але перекинувся раз, потім удруге, ми бачили, як він виповзає на берег ставка, по вуха вимащений намулом, але «мерседес» уже ніс нас шосейкою, батько змінив швидкість і сказав нам з братом: — Тепер ви бачите, чому не треба обганяти на поворотах. — Гарний урок, — сміялася панна Цівле, — я не дала б кращого, а ті ремонти й поломки — цілком, як в оповіданні Грабала, зараз, у якій же то було книжці? Ну, про безкінечне розкручування двигуна... — «Така прекрасна жалоба», — завзято підхопив я, любий пане Богуміле, — Францін щоразу шукав помічника, коли треба було потримати гвинтики. — Власне, — панна Цівле уважно глянула на мене, — вам теж доводилося це робити? — Ні, — ми їхали в черепашачому темпі вздовж невеличкого скверу, де два потужні крани намагалися підняти вгору советський танк — пам'ятник визволителям міста, — батько мав приятеля з гаражем і майстернею, однак той мешкав у Гдині, тому коли треба було розкручувати двигун або длубатись у шасі, він їхав до нього на весь день і повертався у Вжещ останньою електричкою; з часом «мерседес» потребував ремонту дедалі частіше, дво- і навіть триденного, отож батько брав зі собою спальний мішок і канапки й ночував у майстерні, і лише коли закінчував усе, повертався додому автомобілем, змучений, у брудному комбінезоні, пропахлий соляркою, але мама тішилася вже не так сильно, як коли він заїхав на наше

подвір'я вперше. — Як виглядають твої руки! — журилася вона, подаючи йому вечерю. — Ти годинами пролежеш на цементі, — але батько, як і завжди, був оптимістом. — Скоро наші клопоти закінчаться, — відповідав він, — це всього лише питання терплячості, й ми знову поїдемо в гори. — Так, — не вгавала мама, — задля того, щоби ти знову провів тиждень з інструментами, а міг би вже вгамуватися, ти змучений, ми взагалі не мусимо мати машину, а зрештою, — клала вона йому руку на голову, — ми могли би продати її до музею. — Може, до німецького? — саркастично запитував він. — У них, напевно, вже є такі моделі, і то в значно ліпшому стані, бо ми, полячиськи, не маємо запасних частин, ми брудні, злі, п'яні й ліниві, ти знаєш, скільки я наслуховався цього під час війни? — Ну, добре, — відповідала мама, — роби, як знаєш. — Тут, дорогий пане Богуміле, я мусив пояснити панні Цівле, що батько майже всю окупацію пропрацював по одинадцять годин на день у ремонтній автомайстерні, і завдяки цьому його не вивезли до Третього Райху на примусові роботи, бо та майстерня обслуговувала постачальні фірми й армію. — Роби, як знаєш, — відповідала мама, проте сама вона чудово знала, що батько не відмовиться від «мерседеса», адже цей автомобіль був для нього чимось більшим, аніж звичайним автом, і навіть ніж звичайним «мерседесом», ну так-от, коли на годину їзди врешті-решт почало припадати тридцять дев'ять годин ремонту, — вів я далі, доїжджаючи врешті до кільця Гуциська, — мама обурилась і сказала: — Я не сяду більше до цієї розвалюхи, — і, звісно, не сіла, а батько, коли вкотре відмовив стартер, захряснув дверцята, сховав ключі в буфеті й більше не торкнувся до машини, яка стояла під нашим садовим парканом. — Ну, і що було далі, — запитала панна Цівле, — вони не змогли домовитися? — Не змогли, — продовжував я, — бо кожен із них затявся у власному гніві і кожен мав свою слухність, тим часом «мерседес» нищили спека, дощі, сніги й морози, і впродовж наступних двох років він заростав, мов пароплав у висхлому річищі; кропива, пирій і лобода майже сягали даху, зловмисники вибили скла й викрутили панель із годинниками Боша, коти дзюрили на сидіння, діти повідривали дзеркала, значки й покривки, а решту зробили іржа та вогкість, аж урешті... — Вибачте, заверніть отут, — обірвала панна Цівле, — в цьому місті вже не можна нормально їздити, за годину ми не просунулися й на кілометр, — отже, я завернув, любий пане

Богуміле, на кільці Гуциська, перед будинком колишніх комісарів колишньої Ліги Націй колишнього Вільного міста Гданська, але це було не так просто: світлофори не працювали, рухом керували двоє молодих поліцейських, і вони не справлялися з цією транспортною рікою, з тим механічним стічним каналом, що напивав з усіх сторін світу; дзеленчали трамваї, гарчали сигнали ваговозів, машини посувались немов слимаки у спекотному повітрі останнього травневого дня, а я усвідомив, що це вже остання петля, яку я закручую на маленькому «фіаті» моєї інструкторки. — Хоч би метро тут було, — казала тим часом панна Цівле, — або виділена трамвайна лінія, або принаймні велосипедні доріжки, і чим вони там займаються? — зиркнула вона на понуру брилу міської ради. — Я і справді не знаю, — повернувся я до теми, — але раніше їх цікавили хоча б останки автомобілів, бо коли «мерседес» третій рік поспіль простояв під парканом, порослий диким виноградом, наче величезна бабка з порожніми очницями від фар, до наших дверей постукав чиновник із відділу естетики й наказав усунути цей бридкий мотлох, — як він зволів висловитися, — бо його вигляд згубно впливає на самопочуття мешканців міста; і це був кінець, — додав я, завертаючи нарешті з Гуциська в Нові Сади, — кінець епохи «Мерседеса» в нашій родині, як то мовиться, повний привіт; автомобіль перемістився на звалище, де серед старих локомотивів, кранів, рихтувань, цистерн і залізничних рейок чекав на свою чергу до гігантського преса, а батько сховав водійські права й ніколи більше не говорив ні з ким на автомобільну тематику. — Він капітулював, — сказала панна Цівле, — я розумію, як він почувався, але ті кілька років мали би бути для нього справжніми канікулами. — Авжеж, — відказав я, — ні раніше, ні потім я ніколи не бачив його таким щасливим, пожвавленим, це були його сонячні дні, справжнє свято, компенсація за змарновані літа й ілюзії, бо треба знати, — мені вдалося виїхати на середню смугу, — що перші повоєнні роки були для нього дуже важкі, дідусь Кароль належав до так званих ворогів народу, і на фабриці, куди він зголосився одразу по війні, сказали, що ліпше б він загинув у Аушвіці, бо тепер буржуазні інженери нікому не потрібні, реакційну науку скоро ліквідують, а коли дідусь Кароль запитав секретаря, що було буржуазного в його дослідженнях і патентах, його заарештували за провокацію, і таким чином його життя закрутило неймовірну петлю,

бо коли він урешті вийшов, йому не дозволили оселитися в Мостицях, він міг лише провідувати там бабцю Марію тричі на місяць, і щоразу за спеціальною перепусткою, отже, щоб завершити той сумний сюжет, я скажу вам, що мій батько, який осів по війні у Гданську й навчався тут у Політехніці, завжди, коли заповнював у особовій анкеті графу «походження», дуже нервував і страждав на безсоння, бо він писав «інтелігенція», і це була здебільшого правда, але досить було б дрібного доносу якогось хунвейбіна, щоб йому закинули замовчування фактів, а замовчування в той час було паскудною справою, отож батько дуже нервував під час безсонних ночей, аби ніхто не витикав йому тим ворогом народу в родині, тим випадком ліквідованого буржуазного інженера. — Ну, це вже зовсім, як із Грабалом, — засміялася панна Цівле, — тільки що він був ліквідованим письменником, а ваш дідусь Кароль — декласованим інженером-хіміком. — Так, це цікаве співставлення, — сказав я, знову зупиняючи маленький «фіат» на висоті Ракового торгу, — з огляду на неймовірну спадковість такого жеребу, бо бачте, коли генерал Ярузельський викотив на вулицю танки, я був молодим неопереним журналістом... — Можна я відгадаю, — не дала мені закінчити панна Цівле, — вони ліквідували вашу майстерню праці? — Точно, — тепер ми обоє сміялись, — і я вже ніколи не повернувся до фаху. — І тієї миті, любий пане Богуміле, нашу розмову перервали, і я не встиг сказати моїй інструкторці, як сильно та остання ліквідація вплинула на все моє життя, як сильно я завдячую генералам Барилі, Житі й Оливі^[15], бо саме завдяки їм у мене була друкарська машинка, яку я виніс із будівлі «Солідарності», і завдяки їм, замість бігати по прес-конференціях, готувати бюлетені або дивитись, як Лех Валенса стирає на порох Анджея Гвядзу^[16], саме завдяки тим генералам замість редагувати депеші й телекси я зміг написати свою першу книжку, якої, щоправда, — і на щастя — ніхто не хотів видавати, але яка й досі, любий пане Богуміле, лежить у моїй шухляді й нагадує мені про ті чудові миттєвості, ті наші перші великі канікули, той фестиваль свободи, те наше шляхетне захлинання вітром з моря, за яким прийшли, хай і не так швидко, неминуче багно політики, тортури буденних речей, поезія афер, епіка брехні, фестиваль нікчемності, словом, нормальне життя з кредитом і дебетом, але я не розповів про все це панні Цівле, бо на Раковому торзі, де два велетенські крани власне здіймали вгору советський танк Т-34, ветерани Народної армії,

Громадянської міліції, Добровільних народних дружин і, мабуть, зо десяток споріднених організацій виявляли обурення, намагалися не допустити ліквідації пам'ятника, махали транспарантами «Вдячність визволителям!», «Не фальшуймо історії!», «Гідність і Правда», вибігали на гусеничну платформу, щоб оператори кранів не могли завантажити танк, лягали на неї, кричали, співали фронтових куплетів, розстібали, наче ексгібіціоністи, табірні смугасті роби; поліція втручалася мляво й виважено, ніби ті літні, посивілі люди розігрували гепенінг «Туга за Червоною армією», і виглядало це й справді смішно: ледве стягнули з платформи кількох огрядних дідусів і скомандували крановикам робити свою справу, як на гусеничний трактор уже видиралися наступні, часто німечні та кволі, тим часом водії в заблокованих машинах один за одним натискали сигнали, і це був несамопитий коментар, несамопитий галас, мов на футбольному матчі, хоча, скажу Вам, любий пане Богуміле, складно було розпізнати, на чиєму боці оті моторизовані вболівальники, що їм не подобається або що їх захоплює у тій виставі, Ви ж бо чудово знаєте, що в моєму бунтівному краї, столицю якого було зрівняно із землею, як і на Вашій батьківщині компромісу, столиця якої є одним із семи чудес світу, що в обидвох тих історіях і просторах переважна більшість людей не належала до ліквідованого класу, бо ніколи не їздила, як Ваш вітчим Францін, чудовим БМВ, не сідала, як мій дідусь, за кермо «мерседеса», не мала акцій пивоварні або хімічної фабрики, словом, не завжди й не обов'язково почувалася незатишно в легендарному горнилі революції, на мітингах, масовках і парадах, і, дивлячись на тих жалюгідних ветеранів, яких урешті витіснили до наріжника скверу, я подумав про ту Паскалеву фразу, в якій ідеться про нерівність: мовляв, вона доконечна й потрібна, але варто нам усім свідомо погодитися на неї, як одразу починаються утиски, яких світ досі не бачив, і, може, саме тому, любий пане Богуміле, той советський танк, що зрівняв усіх і уся, був для тих динозаврів не так символом їхньої втраченої влади, як знаком утопії, в котру вони вірили й надалі, і, може, тому чимало сигналів, що гучали біля Ракового торгу, були голосами двозначними, нерішучими. — Дах у них з'їхав, чи що? — прокоментувала панна Цівле. — Адже ті танки спалили все наше місто. — Тоді воно ще не було нашим, — відповів я, — але ви маєте рацію, в Середмісті, так само, як у Вжещі та Сопоті, ті танки каталися ще кілька днів після

капітуляції німців, вони заїжджали на подвір'я, до крамниць, у костели, і коли вже не було що грабувати, давали вогню уламковими, а потім підправляли вогнеметними; траплялися й перегони, що ввійшли в легенду: отут, над каналом Радуні, лейтенант Зубов нагледів прекрасну Грету, негайно змінив курс і додав газу, ото ж Грета, не маючи іншого виходу, стрибонула в річку, а що тоді був березень, паводок і висока вода, течія підхопила її тіло, й вона щезла в отих сіро-бурих вирах, тим часом лейтенант Зубов, який в'їхав танком у канал, побачивши, що його здобич пропадає, вигнав бійців із машини й наказав їм бродити по пояс у воді й шукати дівчину, а сам обертав башту і з тієї злості гатив наліво й направо снарядами зі свого Т-34, і так завалилися фасад готелю «Ванселов» і кілька сусідніх кам'яниць, а також чудові будинки з лоджіями край вулиці Іргартен, ну, а сам танк лейтенанта Зубова не зміг видобутися з річки, його витягли з Радуні лиш у сорок шостому і встановили тут як монумент подячності Червоній армії, хоча, мабуть, усе було б інакше, — ми врешті рушили з віадуку, — якби німці таки виграли війну і знову зайняли би Гданськ, припустімо, восени сорок п'ятого, тоді в цьому скверіку не було б ніякого совєтського танка, натомість фігурка прекрасної Грети, відлита з бронзи і з написом «Я zvolila smert' ganybi», або щось подібне у великонімецькому дусі, щороку в березні оркестри виконували б тут Вагнера, а дівчата урочисто складали б обітницю, що швидше загинуть у хвилях Радуні, наче прекрасна Грета, ніж віддадуть свою германську цноту недолюдкам, хай вони й були якийсь мент переможцями. — Який же ви гострий на язик, — сміялася панна Цівле. — Це ж цілковито, як Ванда, що не схотіла німця^[17], а між іншим, — додала вона, коли ми знову минали міську раду, — хто сіє вітер, той пожинає бурю, — і ми zostалися з тією фразою панни Цівле, любий пане Богуміле, бо затор урешті розсмоктався, і тепер ми швидко їхали вгору Картуською, бо наше останнє заняття з водіння вже добігало кінця, і як воно буває в житті, коли ми чекаємо якоїсь кульмінації, коди, якоїсь фінальної петлі, нічого такого не стається, нічого такого не відбувається, отже, ми стояли біля офісу фірми «Коррадо»: панна Цівле, спираючись на дверцята «фіатика», я — так само, тільки що навпроти, по другий бік машини; вона почастиувала мене останньою самокруткою, в якій я відчув дрібку трави, змішаної зі звичайним тютюном. — Дуже дякую, — сказав я, — це були і справді фантастичні

уроки! — Не забувайте про мигавку і пам'ятайте, що деякі рекомендації екзаменатора, — вона випустила димок, — мають на меті ввести вас в оману, зокрема заборона курити джойнти — то їхня улюблена пастка. — Так, — сказав я, — я буду дивитися на знаки, а коли складу іспит, то чи можу я перевідати вашого брата? — Ярека? — здивувалася вона. — Так, — повторив я, — Ярека. Може, я знайду кілька тих старих фотознімків, вони, напевно, дуже йому сподобались би, ви ж знаєте, я теж маю брата, який, щоправда, не втрапив у таку халепу, але вже кілька років пересувається у візку, у нього розсіяний склероз, і він не може виходити з дому, бо мешкає у висотці на четвертому поверсі, і то без ліфта, тому тішиться кожним відвідином. — Так, — сказала вона, — звісно, заходьте, коли забажаєте, я гадала, у вашому житті, у вашому оточенні, не буває таких речей, важких... — завагалася вона, — і невдячних. — А чого б я мав вам про них розповідати? — я докурив самокрутку. — Такого добра не бракує ні в кого. — Ну, тоді до побачення, — подала вона мені руку, — і не обганяйте на поворотах, особливо коли перед вашим маленьким «фіатом» їде «мерседес бенц», — і то був кінець, любий пане Богуміле, я йшов униз вулицею Совінського до автобусної зупинки, тоді як панна Цівле саме посадила за кермо нову курсантку, її голосний сміх бринів у моїх вухах ще мить, та жінка розповідала, що вони тільки-но переїхали з чоловіком з Німеччини, і вона ніколи не припускала, що здобути права можна на чомусь подібному, — там, у Німеччині нічого такого не допустили б не лише на курси водіння, а й узагалі на дорогу; гуркіт Картуської врешті заглушив ту безперервну руладу, я ще побачив із зупинки маленький «фіат» панни Цівле, що повертав у напрямку манежового майданчика, але я вже не думав про бомжів під кінським каштаном, «рукави» з гумових стовпчиків, ані про інструктора Шкарадека, я був змучений спекою, затором на Гуциську, спогадами, советським танком і цим містом, запрудженим до незмоги, яке, здавалося, втрачало подих і рештки своєї підозрілої краси, і раптом я відчув страшенну заздрість, любий пане Богуміле, до тих Ваших уроків водіння на мотоциклі «Ява», бо ж Ви з інструктором літали тоді по найчудовіших у світі місцинах; я почав пригадувати Кампу, Малу Страну, Градчани, Старе Місто, Йозефів і Виногради, і ті чудесні, затінені влітку столики барів та пиварень, і ту сецесію, що ледь чи не на кожному кроці конкурує з класицизмом і бароко, а на це

негайно наклалися краєвиди Львова та Вільна, які відібрали совети, — міст, що тепер поверталися до українців і литовців як до повноправних власників, і хоч я не мав із цього приводу щонайменших патріотичних фобій, мені все ж таки було чогось шкода, бо міста, які ми отримали навза́мін, було дощенту зруйновано, було спалено, як Гданськ і Вроцлав, згвалтовано та споневажено, тим часом Львів і Вільно, вимордувані советською окупацією, комуністичними брудом і лишаями, вціліли, їхнє нове існування можна порівнювати з пацієнтом, який відновлює після тифу сили й давнішню вроду, тоді як Гданськ і Вроцлав потребували ампутації кінцівок, пересадки серця, заміни нирок і печінки, протезування зубів та ще й тривалої терапії зламаного хребта, який склали дослівно з уламків, але який не міг гарантувати повноти життя, так само, як і численні пересадки шкіри, не згадуючи вже з делікатності про штучне око і протези замість пальців; я сів у автобус, любий пане Богуміле, і, їдучи на Уейцисько, вирішив більше не думати про це, визволитися від історії «мерседеса», спалених міст, виселень, ліквідованих фахів, я хотів думати про панну Цівле, про її профіль, погляд, запах волосся, тембр голосу і раптом усвідомив, що хоч я розстався з нею так нещодавно, але вже не пам'ятаю кольору її очей і забув, якими вона користується парфумами, еге ж, любий пане Богуміле, я раптом усвідомив, що впродовж отих тижнів мого навчання панна Цівле скидалася на прекрасне обличчя, помічене в метро, коли ми впродовж кількох секунд бачимо сотню людей, запам'ятовуючи когось одного, ну, може, двох, і думаємо тоді: хто ця чарівна незнайомка, я багато віддав би, щоби хоч мить поговорити з нею, ні, я ніколи не забуду її брів і ніжних мигдалеподібних повік, — а коли ми висідаємо, коли вже біжимо вулицею, коли знову занурюємось у вир життя, перетин наших поглядів у вагоні метро, перебіжних і потаємних, стає вже лише віддаленим минулим, раптовою миттю, що, мов спалах старого фотоапарата, увічніює той незрівнянний образ хіба заради того, щоби зберегти його в покладах нашої глибинної підсвідомої пам'яті, і ця мить не раз неждано повертається через роки завдяки якійсь випадковій асоціації, звуку або запаху, і тоді ми пишемо вірша чи поринаємо в роздуми, але вже не про конкретне обличчя, якого не годні докладно відтворити, а про час і його предивні механізми, що керують нашими снами й уявою; і так було в цьому разі, любий пане Богуміле: панна Цівле несподівано повернулася до мене у

цілковито інших часі та просторі, хоча це теж було пов'язано з Вами; еге ж, то був той фатальний лютневий день дев'яносто сьомого року, коли вперше й востаннє в своїй історії телевізійні «Новини» опинилися на висоті, не наслідуючи *CNN* або інші комерційні студії, коли вони поводитись як порядний канал центральноєвропейської країни, подавши новиною номер один інформацію про Ваш політ із шостого поверху лікарні на Буловці, про цей Ваш стрибок у прірву, про Вашу смерть, любий пане Богуміле; ми сиділи тоді з друзями в барі «В Ірландця», за вікнами, на головній алеї Вжеща, сіявся дощ зі снігом, ми розводилися про те і про се, і раптом ця новина обірвала всі балачки: годуючи голубів, він вихилився крізь вікно ортопедичного відділення і випав із шостого поверху на внутрішнє подвір'я, — це звучало, немов сентенція, і всі ми збагнули: тепер і щойно тепер замкнулась епоха, аж ніяк не «оксамитовою» революцією, не падінням Берлінського муру, перемогою «Солідарності», «Бурею в пустелі» або обстрілом Сараєва, однак отим Вашим польотом, тією кодою, тією кульмінацією, тією нечуваною петлею, яку Ви закрутили всім своїм життям, тими книжками, котрі, як жодні інші, дозволяли нам перетривати найгірші літа, бо ті книжки безкорисливо нас потішали, дарували натхнення й осушували сльози; ми негайно замовили пиво, і звичайна бесіда перетворилася на поминки, на прадавній обряд викликання духів, і постали поміж нас дядечко Пепі і Ваш вітчим Францін, і Ваша прекрасна мати, і божевільний Владімір, і Ваша Піпсі, і всі Ваші коти із Керська, і всі Ваші захоплення й фантазії, і були Ви тоді поміж нас, мов славетний цадик із Бобової посеред найвірніших хасидів: кожен Ваш рядок ми знали майже напам'ять, кожна цитату могли обертати безліч разів, смакуючи її звучанням, мудрістю, світлом; саме так воно й було, любий пане Богуміле, у барі «В Ірландця», коли Ви вже чекали в морзі на медичне засвідчення й на чергу до празького крематорію: кожен із нас, один за одним, голосно вимовляв цитату, а решта відгадувала, чи походить ця фраза зі «Скарбів усього світу», чи, може, з «Потягів», або з «Я обслуговував англійського короля», або з «Перерви у забудові», і той, що відгадував першим, одержував нагороду — всі ставили йому по келишку, але якщо він бовкав неправильну відповідь, то мусив поставити по келишку всім присутнім; пані Агнешка невтомно носила до нашого столу кухлі «гінесса», «живеця» і «джона булла», її таця з повними чарками

«бехерівки» повсякчас кружляла поміж шинквасом і нашим галасливим гуртом, а я подумав, любий пане Богуміле, що, може, це і є найліпша нагорода для письменника, найпрекрасніша заплата — саме те, що в незнайомому йому місті, за тисячу кілометрів на північ від Праги, на центральній вулиці, що колись називалася Гаупталее, а відтак Гінденбурга, а згодом Адольфа Гітлера, а ще потім Рокосовського, ну, а тепер зветься Грюндвальською, якісь типи середнього віку перекидаються фрагментами з його книжок, сваряться через кожну кому та обзивають одне одного ідіотами, коли хтось із них скоїть кардинальну помилку, переплутавши, припустімо, «Бамбіні ді Прага» з «Будинком, у якому ніхто вже не хоче мешкати», ото ж я сказав про це вголос: що Ви, мабуть, були б задоволені такою нагородою, і вибухнула справжня буря, бо всі негайно пригадали, що це Ви мали одержати Нобелівську премію, а не Ярослав Сейферт, щоправда, ніхто з присутніх не мав нічого проти Ярослава Сейферта, і навіть більше — багато хто з нас захоплювався його лірикою, просяклого празькою атмосферою, однак поетів такого класу, як Ярослав Сейферт, і в Чехії, і в Європі, й у світі щонайменше кілька десятків, а таких прозаїків, як Богуміл Грабал, окрім нього самого, годі й шукати; ми верещали, перебиваючи один одного, ніби за столиком «В Ірландця» з нами засідав представник Нобелівської академії: — Ну, і що ви там собі думаєте, як можна зважати на те, чи гарно кандидат запрезентує себе під час вальсу зі шведською королевою, чи буде він гладко промовляти, чи не вихилить забагато келихів шампанського, або — о жах! — чи не вилле того шампанського у вазу, щоби попросити звичайного «пільзнера», ну, як ви можете боятися, наприклад, кількох нецензурних слів або поплескування його королівської милості по вилогах фрака; врешті-решт, якщо до Праги приїжджав Білл Клінтон, то лише заради того, щоби випити «У Золотого Тигра» пива з Богумілом Грабалом, бо американський «будсвайзер» — це стеменна сеча порівняно зі «старопраменем», а такий собі Джон Ірвінг, хай би й написав десять наступних томів «Гідротерапії» і зробив із цього голлівудський серіал, а так міг би хіба подавати склянки Богумілові Грабалу, що ви там собі думаєте, шведські жовторотики: такий собі Міттеран їхав до Праги, щоби оглянути пам'ятник Янові Гусу або щоби сказати Богумілові Грабалу: — Відколи я Вас читаю, то більше не мушу пити воду з Віші, — як ви

могли, панове академіки, прогаяти, що Богуміл Грабал був найновочаснішим, найавангарднішим прозаїком двадцятого століття, а при цьому не мав у собі нічого від варварів-авангардистів, від тієї продажної голоти, котра, окрім мавпування пари-трійки трюків цюріхського «Кабаре Вольтера», вже нічого не годна склепати, тим часом Богуміл Грабал клепає із щонайменших уламків, з уривків фраз, із обривків картин, шпалер, фотознімків, звуків і запахів цілковито неповторні фрази, неймовірні конструкції, феєрії світів і оповідок, і водночас у тих його розхристаних словах завжди крилась елегантність Моцарта, могуття Бетговена й шопенівська меланхолія, що ви там собі думаєте, недовчені роззяви, хто інший умів, наче факір, підняти звичайну річ зі смітника нашої історії, нашої прекрасної цивілізації і, мовби Бруно Шульц з уривка старої газети, зробити з неї сторінку Книги, сторінку, що палає власним, а не відображеним вогнем? — Але, любий пане Богуміле, шведські академіки й гадки не мали нас слухати, тому ми попросили в пані Агнешки папір, конверти та поштові марки й заходилися писати листа до Стокгольма, листа, в якому категорично вимагали, щоб нагороду Нобеля присудили Вам принаймні посмертно, любий пане Богуміле, щоб отой диплом оправили б у гірський кришталь і поклали б на Вашій могилі в Керську, де, напевно, грітимуться на сонці всі Ваші коти; так-от, я мусив виконувати роль секретаря, що було непросто, бо всі кричали навперебій мені над вухом: — Ти вже це написав? А про це не забув? І ще напиши, що ми, поляки, ніколи не досягали такої одностайності, — отже, схилившись над столом, я записував усі ті постулати до Нобелівської академії, але раптом краєм ока помітив на екрані добре знайоме обличчя: в ряхтінні політичних новин до мене посміхався інструктор Шкарадек власною персоною, звісно, зараз він був не у пропітнілій футболці, він уже не був інструктором і, правдоподібно, не лаявся, принаймні з екрана; з уривків фраз, які долітали до мене, я зорієнтувався, що він є високопосадовцем з майнових справ, він приватизує за повною програмою все, що досі не було приватизоване, і змагає за нову форму фатально відсталого польської економіки, і скажу Вам, любий пане Богуміле, що ця коротка інформація, яка дійшла до мене під час писання листа до шведської академії, анітрохи мене не вразила, анітрохи не здалася мені дивною, навпаки, вона була апофеозом гасла політичної партії, до якої інструктор Шкарадек намагався мене

записати, але, вочевидь, того дня в наших теленовинах розсипався, любий пане Богуміле, справжній мішок інформації, бо за кілька хвилин, коли я передавав нашого листа на підпис усім друзям, а потім зовсім випадковим людям, котрі теж хотіли зробити внесок у присудження Вам Нобелівської премії, отже, коли я ходив по всьому пабу з аркушем паперу, на якому було чимраз більше підписів, на екрані телевізора з'явилися Фізик і Шкарбан із розмитими обличчями — згідно із законним правом оскаржених; я стояв проти екрана на правду вражений та остовпілий: так, то були, поза всякими сумнівами, вони — найпотужніші хакери незалежної Польщі, прокурор саме читав акт оскарження, який кишів заплутаними статтями, але суть справи була зрозуміла: інтернет-геній Фізика, а також пророцький геній Шкарбана, сполучені в єдину цілість, спричинили несподіваний ефект: не було такої фірми, банку, пошти або генштабу армії, який вони не зуміли би зламати, вони здолали брами Пентагона, коди Брюсселя й банківські шифри, і скрізь вони почувались як у себе вдома, скрізь вони знаходили добрий товар, ні, любий пане Богуміле, Фізик і Шкарбан не крали грошей із жодних рахунків, вони шукали секретну інформацію і продавали її за високу ціну: Швейцарський банк міг придбати у них усі таємниці конкурентних азіатських фірм, росіяни — найсвіжіші плани зоряних воєн, американці — план улюбленої гри Єльцина, палестинці — документи ізраїльського Моссаду, Моссад — адреси арабських терористів, колумбійський наркокартель — списки агентів ФБР, «Сітроен» — найновіші розробки «Мерседеса», «Мерседес» — «Тойоти», «Тойота» — «Сітроена»; адвокат передбачав, що справа є безпрецедентною і закінчиться виправданням, бо жодна з потерпілих сторін не висунула формального оскарження, а лише пожалілася на діяльність фірми, зареєстрованої на Багамах «*Fizik & Shkarby Corporation*», правові й фіскальні справи якої не підлягали польській юрисдикції, хоча власники й були поляками, словом, любий пане Богуміле, я стояв і роззявляв, як то кажуть, пельку, бо створити щось таке з пророцької фірми, дотягнутися з присадибною повітки електронною рукою до таких океанів — це було неабияким досягненням хлопців із колонії Охота, і навіть якщо не все там було легальне й дозволене, вони так чи так прославили моє місто, без перебільшення, наче Беня Крик Одесу, камера показала двокімнатний

офіс Фізика зі Шкарбаном на останньому поверсі нового хмародера, а потім зісковзнула на паркінг, де стояли два однаковісінькі сріблясті «мерседеси», і це вже був кінець передачі, я сів при столі, віддав друзям листа до Нобелівської академії, вони уважно читали його, але я вже був поза всім цим, я спокійно пив «бехерівку», а потім знову пиво, а потім знову «бехерівку» і думав лише про Вас, любий пане Богуміле, і про панну Цівле: де тепер могла бути моя інструкторка, яка давала читати своєму братові Ваші оповідання й романи, чи дивилася вона телевізор, а може, вона почула про Вашу смерть по радіо, напевно, зажурилась, і, напевно, так само, як я, подумала про ту темряву, у яку Ви вступили і яка не була Вам чужою впродовж усього Вашого життя, і яка багато разів спокушала Вас, бо коли Ви бачили Франца Кафку на балконі палацу Кінських, тоді як він дивився вниз і вагався — стрибати чи ні, коли Ви розповідали про той його жах, насправді ж ішлося про Вас; еге ж, я гадаю, що ми з панною Цівле розуміли одне одного без слів: вона знала, що аж ніяк не втеча, а Ваша гірка меланхолія, те остаточне знання про ницість, є підмурівком і лейтмотивом Вашого сміху, жартів та іронії; вона знала, що всі ті кухлі пива, які Ви вицмулювали по барах, і всі оповідки, які Ви записували — це не що інше, як спосіб перетривати, одвічна сизифова праця, відповідь на нікчемність, закопування чорної діри і, мабуть, коли панна Цівле тягнулася до трави, то відчувала, що перебуває в подібній ситуації: ще крок — і кладка обірветься, і, мабуть, так само, як Ви, вона не вірила в Агура Мазду, цього будівничого мосту до потойбіччя, яким душі мають перейти до вічності, і якби ми зараз говорили про Вас, — подумав я, — про той стрибок і політ із шостого поверху лікарні на Буловці, мабуть, я пригадав би дванадцятку таблицю Гільгамеша, на якій записано лемент духа Енкінду, викликаного з підземелля, страшні слова про те, що його тіло наповнене плачем і його, мов стару шмату, точать хробаки, любий пане Богуміле; якби Гомер знав ті слова, то, мабуть, лемент привида Ахіллеса перед живим Одисеем прибрав би іншої, жахливішої форми, якби ми бодай раз насправді побачили те, що побачив Орфей, але не у співі, гімні або релігійному потішанні, а в ту єдину мить беззаперечного страхіття, то, може, ми від жаху не могли би пити чай, писати листи, кохатися, їсти й навіть умирати, любий пане Богуміле, і якби я сидів тепер із панною Цівле, — подумав я, — тут, «У Ірландця», або в неї, в її присадибній

повітці, якби ми вдвох відправляли б цю жалобну службу, цю панахиду, ці білоруські «дзяди», то, певно, замість щоби писати листа до шведської академії, замість перегукуватися над стільницею, мокрою від пива та «бехерівки», ми мовчали би, повільно покурюючи траву, і то була би наша молитва за Вас, наші спільні заговини, наше вшанування пам'яті того, хто, йдучи тією вузькою кладкою і знаючи очевидний фінал, спокійно всміхався, махав рукою й невтомно співав похвалу сонячним дням, ніби не бажаючи відбивати охоту в ближніх ні до існування, ані до пошуків, бо зрештою, може, комусь і поталанить віднайти те, чого ніколи не знайшов Гільгамеш, і тому, любий пане Богуміле, Ви були мудріший від усіх сучасних філософів, які не знають, як воно є насправді, і верещать, і розривають на собі шати, зате про це знали Ви, але замість поводитись, як вони, замість белькотіти про деконструкцію або синтез, Ви писали оті свої чудові довгі фрази, зав'язані, мовби стрічки на священному дереві дервішів, і, певно, про це обмінялись би ми кількома тихими словами з панною Цівле, а потім усілися б, обкурені, до її маленького «фіата» і поїхали б на маневровий майданчик із кількома Вашими книжками, до кінського каштана, під яким щоночі палає вогнище, і ми повісили б оті Ваші книжки, мовби вота на священному дереві, а злі, брудні, відворотні, себто нормальні й нещасливі люди дивилися б на нас, наче на двох ангелів, які повільно спустилися з неба й розвісили на вітті таблички з чарівними посланнями, і це був би, мабуть, найпрекрасніший спосіб ушанувати Вашу смерть, любий пане Богуміле, — подумав я, допиваючи останню «бехерівку», — найпрекрасніший фінал, отже, я підвівся з-за столика і вийшов у цю жахливу лютневу ніч, і йшов Грюнвальдською, і завернув на Суботки, де мешкав ось уже кілька років, відколи розстався з Анулею, і спинався сходами до цієї високої мансарди, щоби витягти з шухляди стола кілька фотознімків, які знайшов під час останнього переїзду з Уейциська на Вжеш, і врешті зробивши це, викликав таксівку й наказав відвезти мене на пагорб, де розпростерлися ділянки, я бродив по кісточки у вологому мокрому снігу, але замість дерев, повіток і дерев'яних будиночків побачив заморожений будівельний майданчик, оточений парканом із неструганих дощок, над яким жовта табличка сповіщала, що цей масив називатиметься «Олімп», викопані ями й підмурівки давали уявлення про майбутню форму будинків, стіни яких напевно здіймуться вгору навесні, мені не було чого тут

шукати, я відчув, як час знову закрутив неймовірну петлю, і спробував було перекласти це чеською, щоби перше речення листа, якого я вирішив написати саме тоді, було для Вас зрозуміле, і коли я повернувся на Суботки і сів при столі, розкладаючи невеличкий стос фотознімків із фірмового конверта пана Хаскеля Бронштайна, перше речення покотилося само собою, і Ви вже його знаєте: *Milý pane Bohušku, a tak zase život udělal mimořádnou smůčku,* — писав я в абсолютній тиші, нікуди не кваплячись.

Равлики, калюжі, дощ

Франкові Россету

Спочатку був дощ. Він падав кілька днів поспіль, і неподалік костелу Змартвихвстанців вода вижолобила глибокі канали, якими пливли з лісу патички, травинки й маленькі шишки. Я любив стояти в цьому місці. Вода булькотіла на каменях, вимиваючи їх із дороги, струмки зливалися в один стрімкий потік, який відтак збігав донизу вулицею Гомулки, потім перетинав вулицю Хжановського й урешті розливався у величезні калюжі обабіч дороги. Пагорб за костелом сповивала імла, зі соснових і смерекових галузок спадали важкі краплини, і все воно, разом із дахами будинків і вершечком дерев'яної дзвіниці, потопало в монотонному пошумі.

Щороку запах літа приходив від моря. Бриз приносив зі собою пахощі розвішаних неводів і присмак солі, який відчувався на губах, а тепер літо показувало своє відмінне, можливо, потаємне обличчя. Над землею кружляла невидима завись, поміж якої панувала стихія плодючості. Запах цвілі, грибів, живиці й невідомих трав підносився над калюжами наче густий навар, повертався з кожною хвилиною дощу, сповнював сади й вулиці, а вибуяла зелень, здавалося, ось-ось розвалить стіни кам'яниць, просякні вологою, що з них упродовж років облітав тиньк, відкриваючи подекуди уривки незрозумілих написів.

Я витягав із кишені заготовлені трісочки. Спершу на воду сходила «Санта Марія», потім «Магеллан», «Капітан Грант» і «Наутікус», між ними прослизав есмінець часів останньої війни «Буря» і нарешті, на завершення спуску, я відправляв у струмок флагманський корабель «Тринідад», що його назва походила ні з книжок, ані з оповідок моряків. «Тринідад» символізував неясну тугу за теплом тропічних морів, за виблиском іспанського золота, а також за запахом мандаринок, які раз у кілька років з'являлись у нашому місті напередодні Різдва, коли до порту заходило судно з Греції чи Португалії.

Іноді десь у зеленій гушавині мигтіла пляма сутани. Це ксьондз із величезною парасолею сховався зі свого будинку на пагорбі до костелу. Обтріпував краплі дощу, махаючи, наче птах, чорними крилами, зупинявся на сходах, дививсь у небо й на дорогу, але наші погляди не перетиналися.

Кораблі пливли чимраз швидше, вода несла їх через вири, крізь водоспади й спінені пороги, тож я біг слідом за ними донизу, аж до місця, де потік широко розливався, уже не сичав і не булькотів, а моя армада випливала на широкі та спокійні води. Калюжі були тут темно-зеленої барви й лише зрідка, коли небо затягало сильніше, ніж завжди, ця зелень брунатніла, а тоді світлі корпуси «Санта Марії» та «Наутілуса» відрізнялися від тла, немов поземні, помітні здалеку риси.

Я бродив по калюжах, неначе Бог, похилений над світом. Острови, затоки, миси, коси й таємні перешийки невтомно змінювали обриси. Лінія норвезького фіорду, добре знайома з атласу, або форма шведського узбережжя виникали тут, ніби накреслені з пам'яті, щоб за кілька миттєвостей зазнати таємничих змін. Материки розпадались у змиг ока, шхери й мілізни позначали нові шляхи навігації, а на місці колишніх архіпелагів поставали нові, з такими фантастичними вигадливими лініями, що їх вишуканості й витонченості краси не відтворила би жодна мапа. Серед них я й знаходив тепер кораблі. Деякі колихалися на воді, інші осідали на мілізнах, і лише «Тринідад», мовби в його назві було приховано заклик до найдальшої подорожі, мчав посеред баюри, там, де невидима течія зносила корабельний корпус аж на край світу. Це було небезпечне місце. Вода ревла на цементному порозі, й потужний вир каналізаційного колодязя всмоктував усе, навіть маленькі камінці та грудки жовтавої глини. Його чавунний люк, занурений під воду, провадив до підземного світу. Куди не проникає світло дня й де лабіринт печер і слизьких стін, сповнений рокотом і сичанням, скидається на пекло. Вода хлюпотіла в калюжах, і я виловлював «Тринідада» останньої миті, рятуючи випадкових пасажирів від кораблетрощі. Іноді це був золотистий жук, який учепився за корпус, часом павук або мурашка. Отже, я висаджував цих недопотопельців на берег і мандрував попід гору, аж до самого костелу, де ксьондз із парасолею, розгорнутою над головою, походжав між дерев і читав бревіарій^[18].

Я був самотній і щасливий. Мій батько теж був самотній, але, безперечно, не був тоді щасливий. Він держав фасон, наспівував, коли голився, вдавав хвацьку ходу й з усмішкою відповідав сусідам на привітання. Однак завжди, коли він виходив уранці з полотняною торбою, в якій були сніданок і помаранчева камізелька, завжди, коли він вибирався до свого робочого місця на вокзалі, де підмітав довгою мітлою перони та сходи, я бачив у його очах начебто тінь меланхолії чи здивування, змішаного зі смутком, через те, що він оце вже кілька тижнів не сидить над величезною дошкою з планами кораблів, не креслить на кальці складні лінії, не записує там свої зауваги, цифри, квадратні корені й дужки, а лише махає тією чорною мітлою, згрібає на бляшану лопатку недопалки й недоїдки, а вітер надимає його помаранчеву камізельку, мовби вітрило розтрощеного корабля.

— Ти все ж таки міг би й підписати, — казала мама щоранку, а тоді батько розмахував руками, крем до гоління прискав у каструлю з молоком, але його слова про те, що цифри й розрахунки не володіють кількома мовами, бо мова математики лиш одна — проста і ясна, наче думка Декарта — його гнівні слова про людей, які знають хіба що терміни спуску на воду, не знаючи законів фізики, ті слова мого батька чомусь не доходили до мами, спливали з неї немов вода, відбивалися наче круглі м'ячики, а це робило його ще самотнішим і покинутішим.

— Той колінвал трісне через двадцять миль, — іще намагався пояснювати він, однак це було безнадійно. Бо мамі тепер уже не йшлося про жоден вал, а лише про ту виняткову демонстративність, із якою батько підмітав вокзал. Навіщо він це робив? Навіщо спокушав долю? Адже це відвертий виклик людям, які витурили його «з вовчим білетом!» — так вона казала, докидаючи до кухонної плити соснових скіпок, — і вони йому цього ніколи не забудуть, вони не забувають таких речей! — А тоді батько розповідав, як приємно на вокзалі, коли начальник станції махає червоним «півником», коли оголошують поїзди, які прибувають з інших регіонів до моря, і коли він розмовляє з працівниками товарної платформи, котрі докладно знають, які саме товари за день або два з'являться у крамницях, бо все воно: холодильники, м'ясорубки, чеські пілосмоки, югославські меблі, перські килими з Німецької Демократичної Республіки, — усе воно проходить через їхні руки, й вони можуть натхненно балакати про це годинами поспіль, чекаючи на наступний транспорт.

— Я ще ніколи не бачила чеського пилосмока, — кричала мама, — й не бачила інженера, який хвалився би такою роботою! — І поки батько встигав вийти з дому, казала ще, що ми даремно приїхали до цього міста, даремно вивозили після роботи уламки з руїн і даремно відбудовували їх, як і тисячі інших людей, зі співом та ентузіазмом, якщо батько тепер не може знайти в цьому місті пристойну роботу, і скрізь, хай куди він зголошувався, усі розводять руками і кажуть: «даруйте, але з вашими поглядами...», начебто колінвал міг бути причетний до якихось там поглядів.

Батько відповідав уже на виході, що працювати на вокзалі чудово й узагалі нема чим перейматися, бо коли вони завершать будувати той корабель і попливуть у випробувальний рейс, отоді й виявиться, хто мав рацію, тоді правда вийде на яв, бо правда завжди спливає нагору, немов олія.

— Яка ще правда? — запитувала мама, але він цього вже не чув: ішов, схиливши голову, через подвір'я, перестрибував калюжі, полотняна торба звисала з його плеча, а я відчував, що він іще самотніший, аніж попереднього дня, і лише держить фасон, позаяк вокзальний перон — це не план корабельного корпусу або машинного відділення, а мітла ніколи не замінить йому чорний рейсфедер, яким він позначав усі ті свої цифри та обрахунки.

Отож ми були самотні, хоча кожен по-своєму. Він у помаранчевій камізельці, які носять сміттярі, накреслював мітлою на пероні схеми поршнів, колінвали й системи подачі палива, а я подорожував уздовж дощової ріки на край світу, аж до місця, де чорна діра всмоктувала разом із потоками води будь-яку матерію.

Чи міг би мати такий вигляд вхід до Аїду? Я знав, що світ тіней, схований від ока смертних, має потайні входи, оті пролази, відомі нечисленним сміливцям, але чи справді дорога до царства Персефони починалася саме тут? Якби я був Одисеєм або тракійським співцем, то чи міг би, відсунувши люк каналізаційного колодязя, вийти просто-таки на берег Стіксу? На таке запитання могла би відповісти хіба що бабця Марія, котра читала мені під час зимових відвідин міфологічні історії. Вона єдина погодилась би піти до великих калюж і, мабуть, запала б у захват від виру, що в ньому щезали створіння, яких принесла вода. Проте її не було зі мною, її навіть не було в нашому місті, вона мешкала далеко від нас, отож бродячи по баюрі самотою, я

був полишений хіба на здогади, непевність і мовчазні ксьондзові погляди.

Якби Ісус провів три дні після свого поховання саме в Аїді, якби він одним-єдиним жестом приборкав Цербера, а потім зустрів би там... знедоленого Сізіфа — еге ж, тоді я міг би запитати ксьондза про потайний вхід до підземного світу. Втім фраза зі «Символу Віри», яку я пригадував, стоячи над каналізаційним колодязем, оця лаконічна та загадкова фраза, що її проказують під час кожної служби: «...і зійшов Він до пекла, і воскрес у третій день, згідно з Писанням», — нічого конкретнішого про це пекло не повідомляла і, найімовірніше, не свідчила про щось спільне з Аїдом і рікою забуття. Усупереч цьому я побачив таки Ісуса у плинній воді: в білих шатах, зі здійсненою долонею й оголеним боком, на яких було видно сліди від цвяха та римського списа, він плив у Хароновій лодії на другий бік, поміж туманів і вирування примар. Ця картина видалася мені неймовірно прекрасною та захопливою. Однак іще більший захват вікликала в мені сцена зі Сізіфом.

Ісус нечутно підходив до нього й допомагав котити брилу, а коли вражений Сізіф урешті гукнув: «Вдалося! Вдалося!» — Ісус виходив із хмари-туману і промовляв гучним голосом, так, щоб усі його чули: «Сізіфе! Відпускаю тобі гріхи твої!». Потім Ісус проходив далі, до Саду Гесперид, де помежи похилених гілок, золотих яблук і легкого вітерцю походжали поети, а посеред них мій дідусь Кароль, який, щоправда, не писав віршів, однак мав душу поета й запевне мандрував з іншими тінями поміж високих трав, спокійний і щасливий.

Вода невпинно пливла собі далі, віддзеркалюючи важкі від дощу хмарини, а я бродив у зелених калюжах, кружляючи навколо каналізаційного колодязя, бродив так довгі години поспіль, дивився, як відображаються на поверхні води не лише дерева та небо, а й мої думки, ті, у котрих я не міг би звіритися ксьондзові та котрі зберігав для бабці Марії як щонайбільшу свою таємницю. Ксьондзів голос звучав суворо, коли він на уроках Закону Божого розповідав про лжепророків, вигаданих богів і міфічні царства, натомість її голос був м'який і теплий, коли вона повідала історії про Одисея чи про подорож аргонавтів, і при цьому розгортала їх так, начеб вони сталися нещодавно і нібито їхні шпаркі кораблі не раз перепливали нашу затоку, розтинаючи веслами воду й надимаючи пурпурові вітрила.

Отже, ріка забуття могла мати початок саме тут, неподалік костелу Змартвихвстанців, а тому, схилившись над баюрою, імистою від випарів, я пускав свої кораблі чимраз ближче до небезпечного місця, аж поки булькотливий вир поглинав урешті «Наутілуса» й «Бурю», всмоктував «Санта Марію» та «Магеллана», ковтав «Капітана Гранта», й один лише «Тринідад», мій флагманський корабель, який мав доплисти колись до Антильських островів у пошуках іспанського золота й запаху мандаринок, один лише «Тринідад», що його назва звучала екзотично, немов напис на закордонній поштової марці, один лише «Тринідад» вийшов із тих випробувань переможцем.

Я повертався додому в натхненному стані. Запах вологої землі, подихи багна й намулу здіймалися над водами й кружляли ніби незримі птахи дедалі вище, обіймаючи врешті запиналом невидимих крил порт, затоку, корабельні та вежі костелів, а я зупинявся біля деяких будинків, там, де з-під нашарувань тиньку проступали написи *Butter — Milch — Brot* або *Tabakenhandlung*, дивився на заіржавілі жалюзі, на круті чавунні бар'єрчики, що закінчувалися колечками у формі свічних племінчиків, затримувався край зарослих садів, де в гущавині бур'янів і величезних лопухів ховалися дерев'яні фігурки гномів, лебедів і довгокосих принцес, розглядав позеленілі від моху альтанки, порослі гліцинією або диким виноградом, легко перестрибував калюжі, оминав стовпчики пожежних кранів і думав про дідуся Кароля, котрий не любив приїжджати до нашого міста, думав про свого батька, який натомість полюбив це місто, і думав про себе, що стою поміж них, мовби на роздоріжжі біля кам'яного дороговказу, на якому вода, пісок і вітер давно затерли всі літери.

— Мій Боже, ну що ти робив? — казала мама. — Де ти валандаєш цілими годинами? — але це були риторичні запитання.

Я сушив ноги біля кухонної грубки, переглядав підшивки журналу «Море» з моделями вітрильників, батько повертався з вокзалу, змучений і маломовний, ми їли картопляну юшку, на друге їли картоплю з цвітною капустою, часом ще й десерт, а потім батько йшов до кімнати, вмикав «Бетговена» або «Піонера» й засинав під звуки музики або вечірніх новин. Я знав, що коли він прокинеться, мама знову розпитуватиме про той нікчемний колінвал і про батьків підпис, а точніше, про відсутність підпису на проекті, й тоді він почне злитися, міряти кімнату великими кроками, вимахуючи рукою, немов

проповідник, підвищуватиме голос і стишувати його аж до шепоту, бо ж він уже все був пояснив: поспіх начальства, термін спуску на воду, увесь цей рейвах навколо будови «Маршала Жукова» не варті й виїденого яйця, позаяк корабель неможливо збудувати раніше, ніж це можливо, те саме з проектами, які кишать помилками, про що, однак, ніхто не бажав чути, зате багато говорили про дружбу й підозрілих елементів, котрі, вочевидь, не хотіли цієї дружби й гальмували стрімкий марш у пречудове XXI сторіччя.

— Без мене, — казав батько насамкінець промови і часто, заради того, щоби поліпшити собі настрій, витягав коробку з фотознімками, а тоді наставляв особливий момент, бо за столом з'являвся дідусь Кароль у мундирі поручника Цісарсько-королівської артилерії, поряд із ним стояв барон фон Молль у крагах і з шаблею, яку щойно застромив у землю, обидва тримали кухлі з пінистим пивом, позаду їхніх спин видніла люфа велетенської гармати, а вони всміхались, як двоє відпочивальників на курорті, котрим саме заграли марш Радецького, аж до наступного знімка, де дідусь Кароль стояв уже сам-один на тлі спалених будинків, із нашивками надпоручника й дивився на нас уже не так весело, як дотепер, мабуть, тому, що від барона фон Молля зосталася лише безформна груда м'ясива, хоча, може, й тому, що він уже не тримав у руці кухоль із пивом, а за його спиною палало місто.

— Це Горлице, — казав батько, — 1915-й, рік австрійського наступу у Східних Карпатах. А це твій дідусь із президентом Мостицьким, — подавав він мені наступне фото, — уже у вільній Польщі, коли закладали фабрику біля Тарнова.

Я дивився на дідуся Кароля, який стояв у фраку й циліндрі обіч президента, і хоч не тримав у руці кухля з пивом, його очі були усміхнені, так само, як і на знімку з бабцею Марією, коли вони виходили зі львівської катедри: він у фраку, проте без циліндра, а вона в білій сукні та білому капелюшку, з букетом конвалій у правій руці. Її обличчя, позбавлене зморщок, освітлене сонцем львівського пополудня, не було тим обличчям, яке я знав із зимових вечорів у нашій квартирі, коли вона читала мені з книжки Парандовського про мандрівки Одисея або про прекрасну Єлену. Втім запах конвалій супроводжував її завше, невідступно, начеб вона носила той букет усеньке життя, сховавши його у своїй сумочці.

Батько замислювався над фотознімками. Їхня брунатна тінь діяла на нього меланхолійно. Він ніколи не оглядав усіх до решти, зітхав і ховав їх назад у коробку.

— Іншого разу, — тихо казав він і виходив до кухні, де курил сigaretети й цілий вечір цмулив чай.

Мама стелила ліжка, дощ бубонів у шиби, а я думав про обличчя зі знімків, особливо про незнайомі, які не було підписано каліграфічним почерком на звороті пожовклого картону. Чоловік у білому фартуху, який подавав пиво дідусеві Каролю й баронові фон Моллю, всміхався до мене по-змовницькому, начебто чув їхню розмову, нібито знав, про що вони балакали під корчмою у Верхній Моравії. Жінка в чорному капелюшку й вуалетці, що стояла позаду президента Мостицького, дивилася на мене запитально, мовби я мав відгадати її подальшу чи попередню долю. Чоловік на сходах львівської катедри був нечіткий і віддалений, мабуть, опинився там випадково й спостерігав за шлюбом бабці Марії та дідуся Кароля, як оглядають у костелі випадкові шлюби, хоча він міг би бути й припізнлим гостем, одним із тих, що запізнюються завжди і скрізь, навіть на власний похорон.

Засинаючи, я бачив ті незнайомі обличчя, які поволі щезали в темряві, мов кораблі у прірві каналізаційного колодязя. Я кружляв навколо цього місця навіть уві сні. Бродив у темно-зеленій воді, прикладав вухо до невидимого каскаду, вслуховуючись у безперервний шум, булькотіння та плюскіт, і щоразу мене стримував від цього ксьондзів погляд, чуйний та уважливий, начебто там, потойбіч, ховалася сила, якої не слід було зачіпати.

Ані батько, ані тим паче я, схилившись над отворами в чавунному люку, якого я не мав відваги підняти, й гадки не мали про те, що до нас наближається сезон равликів, що він суне до нас велетенськими кроками.

Якогось дня я побачив батька на розі нашої вулиці. Він ішов повільно, з похнюпленою головою, торбина звисала з його плеча мовби порожній лантух, і коли я підбіг, щоб запитати, про що він бесідував сьогодні з робітниками на товарній платформі й чому повертається нині з вокзалу так рано, він сказав:

— Я вже не підмітатиму перони, — але це не було гнівне чи героїчне зізнання, ні, батько говорив радше безбарвним або сумним голосом. І коли ми проминали каштани, які дарували в жарінь приємну

прохолоду й перепочинок, а того дня шуміли дощовими краплинами в листі, отож, коли ми минали ті дерева, батько розповідав про двох чоловіків, які з'явилися уранці на вокзалі та просвітили начальника станції щодо того, ким є батько насправді, а потім категорично заявили, що як інженер він не може там працювати, позаяк це відверта провокація, «провокація, спрямована проти наших досягнень і прогресу, провокація з чіткою тенденцією». Тоді начальник покликав батька до себе й весело реготав: «Оце ви мене піддурили! — підстрибував він на стільці. — Але ви й жартівник! — гиготів він. — Ну, мені дуже прикро, проте Ви не можете тут працювати, самі ж розумієте, інженере...». І батько пояснив мені — ми вже заходили у браму будинку, — що він написав в особовій анкеті Польської державної залізниці «некваліфікований робітник», що було неправдою, проте неправдою виправданою, адже роботу інженера він не знайшов би ніде.

— Якщо так, — взяла діловий тон мама, — то ми емігруємо до Америки! Там теж будують кораблі, й не конче такі, як отой «Маршал Жуков»!

І поки мамин голос обертався навколо паспортів, віз і грошей, поки вона розмірковувала, як роздобути те, чого було аж ніяк не роздобути без відповідних впливів і протекцій, не кажучи вже про квитки на трансатлантичний корабель, який мав завезти нас прямо до Нью-Йорка, під статую Свободи, батько здавався ще покинутішим і самотнішим, аніж на вокзалі.

Я, як і він, не мав охоти плисти до Америки, не бажав міняти свою вулицю, обсажену каштанами, на статую Свободи чи хмародери, не хотів жувати гумку, грати в бейсбол і переглядати фільми з Міккі Маусом, за якими аж ніяк не пропадав. Тому ще тісніше горнувся до батька, шукав із ним контакту, отож ми проводили довгі години разом над плахтинами паперу, на яких він накреслював для мене твердою рукою корпус крейсера «Спалато», силует панцерника «Кайзер Макс» або фрегата «Радецький» — найчастіше саме ці кораблі, бо на них служив батько бабці Марії Тадеуш, механік Цісарсько-королівського військового флоту Австро-Угорщини на Адріатиці.

— «Спалато», — казав батько, — п'ятдесят п'ять метрів завдовжки, вісім метрів завширшки, водотоннажність три і сім десятих, до того ж торпедні установки й гармати Крупа, ти тільки поглянь, які! — й

витагав із коробки фото прадідуся Тадеуша, який стояв у мундирі кадет-інженера на палубі «Спалато», імовірно, десь у Трієсті або Пулі, та обіймав однією рукою пана Фердинанда Карольку, також кадета, а другою — механіка Юліуса фон Петровича, що звучало доволі специфічно, бо «фон» не пасувало до «Петровича» — прізвища, безсумнівно, хорватського.

— Тим кораблем, — впадав у замріяність батько, — вони попливли якось до Індії з контр-адміралом Манфоні, здається, 1889 чи 1890 року. Треба буде це перевірити, — додавав він і витягав із коробки наступний знімок: прадідусь Тадеуш був уже не в мундирі Цісарсько-королівського військового флоту, а у святковому сурдугі, й дивився на нас уважним глибоким поглядом. На нижньому краї виднів тиснений напис, зтягнутий срібною фарбою: «*Atelier Artistique Photographique — Stella*». Я був у захваті від вигляду тих літер, так само, як і від двоголового орла монархії, теж тисненого й срібного. «Львів, 3 травня 1911 року», — читав я поволі, а тоді батько показував поштівку зі зображенням Політехніки, де колишній кадет викладав механіку й фізику, де став професором, а з часом таємним радником двору. І перед моїми очима поставала картина: він крокує в тому своєму сюртуку Гетьманськими Валами, обминає пам'ятник Собеському, а на його сиве, коротко стрижене волосся й вилоги сурдуга плавно спадає акацієвий цвіт. Я бачив його дедалі виразніше, у тому дивному, не знайомому мені місті, яке мало назву *Lwów, Lemberg*, або Львів, місті, що мало Політехніку, театр, залізничний вокзал, однак не мало ні порту, ані корабельні, і я зрозумів раптом, чому батько зараз же після Другої світової приїхав до Гданська, чому вступив до Політехніки й вивчав корабельне машинобудування.

Мама слала листи до Варшави, до контор, установ і консульств, але відповіді чомусь не надходили. Тим часом батько щоранку переглядав газети, читав некрологи, прогнози погоди й дрібні оголошення, і саме там, у відділі коротких повідомлень, поміж пропозиціями придбати вживану пральку, зимове пальто з каракулем і бегонієву розсаду, натрапив на слід равликів, які чекали на нас від початку того літа.

— Високі закупівельні ціни, — сказав він якось, таємниче всміхаючись, потому повільно надягнув піджака й вийшов із дому. А коли повернувся за дві години, його усміх осяяв квартиру, немов неждано перестало дощити, а вітер розігнав усі хмари над нашим

містом і затокою. — Завтра беремося до роботи, — повідомив він. — І якщо ти мені допоможеш, заробимо трохи грошей.

— Це огидно, — коротко обрізала мама. Їй ішлося не про гроші, а про слимаків, схованих у листі й траві, яких ми мусили збирати. — Як можна брати щось таке до рота!

— Мабуть, не можна, — притакнув батько, — якщо ти не француз. — І пояснював із запалом, що виноградні слимаки, за яких ми отримуємо гроші, поїдуть просто-таки до Парижа, а там, відповідно приготовані, потраплять на стіл як лагоминка, як вишуканий делікатес, бо французи народ комизливий і абичого до рота не беруть, як, — припустімо, — ми, а особливо росіяни.

Так він сказав, і наступного дня ми пішли до лісу в калошах, дощовиках і з кошиками в руках, минаючи костел Воскресіння. А коли ксьондз помахав нам рукою й гукнув: «Рясних вам грибів!», — батько відказав йому: «Дай, Боже, здоров'я», — і за мить похилився над мітелкою папороті, щоб видобути з мокрої трави першого слимака. Він обережно обертав його в пальцях, розглядав форму черепашки та ріжки, а потім поклав слимака до кошика, вистеленого листям, і рушив собі далі, ніби ніколи в житті не мав іншого заняття. Ідучи слідом за ним, я відчував, що вступаю в новий світ. Без жалю покидав струмки та калюжі, а також місце, де під водою ховався таємний вхід до підземелля, без жалю покидав кораблі й Цісарсько-королівський військовий флот Австро-Угорщини на Адріатиці, бо відколи батько поклав до кошика першого слимака, якого знайшов під кущем папороті, одразу за костелом Воскресіння, я не сумнівався, що це наше заняття не є пересічним зароблянням грошей.

Відтоді батько щовечора розкладав на столі величезну мапу з написом *Freistadt Danzig* і, позначаючи на ній пальцем кружечки, казав: «Тут ми ще не були», — я ж невправно читав по складах: «*Stolzenberg, Luftkurort Oliva, Nawitcweg, Glettkau, Langfuhr*», — і з подивом відкривав для себе, що ті чудні назви означають усього лишень Погулянку, Оливу, Верхні Млини у Брентові, Єлітково або Вжещі, а потім з іще більшим подивом виявляв, що деякі з тих назв були сильніші від війни, переселень і пожеж, лише трохи і мовбито поверхнево змінивши своє звучання, як-от *Ohra* — на Орунь, *Brosen* — на Бжежно, *Schidlitz* — на Седльце. Однак найбільший подив у тій слимачій географії викликали в мене місцини, що їхні назви взагалі не

змінювались, які трималися своїх імен, мов старі люди торованих стежок. І коли ми йшли з батьком через пагорб Емаус, потятий ярами, звідкіля було видно затоку й кораблі, що чекали на рейді, або коли ми виловлювали равликів у хащах абатського парку в Оливі, я думав про ту історію, у якій замість затоки виступало свічадо Тиверіадського озера, а замість абатського парку — сад, повний олив.

— Як ти гадаєш, Він міг тут проходити? — запитав я у батька, а тоді він, глибоко замислений, відірвав погляд від листя, трави й слимаків, і мовив спокійним голосом, що все може бути. Наші почування вводять нас в оману й нерідко глузують зі здорового глузду, отож не варто занадто їм довіряти: з однаковим успіхом можна бачити те, чого не існує, і не бачити того, що якраз існує.

— А тому, — виснував він, підвівши пальця вгору, — існують речі, які нам навіть не снились і які перевершують нашу уяву, і які, безумовно, існують навколо нас, хіба що без нашого відома.

Мене не задовольняла ця відповідь. Я хотів, щоби батько відповів «так» або «ні», це було би набагато простіше. Я не розумів, чому наші очі можуть вводити нас в оману, так само, як слух і дотик, отож, коли ми сходили з пагорба Емаус піщаною дорогою уздовж високих лип, я запитав, сповнений сумнівів, чи насправді існує те, що ми бачимо й чуємо і до чого торкаємося нашими руками: червоні покрівлі будинків, старі дерева, пошум дощу та фіолетова мантия затоки, яка широко простелилась у нас під ногами позаду лінії підйомників і корабельних кранів.

Батько схилився над стежкою, підняв двома пальцями слимака і сказав, приглядаючись до черепашки:

— Цього не можна довести, це — не математичне рівняння. Та розумієш, — слимак помандрував до кошика, і я відчув на плечі батькову долоню, — існує хтось, хто дбає про те, щоб ми не заблукали. Той, що вказує шлях.

— Бог? — запитав я.

— Так, — тихо відповів він, і в цьому його ствердженні було стільки впевненості, це коротке «так» прозвучало просто, зрозуміло й очевидно, тому я одразу перестав розпитувати, немов над пагорбом Емаус і всім нашим містом ураз розпростерся невидимий погляд, який не дозволяв нам блукати, і вчинив так, що все навколо нас було

навдивовижу справжнє: равлики, листя, калюжі та краплина води, що стікала дощовиком мого батька.

Увечері ми заходили до зеленої буди, де пан Костерке, шкутильгаючи на дерев'яній нозі, важив слимаків, записував щось хімічним олівцем на аркушах, поплямлених жиром, велів батькові розписатися й виплачував нам гроші. П'ятизлотівки з рибалкою, що витягає невід, монети з парсуною Тадеуша Костюшки, а деколи навіть червона банкнота з лицем пролетаря мандрували до батькової кишені, я тим часом приглядався до пана Костерке, який мав такого ж кирпатого носа, як у Тадеуша Костюшка, розмовляв із твердим німецьким акцентом і пахнув махоркою та спиртом. По обладданню, коли слимаки вже були в спеціальній скрині, вимощеній травою та листям, батько присідав на кульгаву лавчину, частував пана Костерке сигаретою, і тоді вони починали розмовляти про погоду й закупівлю слимаків, опісля розганялися, перестрибували державні кордони та митниці, закладали філії найбільшої в Центральній Європі фірми із закупівлі виноградних слимаків, перераховували величезні суми, здобували дедалі нові ринки, а насамкінець засновували фабрику слимачих консервів із поетичною назвою «Лаура», бо так звали дружину пана Костерке, з якою вони тримали до війни колоніальну крамницю на розі *Hubertusburgeralee*.

— А де була ця вулиця? — запитував батько. — Здається, я не бачив її на моєму плані, — й тоді пан Костерке говорив про перехрестя на виїзді з міста і про крамницю, в якій він торгував колоніальними товарами з усього світу. Розповідав про дружину й доньок і про те, що залишився тепер сам на сам зі своєю дерев'яною ногою: ту, справжню, втратив у сорок шостому році, коли наступив на німецьку міну і, зрозуміло, не виїхав через це до Німеччини, бо не встиг на останній поїзд, а потім уже не хотів їхати, щоб випадково не втратити другу, здорову ногу, і все це було дуже складно, позаяк говорили, що він, Костерке, німець, а він був гданчанином, усього лишень гданчанином, і розмовляв польською майже так само добре, як і німецькою.

— *Hubertusburgeralee*, — замислювався батько, — це гарна назва, еге ж, я шукатиму цю вулицю, — а тоді пан Костерке приносив, шкутильгаючи, з глибини буди пляшку спирту та дві чарочки, й вони випивали за здоров'я одне одного, мов двійко давніх приятелів, а я дивився на їхні обличчя, спотворені різкою гримасою, дививсь, як

вони закусують квашеним огірком, видобутим зі слоїка, в якому плавали кріп, вишневе листя та часниковий зубок, і вже знав, що ми ніколи не виїдемо до Америки по свободу та гроші, бо завдяки слимакам мали що їсти, а перетинаючи пагорб Емаус, увихаючись у долині Стрижі чи прочісуючи пагорби оливського лісу, ми з батьком були по-справжньому вільними людьми.

— Сезон слимаків скоро закінчиться, — сказав якимось пан Костерке, — і я повернуся до пляшок і макулатури, а ви, інженере?

Батько знизав плечима.

— Може, почну будувати вітрильник, — сказав він, обертаючи в долоні порожню чарочку, — і ми попливемо в далеку подорож. Це було б для мого сина ліпше, ніж школа. Кільський канал, Ла-Манш, а потім Біскай, Гібралтар, — перерахував він одним духом, — Середземне море, Егейське і насамкінець Ітака! Обігнемо Ітаку й тоді повернемося додому, а вам, пане Костерке, надішлемо поштівки з Гамбурга та Марселя. Що ви на це?

Колишній колоніальний купець із *Hubertusburgeralee* дивився на нас мовчки. І раптом, наче від дотику невидимої долоні, смуги часу почали перехрещуватись у розрідженому повітрі дерев'яної буди, й темне нутро крамниці наповнилося пахощами кави, цинамону, імбиру, мускату, ароматом гвоздики й мозельського вина, а пан Костерке знову мав справжню ногу і стояв за лискучим дубовим прилавком, стояв і курил сигарету марки «*Vineta*» з «*Danziger Tabak Monopol Aktiongesselschaft*», тоді як мій батько по другий бік ляди курил сигаретку «*Okassa Zarotto*», яку придбав на складі Кумера в Зеленій Брамі, отож він курил сигаретку вроцлавської фабрики Гальпауса й запитував пана Костерке: «Ну, як там Ваші справи?». А тоді колоніальний купець відповідав, що не так, як раніше, бо відколи «коричневі сорочки» заповнили вулиці нашого вільного міста, відколи «коричневі сорочки» опанували Сенат і закордонну політику, а отже, відколи «коричневі сорочки» ведуть митну війну з Польщею, то справи йдуть не найліпше. Гульден стрімко падає і, мабуть, він, Костерке, закладе собі рахунок в якомусь польському банку в Гдині, хоча, по правді, це не цілком законно, зате вигідно, бо польський злотий стоїть твердо й ані здригнеться, акурат, як швейцарський франк. Батько крутив у пальцях коробочку пісочного кольору «*Okassa Zarotto*» з парсуною вродливої жінки, яка дивилася на нього. Її оголені

плечі, класичні профіль і надбрівні дуги, а також чорні кучерики, увінчані орхідеєю, були мов таємничий і спокусливий подих Леванту, і коли пан Костерке, понизивши голос, розповідав про сановників NSDAP^[19], котрі, як-от президент Сенату Вільного міста Раушніг, забрали гроші із гданських банків і вклали до польських, по той бік кордону, коли обурений пан Костерке розповідав про соціал-демократів, яких побили на мітингу «коричневі сорочки», і про християн-демократів, яких запроторили до в'язниці, коли говорив, уже геть пошепки, що настають тяжкі часи для євреїв, поляків і всіх порядних людей, батько вбирив очима грецький профіль жінки, струнку шию й гладкі щоки, наче медальйон із її портретом був не картинкою на пісочній коробочці «*Okassa Zarotto*», а мініатюрою пензля Мегофера, саме тією, що висіла у львівській квартирі на вулиці Уейського над письмовим столом прадідуся Тадеуша й зображала його дружину з угорського роду Шегіві, яка рано померла.

— Так-так, — озивався батько, — настають тяжкі часи, але чи були колись по-справжньому легкі?

Пахощі імбиру, мускату й гвоздики, аромат турецького тютюну непомітно розтавали, так само, як блакитно-жовта пачка сигарет «*Vineta*» і пісочна коробочка «*Okassa Zarotto*», а пан Костерке, знову на дерев'яній нозі, схилився над батьком і нашіптував йому до вуха секретну інформацію:

— Найбільше їх на цвинтарях, отих зарослих і забутих усіма, це цвинтарні створіння, кажу вам! І навіть знаю чому. Там кущі та листя мають специфічний смак, бо тягнуть із землі трохи ліпші соки, слимаки це відчують, прошу пана, і тому, доки скінчиться сезон, ви мусите зібрати їх саме там щонайбільше.

Краплі дощу стікали на дах буди, пан Костерке відставив пляшку спирту за ляду, а мій батько слухав оповідь про цвинтарі та слимаків нібито з недовірою, аж урешті ввічливо притакнув і сказав, що ми вже мусимо йти, бо стає пізно. Я бачив у його погляді подив, вперемішку з подратуванням.

— Що цей старий вигадує! — сказав він, коли ми поверталися додому. — Слимаки живуть там, де зелено, і це все!

Утім наступні дні увігнали нас у суцільне сум'яття. Повертаючись із Нижніх Млинів через Брентово, ми зачепили край старого цвинтаря, де посеред зарослих надгробків із німецькими написами, поміж

потрісканих фігур янголів і спорохнявілих хрестів, оплетених споришем, натрапили на справжнє слимаче царство. Доводилося йти обережно, щоб не розтоптати мушельки, сховані у високій траві: досить було відхилити гілку дикого бузку чи козолисту, щоб виявити цілі їхні родини, цілі слимачі клани, склеєні між собою по три або чотири до купи, ніби вони боялися самотності або відправляли якусь любовну містерію.

Ми наповнили ними по вінця не лише наші кошики, а й запасний мішок із сірого полотна. Батько мовчав, а коли пан Костерке виплачував нам червоні банкноти з обличчям пролетаря, я сказав, що слимаки запевне є посланцями підземного світу.

— Що ти таке вигадуєш?! — трохи роздратовано мовив батько. — Де ти набрався таких думок?

Проте, коли наступного дня, проходячи неподалік Політехніки, ми ступили, — зрештою, нібито мимоволі, у зарослі алейки цвинтаря, на якому ховали колись німців, а тепер — лише пияків і клошарів, й одразу, серед плакучих верб, грабів, червонолистих буків і смерек, знайшли ще більше слимаків, ніж у Brentові, батько не витримав:

— Справді, у цьому є щось дивне. Проте чи має воно якийсь зв'язок зі смертю?

Я не зумів би відповісти на це запитання. Світ слимаків був мовчазний і недоступний, а їхні шляхи, позначені срібною ниткою, здавались особливо таємничими. Невже й справді те, що вони жили саме тут, на цвинтарі, якимось було пов'язане, приміром, із Гуго Толером, який помер сімнадцятого жовтня 1938 року у Вжещі? Або з якимсь доктором Межем, музикантом і диригентом, який відійшов у вічність наприкінці війни, однак іще до того, як згоріло Головне Місто, а будинки, шпихліри й костели перетворилися на руїни? Ні, я не зумів би на це відповісти, отож запитав батька, що це, власне кажучи, означає: «відійти у вічність»? Чи це поєднання з Богом? І де те місце, яке ми називаємо вічністю? Над нами, там, угорі? Чи радше надолі? А може, ця вічність просто існує десь навкруг нас, тільки що ми не бачимо її, так само, як не бачимо повітря, яке нас оточує і яким ми дихаємо, навіть не замислюючись над цим?

Батько розкладав слимаків по кошиках.

— Я знаю лише, що існує Бог і всі ми боїмося смерті, — мовив він по хвилині роздумів. — А все решта, все решта — хіба що

припущення.

— А ти теж боїшся смерті? — запитав я.

— Я теж, — відповів він.

— А як воно є, коли людина вмирає?

Батько відповів не одразу. Проте було помітно, що він хоче щось пояснити, тільки довго вагається, розмірковує, наче б'ється над рівнянням із кількома невідомими.

— Таємниця в русі, розумієш? У русі часток, тіл. Там, де його немає, немає й життя. Отож смерть — це припинення будь-яких змін, це цілковите заперечення руху в будь-якій його видозміні. Розумієш?

Я кивнув, а батько, бродячи у високій, по коліна, траві, провадив далі, що смерть означає стан, у якому вщухають будь-який біль і будь-яка мука, отож із певного погляду вона може бути для когось жаданою річчю. Як стан абсолютного спокою й тиші, що ми не ладні навіть його уявити.

Проте я уявляв ту тишу. Бачив її. Наче велику плachtину, розпростерту над нашим містом, над затокою й пагорбами, плachtину, під якою сплять дідусь Кароль, прадідусь Тадеуш і його молода дружина, кадет Каролька, барон фон Молль і третій механік фон Петрович, жінка в чорному капелюшку й вуалетці, що стояла позаду президента Мостицького, а також чоловік зі сходів у львівській катедрі, — ті, кого я не знав і не міг знати, усі занурені в безмежну тишу, в якій повільно повзли поперед себе слимаки з темними й світлими мушельками, витягаючи ріжки вперед, аби вловлювати ними голоси померлих.

Із дня на день батько ставав чимраз мовчазніший. Може, тому, що сезон закупівлі добігав кінця, а може, через сусідів, котрі вже довідалися про наше заняття та обмінювалися щодо цього не надто мудрими зауваженнями. У кожному разі в останній день, а був це день святого Яна, батько виявив ознаки задоволення.

— Закінчуємо зі слимаками, — сказав він. — Нехай тепер за них турбуються французи.

А коли ми йшли околицями Біскупової гірки, обнишпорюючи кущі й здичавілі алейки парку, коли востаннє шукали слимаків між листя й трави, батько сказав, що за всі ці дні ми заробили багато грошей і цілий місяць можемо ні про що не журитися.

— Я міг би робити це цілий рік, — сказав я, — міг би завжди отак ходити з тобою, а якби не стало слимаків, то ми могли би збирати трави й сушити їх, а потім продавати недужим людям.

— О, так, — він широко всміхнувся, — це гарна ідея. Якщо нам знову забракне грошей, мабуть, так і зробимо.

І щоб заробити на останню слимачу виплату, щоби принести того вечора кілька червоних банкнот і покласти їх перед мамою на столі, ми увихалися серед кущів немов справжні мисливці, пірнаючи в густі тунелі, зелені, мокрі й воложисті від початку цього літа, і навіть не примітили, як настав смерк, а разом із ним година закриття крамниці.

— Пусте, — сказав батько, — в такому разі випустимо їх на волю.

Проте перш ніж він поставив кошика на землю, ми побачили дещо незвичайне. Десятки слимаків виповзали з-під кущів і полишали свої криївки в нас на очах, прошкуючи в одному напрямку — на вершину пагорба. Їх ставало дедалі більше, уже не десятки, а сотні.

— Поглянь сюди, — крикнув батько. — І тут, і ще ось тут, — він хвилювався дедалі сильніше. — Вони йдуть, наче на параді!

І справді, слимаки один за одним, працьовито здіймаючи ріжки, повзли дорогою на вершину, мовби там їм було призначене місце побачення.

— Я ще ніколи досі нічого такого не бачив, ходімо, — сказав батько. — Мусимо глянути, куди це вони мандрують.

Ми пішли вздовж повзучої вервиці слимаків. Вона виглядала просто-таки дивовижно. Що ближче до пагорба, то більше равликів прилучалися бічними стежками до цього шляху, який пульсував і поблизу галявини був уже цілком укритий рухомими шкаралупками.

— Наче вугрі в Саргасовому морі, — почув я батьків шепіт. — У цьому криється якась таємниця.

Утім те, що ми побачили на вершині, збентежило нас іще дужче. Посеред галявини виростав із землі велетенський камінь, яких льодовик чимало розкидав по пагорбах. Він здіймався стрімкими гранями на рівень людського зросту і скидався за формою на сльозу, що її міг зронити хіба якийсь міфологічний велет. Обережно, ледь чи не навшпиньки, щоб не розтоптати жодного слимака, ми підійшли до брили, а там стали як укопані, ніби й самі обернулися на камені.

— Боже, що вони роблять? — тихо сказав батько.

Слимаки намагались один за одним видряпатися на камінь, пробували присмоктатися тулубами до сірого стрімчака й виповзти на його гребінь. Однак даремно: проти них була гладка поверхня ледве не прямовисної стіни та гравітаційна сила, яка стягала їх додола. Тож вони падали в траву, у клубовиння тіл і мушель, переплетених поміж собою, скреготали й шелестіли, нагадували хвилю, яка то здійснювалася, то опадала. Жоден зі слимаків не видряпався вище, ніж до середини каменя, а сліди від тих сходжень у вигляді срібних слизьких ниток здавалися щільним, хоча водночас тонким і прозорим панциром, який покривав поверхню базальту.

Ми, загіпнотизовані тим слимачим клубовинням, навіть не зауважили, що дощ перестав і з чорних цятин кущів і заростів почали випурхувати світляки. Вони літали над усією галявиною, а коли ми врешті відірвали погляди від каменя, то перед нашими очима постала картина вихрястих вогників, які кружляли в темряві дедалі швидше в ритмі невідомої мелодії.

— Вони ніколи не вилізуть на цей камінь, — сказав батько, показуючи на слимаків. — А ми не дізнаємося, чому вони мусять туди вилізти. Якби котромусь із них цей фокус удався, щось мусило би змінитися.

— Що саме? — запитав я тихо.

— Не знаю. Однак щось мусило би відбутися тоді.

— Із чим? — запитав я ще тихше.

— Може, зі світом. Цього я не знаю, — сказав батько, випорожнюючи кошики. — Та ліпше ходімо звідси, не треба їм заважати.

І коли ми сходили з пагорба з порожніми кошиками, і згодом, коли над містом уже зійшов місяць, а ми, їдучи нічним трамваєм, минали пам'ятник Собеському й Політехніку, я помітив у його погляді тінь меланхолії, ту саму, що з'являлась у його очах, коли він розглядав старі фотознімки чи виводив на аркушах силуети цісарсько-королівських «бойових одиниць». І тоді я зрозумів, що ми вже ніколи не збиратимемо слимаків і не повернемось у розмові до галявини й високого каменя, бо на те, що ми побачили, мовчки лягала печать таємниці.

Утім це не означало, що наступні дні проминули лише під знаками калюжі й дощу. Батько сновигав по хаті та знову переглядав газетні

оголошення, мама й надалі писала листи, на які не було відповіді, а я, щойно надібав у саду слимака, облаштував йому спеціальний вигін, обгороджений чотирма цеглинами, й намагався вивідати під смородиновим кущем його слимачі секрети. Щоранку я вітав його свіжим листячком, щодня киснув у саду, довго спостерігав за поведінкою слимака та його порухами, і, не знаючи його мови, цієї системи сигналів, що пливли на невидимих хвилях, які він приймав своїми ріжками, щодня промовляв до нього моєю мовою, сподіваючись, що він зрозуміє урешті принаймні кілька слів. І справді, за якийсь час слимак реагував на мій голос і вже не ховався до мушлі, коли я клав його собі на долоню, але це було все, чого мені вдалося досягти. Він був цілковито байдужий до моїх старань, і світ слимачих почуттів залишався незвіданим.

Перші шкільні дні небагато змінили в наших контактах. Так само, як досі, я приносив йому листя салату й намагався зав'язати з ним бесіду. Аж урешті котроїсь ночі пройшла злива, а на сам ранок ударив гострий приморозок. Я збіг сходами будинку як навіжений і помчав через сад, укритий памороззю. Однак було вже запізно. Під смородиновим кущем біле дзеркало замерзлої калюжі замкнулося над слимаком наче скляне віко труни. Я відгорнув іній з прозорої поверхні. Там, насподі, у кришталевій кулі спочивав мій в'язень. Він був нерухомий. Мертвий. Його черепашкою ковзав промінчик сонця: спускався углиб круглястого лабіринту, чимраз нижче, рухався дедалі швидше за лінією спіралі, аж урешті щезав у точці, прихованій від людського ока.

Я не розповів про цю втрату нікому. Врешті дорослі мали тепер інші справи на голові. «Маршал Жуков» поплив до затоки, й колінвал тріснув під час випробувань. Батько повернувся до роботи над креслярською дошкою, а мама наводила порядки в шафі й шухлядах — як завжди, коли мусила приїхати бабця Марія.

Сонце розтопило лід, а сильний вітер від моря, який провіщав осінні шторми, висушив усі калюжі в околиці. Я знову кружляв навколо каналізаційного колодязя, нарешті зримого у світлі вересневого сонця, дивився на костел Воскресіння, на дерев'яну дзвіницю, на червоні дахівки будинків, а потім заходився згортати з чавунного люка спресований крихкий пісок. Під ним поступово проступали літери, які складались у напис «*Kanalisation von Danzig*». Я

міг урешті підняти цей люк і зазирнути углиб, але тепер у цьому вже не було жодної потреби.

Диво

Садівника звали Ксаверій. Усі говорили: «Я йду до Ксаверія по чайні троянди». Або: «У Ксаверія найкраща помідорна розсада». Насправді жодного Ксаверія не було. Державним садівничим господарством № 17 завідував Гладкий Гандзо. Він тхнув пивом і потом, мав більмо на лівому оці й розмовляв із жахливим акцентом, ніби лише мить тому виїхав нагору з копальні на поверхню грядок у Верхньому Вжещі. Чому ж тоді говорили: «Я йду до Ксаверія»?

Ніхто не вміє пояснити цього й донині. Це одна з тих таємниць, які не судилося розгадати. Можливо, давним-давно, коли ще не було касарень прусських гусарів і Верхнього Вжеща, тут справді мешкав якийсь Ксаверій? Цього я не знаю. Зате я чув, що одразу по війні Гандзо так уже догоджав комуністам, що запілля видало на нього смертний вирок. Тому він утік із Сілезії й шукав свого щастя тут, на Узбережжі, де місцевий партійний комітет довірив йому посаду директора.

Гандзо дуже мене цікавив. Щоразу, коли я бачив його черево, яке вихлюпувалось із фланелевої сорочки, щоразу, коли зустрічав його між парників, де він добродушно покрикував на робітниць, мене брали дрижаки, адже над Гандзом висів розмитий, а все ж таки чіткий ореол смерті. Якби його знайшли якогось ранку, продірявленого кулями (найліпше в теплиці, сповненій квітів), моє неясне марення, моє таємне чекання на появу справжніх партизанів у нашому місті, сповнилось би. Деколи я чув уві сні виразне рипіння шин. Це гальмував на вулиці Реймонта чорний «сітроен», потому троє похмурих чоловіків у шкуратянках і чоботах із високими халявками сходили вузькою стежиною між розсадою братків і йшли самшитовими алейками, урешті світанкову тишу обривав брязкіт зброї, до якої досилали набій, і гуркіт пострілу, луна від якого летіла удалечінь; Гандзо падав на м'яку землю посеред орхідей і багатолітників, а чорний «сітроен» швидко від'їжджав у напрямку Brentova та розтавав за поворотом шосейки. Проте збігали роки, а Гандзо почувався пречудово. Комуністи розстріляли багатьох

партизанів, чимало з них мушили здати зброю, а ті, що виходили з в'язниць і поверталися зі Сибіру, уже не мали охоти стріляти.

У кожному разі Гандзо знався на садівництві. А найліпше на квітах. Його троянди, альпійські фіалки, півонії, іриси, гвоздики, його центифолії, хризантеми й айстри, а також орхідеї, які він розводив у теплицях, були найгарніші в місті. Тричі на рік я купував там троянди й дуже тішився на саму думку, що ввійду крізь чавунну хвіртку поміж довгих грядок, що кружлятиму серед теплиць, із яких струменять тропічні пахощі вологої землі та стеблин, що побачу піраміди вазонів, а поміж них робітниць у блакитних комбінезонах. Ніколи згодом я не бачив таких веселих жінок за роботою. Вони співали пісень або розповідали анекдоти, по яких вибухав дзвінкий сміх. Вони пахтіли гичкою, торфом, дешевою махоркою та квітами, і це незвичне сполучення, цей особливий запах, який я відчував іще здалеку, коли дивився на похилені жіночі силуети, на картаті хустини та блакитні блузи, що ряхтіли на сонці, вводив мене у стан захвату. Я шкодував, що жодна з них не є моєю матір'ю. Я міг би приходити сюди щодня і бути побіля їхнього тепла, яке передавалося й моєму тілу і кружляло в ньому дедалі швидше. Однак мама не працювала у Ксаверія. І я приходив сюди лише напередодні її іменин, у переддень іменин батька і перед приїздом дідуся Антонія, який провідував нас раз у рік, зазвичай в останні серпневі дні.

— Іди до Ксаверія, — казала тоді мама, — й купи п'ять троянд. Найліпше «голдстарів». Та якщо, — неквапливо розмірковувала вона, — у «голдстарів» будуть цятки на пелюстках, як торік, то неодмінно проси сорт «Америка»! Запам'ятаєш? «Голдстар» або «Америка»!

Батько любив тестя, однак усі ці приготування й незвична атмосфера дуже його дратували.

— Ну навіщо ці троянди? — запитував він щороку одне й те саме. — Хіба Антоній жінка? Ні, Антоній не жінка, — уголос відповідав він самому собі, — й ті квіти, мабуть, здаються йому смішними.

Проте мама знала, що робить. Бо коли з'являвся дідусь Антоній, усе мусило бути, немов до війни: білий обрус, юшка, яку наливають із порцелянової супниці, а не як у будні — з каструлі, після гарячих страв неодмінно компот, та ще й десерт, а на столі, у кришталевій вазі будь-

що трояндовий букет, — щоб усе було, як колись, щоб час на мить відступив, аби він анічим не нагадував про те, що розпростерлося за вікнами нашого помешкання.

— Ну що то за ритуали! — казав батько. Проте й він розумів, що кришталева ваза, троянди, порцелянова супниця та срібні ложечки, які я вичищав від ранку до обіду, — все це не символи минулого часу, однак виклик теперішньому. Отож, коли я приносив від Ксаверія троянди, мама обережно брала їх у долоні, притуляла пелюстки до щоки і вклала квіти одну за одною до вази, — і той момент був для неї безперечною хвилиною щастя: у неї все вже було готово, кімната яскріла сонцем, і ми от-от мали вирушати на вокзал по дідуся Антонія.

Він з'являвся на пероні зі шкіряною валізою, завжди в розстебнутому тренчі і трохи перехнябленому капелюсі, підходив до нас, овіяний запахом вугільного чаду й локомотивної пари, і ми чули його голос крізь перегукування подорожніх, грюкання захряснутих дверей і гримотіння поштових візків:

— Ну, і як вам тут ведеться, мої любі, у цій ганзейській глухомані?

Утім того літа, коли всі заговорили про Гандзову хворобу, про те, що він уже довго не протягне, дідусь Антоній приготував нам несподіванку, надіславши телеграму: «ПРИЛІТАЮ З КРАКОВА КРАПКА ЧЕКАЙТЕ НА ЛЕТОВИЩІ В ПОНЕДІЛОК КРАПКА ЦІЛЮЮ АНТОНІЙ КРАПКА».

— Чому він не їде залізницею? — дивувалася мама. — Адже він завжди подорожує поїздом. Що за дивна ідея?

— На старість кожен стає трохи ексцентричним, — заявив батько. — Що в цьому поганого?

Однак вона не почула тих слів. Схилилася над бланком і прочитала повідомлення кілька разів, а в її погляді, сповненому недовіри, зродилася тривога. І навіть троянди, які я приніс понеділкового ранку від Ксаверія, навіть їхні пурпурові пелюстки й краплини роси на стеблах цього не змінили. Мама не любила незвичних ситуацій, непередбачуваного плину подій і несподіваних телеграм. Вони ніколи не приносили нічого доброго і, на її думку, завжди передвіщали турботи. Тож коли ми їхали з нею трамваєм «двійка» алеєю Перемоги, а потім «четвіркою» — від будинку філармонії до алеї Карла Маркса, і, врешті, «сімкою», яка немилосердно повзла вулицею Фелікса Дзержинського, й коли ми таки доїхали до кінцевої трамвая неподалік

стадіону «Геданія», її обличчя було бліде та повне напруження. Нібито вона вірила в магію чисел, а послідовність трамвайних номерів приховувала в собі якесь тривожне значення. А коли ми вже стояли біля будівлі аеровокзалу, дивилися на авієтки та старі біплани поблизу ангарів, коли разом із легким подихом вітру, який прошмигнув у ліниве повітря й поворушив їй волосся, до нас долетіло з гучномовця повідомлення про те, що краківський літак запізнюється, маминим лицем перебігла раптова судома, і я відчув дотик її руки на своєму плечі. Проте це був лише початок.

За п'ятнадцять хвилин посеред натовпу зустрічальників було відчутно певну нервозність. Срібний силует ІЛа не з'явивсь у чистому небі, а гучномовець мовчав.

— Чому вони нічого не оголошують? — злостилася дама в чорному капелюшку-«таблетці». — Вони мусять усе нам пояснити!

— Мабуть, самі не знають, що сталося! — сказав чоловік із таксою на повідці. — Правда, Йосифе?

Йосиф весело дзявкотнув і заметляв хвостиком, а його хазяїн вибудовував перед слухачами розмаїті гіпотези. Можливо, зіпсувався компас? А може, захворіли перший пілот і навігатор? Може, вони musiли терміново сісти в Торуні чи в Грудзьондзі, бо з баку витекло паливо?

— Припиніть! — обірвав молодик в окулярах. — Треба йти в довідкову.

Кілька людей із окулярником на чолі пішли до аеровокзалу. Проте мама не рушила з місця. Вона стояла, опершись руками на залізний бар'єр, пофарбований у біло-червоні смуги, немов пограничний шлагбаум, і дивилась у небо, ніби там за кілька секунд мав з'явитися літак. Однак небо було порожнє, і мамин погляд даремно блукав поміж блакитної просторіні, шукаючи хоч якого знаку. Тим часом делегація повернулася з аеровокзалу й виявилось, що «довідка» не працює.

— Це скандал! — сказала жінка в чорній «таблетці». — За кого вони нас тут мають!

— У час війни траплялися гірші халепи, — заявив чоловік із таксою. — Коли я скидав бомби на Гамбург, нам влучили в «черево», і ми, шановна пані, musiли стрибати до каналу Ла-Манш. Правда, Йосифе? — песик неспокійно повернув мордочку, але цього разу не дзявкнув і навіть не ворухнув хвостом. — На щастя, нас виловили

англійські підводники. І деколи я думаю, що в пасажирських літаках теж мусили би бути парашути. Бо якби, приміром, пожежа... Або несподівано заглухнуть обидва двигуни... Що тоді?

— То вони не мають парашутів? — пані в чорній «таблетці» дуже злякалася. — Як таке може бути?

Мама поглянула на співрозмовників. Її зелені очі, що деколи брунатніли, тепер набули сірої барви, начеб у них відбився попіл або весняні хмари.

— У них там лише рятівні жилети, про випадок, якщо літаку доведеться сісти на воду, — відповів хазяїн собаки. — Але яка може бути посадка на воду під Варшавою? Або під Бидгощем?

Такса неспокійно задзвякотіла, жінка поправила на голові чорний капелюшок, молодик зняв окуляри і протирав їх носовичком. І саме тоді, десь віддалік, у гарячому повітрі серпневого полудня, в повітрі, що хвилювалося над розігрітими плитами летовища, над сухою травою й дугами ангарів, почувся віддалений, проте виразний звук двигунів.

— Там! — гукнув молодик. — Він летить звідти!

І справді, за мить уже можна було набачити силует літака. Срібні крила та корпус «ілюшина» лисніли на сонці, мов панцир, а низький тембр двигунів ставав чимраз голосніший.

Машина пролетіла над червоними дахами будинків, її тінь уже сунула злітною смугою, однак раптом, коли здавалося, що вона саме заходить на посадку, двигуни заспівали на тон вище, пілот додав газу, потягнув на себе рулі, і срібний «ілюшин» з дідусем Антонієм на борту майнув над летовищем, забираючи щораз вище, аж поки проминув зелені купи цвинтарних дерев і щез десь над морем.

У натовпі зустрічальників загуло. Якісь люди знову побігли до аеровокзалу, а ті, що zostалися біля бар'єру, перекидалися короткими фразами:

— Аварія руля...

— Триммер...

— Гальма...

— Тріснуте крило...

— Якби він мав зіпсутий триммер або тріснуте крило, — сказав хазяїн Йосифа, — то давно б уже валявся грудною уламків.

Жінка в чорній «таблетці» заплакала. Ще хтось зашепотів молитву, проте це був сценічний шепіт: кожне слово молитви за здоров'я чітко бриніло в розпеченому повітрі, й за мить запанувала тиша, немов у костелі.

Несподівано двигуни загучали знову. «Ілюшин» повертався від затоки. Він стрімко знизив політ, хитнув кілька разів корпусом, а потім знову, відмовившись від посадки, промчав над летовищем, — ніби його було прив'язано до невидимої нитки.

— Той пілот, мабуть, п'яний! — верескнув молодик. — Ще секунда, і він не підняв би машину в повітря! Що за кретин!

— Ні-ні, — озвався чоловік із таксою. — Просто він не може випустити шасі. Усе зрозуміло, шановне товариство.

— Господи Боже! — крикнула жінка в «таблетці» й витерла сльози. — Як це — не може випустити?

— Не може розкрити замковий механізм шасі, шановна пані. Це називається блокада коліщат.

— Ну, і що тепер буде?

— Побачимо. У найгіршому разі посадка на «пузо». Без шасі.

— Без шасі. О Боже!

— Таке буває. Коли я приземлявся в Галіфаксі, шановне товариство, на важкому, як танк, «ланкастері», ми мали схожу пригоду.

— І що? І як це скінчилося?

Погляди всіх присутніх були обернуті до Йосифового хазяїна.

— Нормально, — відказав той спокійно і навіть нібито з певним удоволенням. — Навігатор зламав три ребра, а стрілок розбив собі голову, отут, на чолі.

— А ви?

— Я мав кілька синців. А потім — тритижневу відпустку в Шотландії. Правда, Йосифе?

Йосиф весело дзвякнув, а люди навколо голосно розсміялись. Однак це був короткий сміх: він тривав не довше, ніж кілька змахів собачого хвоста.

А коли пілот Королівських військово-повітряних сил Великої Британії пояснював далі, що пілот «ілюшина» мусить «вілітати до решти» все паливо (бо нема нічого гіршого, шановне товариство, ніж лупнутися «пузом» машини об посадкову смугу, коли в баку є ще трохи бензину), поки розтлумачував, як літак «на останніх краплинах»

мусить зайти на посадку, щоб не втратити швидкість і не завалитись останньої миті на землю, мама сказала:

— Ходімо звідси. Я мушу потелефонувати до батька.

У будинку аеровокзалу панувало сум'яття. Білі шоломи пілотів, їхні сині форми й золоті гудзики мелькотіли сюди-туди в сонячному промінні, стюардеси нервово бігали з кутка в куток, пристукуючи підборами, а міліціонери, котрі згромадилися біля бару, пили «содову», витирали піт із облич і обмінювалися зауваженнями, в яких монотонним рефреном повторювалися слова: «бахнеться», «хряснеться» і «гепнеться», а також «трахнеться» та «х*йне».

У мами не було дрібних. Перед тим, як задзвонити, вона підійшла до каси, щоб розміняти гроші. Поки стояла там, чекаючи на решту, і потім, коли накручувала врешті на диску батьків номер, я дивився на її блакитну сукенку в білі квіти, на білу сумочку й нові сандалі, які вона одягла того дня вперше. Тонкі ремінці делікатно обнімали її щиколотки, а відтак збігали від срібних пряжечок донизу — аж до пальців. Я знав, що все це — блакитну сукенку, білу сумочку й нові сандалі — вона вибрала для дідуся Антонія, якому завжди хотіла подобатись, якому ніколи не розповідала про свої клопоти і якого дуже любила.

А коли її вже з'єднали, коли вона наказала батькові, гукаючи у слухавку, негайно відпроситися з роботи, взяти таксівку та мчати до Вжеща на летовище, коли повторювала знервованим голосом одне й те саме по кілька разів, бо батько, вочевидь, не міг зрозуміти, чи літак уже впав, а чи тільки падатиме, коли, перекладаючи слухавку з однієї руки у другу, вона різким порухом голови відкидала волосся, що спадало їй на чоло, я думав про дідуся Антонія, про нього і про парашут, котрого, якщо вірити пілотові Королівських ВПС, не було на борту срібного «ілюшина». Ба, якби він там був! Якби дідусеві Антонію видали парашут, він запевне наказав би відчинити двері та сміливо стрибнув би донизу, а потім наче птах поплинув би над нашим містом. Я бачив, як він підлітає, дедалі більшаючи, до нашого будинку на вулиці святого Губерта, як купол парашута зависає на стовбурах каштанів і як дідусь Антоній перерізає стропи складаним ножиком і зістрибує на землю. А якби він приземлився у Ксаверія, посеред саду, десь між трояндовими плантаціями й парниками? Тоді його вмить оточили б жінки, і кожна подарувала б йому квіти. І хоча

Гандзо кричав би, що це заборонено, що це, мабуть, шпигун, якого помилково скинули в білий день, жінки голосно сміялись би і відпроваджували б дідуся до залізної хвіртки, а він із великим букетом троянд сорту «Америка» застукав би до наших дверей і сказав: «Мене ще так не зустрічали ніколи в житті!». Бо хоча дідусь Антоній ніколи не був парашутистом, однак він був солдатом, і коли переслідував царську, а згодом більшовицьку армію, коли йшов маршем через села й містечка, виганяючи з Польщі Будионного, його завжди оточували жінки й завжди осипали квітами, а він віддавав їм честь, бо нехай жодна з них не була його дружиною або нареченою, він був коханцем усіх тих жінок, він був їхнім коханцем, коли йшов умирати за кожен з них під Радзиміном, Львовом або Варшавою.

Мама поклала слухавку. Ми вийшли з будівлі аеровокзалу в гаряче повітря серпневого пополудня. Літак устиг повернутися з-над пагорбів і пропливав тепер над дахівками Вжеща.

— Це совєтська машина, — сказав молодик в окулярах, — і як уже впреться, то хоч плач хоч скач.

Однак поки він устиг сказати бодай щось іще, «ілюшин» знизив політ і десь над залізничними рейками висунув ліву ступку шасі, а разом із нею і коліща.

Люди волали мов навіжені. Проте радість тривала недовго. Права ступка надалі не відкривалася, тим часом ліва, разом із випущеним шасі, яке щойно пощастило урухомити, всупереч помітним старанням пілота не прибиралося назад.

Гуркіт двигунів був чимраз голосніший. Літак, здавалося, знову заходить на посадку і під крики: «Що він робить?!», «Він їх розіб'є! Розіб'є!», — я почув мамин голос:

— Ні, Боже мій, ні!

І тоді пілот зробив дещо таке, що порушувало закони фізики, й найбільше скидалося на чародійницький трюк: направив машину ледь не на саму смугу, вдарив отим єдиним коліщам об бетонну поверхню, а потім із макабричним ревом двигунів зняв літак у повітря й повів його, уже в звичайному польоті, у напрямку моря.

— Усе це не на мої нерви, — сказала жінка в чорному капелюшку, — я не годна на це дивитися.

Тим часом відламана частина шасі котилася, ковзаючи по злітній смузі, з-під сталеві лапи сипали іскри, наче з ковадла, зрештою товсте

коліща відлетіло від тримачів і, підстрибуючи мовби м'яч, впало на траву, а потім покотилося далі, аж до ангарної стіни, яка прийняла удар із глухим стогоном. Такса заливалася наче скажена. Від моря з виттям над'їжджали машини «швидкої», а моя мама, задерши голову, стежила за силуетом літака, який набрав відповідну висоту та кружляв тепер над летовищем, ніби лінивий жук.

— Таж він мусив це зробити! — кричав хазяїн Йосифа. — Мусив! Ви хоч розумієте, що воно таке — посадка на одному колесі?

Жінка в чорній «таблетці» зомліла, і перша бригада «швидкої» мала ким заопікуватися. Санітари поклали її на носі, швидко захряснули дверцята й помчали до лікарні, увімкнувши сирену. Тим часом прибували все нові «швидкі», а разом і пожежні машини, що сяяли червоним лаком, виїжджали на плити летовища й шикувались у бойовому порядку одразу біля ангару. Пожежники розгортали полотняні шланги, сонце вигравало на їхніх шоломах, а носі, розкладені на моріжку, виглядали здалеку, наче лежаки в санаторії, які чекають на безтурботних відпочивальників.

Біля бар'єра більшало роззявляк із міста. З'явилися і газетні репортери з фотоапаратами. А я думав про дідуся Антонія і про смерть. Чи сильно він боїться, там, угорі, коли бачить крізь круглий ілюмінатор усі ці приготування? І чи молиться він про диво, як інші пасажери? І що ліпше: раптова смерть — від кулі або в катастрофі, чи смерть повільна, яка приходить до ліжка хворого і щодня забирає децицю життя зі собою, а потім повертається знов, і знов забирає децицю, і довго глумиться отак із людини, і страшенно її вимучує, аж поки їй стулять повіки й запалять останню свічку. І що ліпше: якщо в літаку нема змоги попроситися з кимось на правду близьким, а там, у лікарні, попроситися мус з усіма?

Літак кружляв над нашим містом і над летовищем по спіралі — то донизу, то вгору, а я собі міркував, яка смерть легша, а яка жахливіша. Гандзо вже кілька тижнів умирав у ліжку і кричав поночі «від болю й страху», як усі говорили, «між ін'єкціями морфіну», але сама смерть була для нього все ще віддаленою, нібито поза його окосягом, ні, він не знав, коли це станеться, і мусив відчувати, що попри все, житиме далі, і це відчуття не відпускало його, мабуть, до останнього подиху, тоді як дідусь Антоній, там, угорі, не уражений жодною хворобою, ані болем, був зараз рокований на загибель.

Про що він міг думати? Про мене? Про маму? Про подорожування літаками? Про те, що всі ми приречені й якщо навіть є якийсь гідний вихід із такої ситуації, то тільки той, для якого ми самі обираємо час і місце? А може, він думав про троянди, зрізані для нього нині вранці в Ксаверія, і про ті, що врятували йому колись життя.

Коли дідусь Антоній повернувся з війни до свого міста та знайшов собі наречену, то купив їй за останні гроші скромний трояндовий букет і сказав: «Ти вийдеш за мене. Але спершу я збудую дім!». Небавом зустрів Розенфельда, заклав із ним на спілку консигнаційний склад і торгівлю деревиною, і хоча всі застерігали його: «Антонію, з цього не буде нічого путнього!» — проте дідусь Антоній лише всміхавсь і щотижня приносив своїй нареченій букет, у якому було на одну троянду більше. А що справи йшли добре, то дім було вже майже викінчено, а коли до нього завезли нові меблі, дідусь Антоній заніс своїй нареченій букета з шістдесяти семи троянд, офіційно попросив у майбутніх тестя з тестьовою руки їхньої доньки, а потім вони всі разом сіли до чаю, вина й віденських тістечок. Він не підозрював, танцюючи з нареченою вальс, польку й мазурку, що його доля, його щастя й талант, що все це ще крихкіше за віденські тістечка. Того самого полудня в Нью-Йорку власне розпочинався великий крах, а за кільканадцять днів ця хвиля накрила біржі в Лондоні, Парижі й Берліні, а звідти пливла чимраз далі й чимраз швидше, аж поки через Варшаву добулася, зрештою, до його містечка, й за тиждень до шлюбу дідусь Антоній уже мав п'ять валіз паперових грошей. Що гірше, їх постійно прибувало, банкноти розмножувалися з гнітючою швидкістю, в якомусь приголомшливому комашиному темпі, скоро вже забракло валіз, потім скринь, аж поки вони заповнили контору консигнаційного складу від підлоги до стелі. Розенфельд утік із родиною закордон, здається, до Будапешта, а дідусь Антоній у день свого шлюбу зостався без консигнаційного складу, без будинку і без нових меблів, зате він мав кільканадцять скринь, набитих польськими марками, за які міг купити квіти, проте не векселі — свої й Розенфельдові. Тоді він відвіз гроші садівникові, наказав скласти на всі гарний трояндовий букет і разом із прощальним листом, якого накидав нашвидку, відіслав своїй нареченій через посланця. А сам востаннє зайшов у дім, який не встиг стати їхнім домом. Він чутливо торкався до меблів, гладив поруччя, стіни та оббивки, а коли вже прикладав дуло до скроні й водив

указівним пальцем по холодному язичку курка, почув голос: «Побійся Бога, Антонію! Невже твоє життя дешевше за паперові гроші?!». Це була його наречена. «Як ти мене знайшла?» — запитав він, відкладаючи револьвера. Тоді бабця Ірена, яка ще не була тоді бабцею, і навіть матір'ю, впала в його обійми і, плачучи, сказала, що якби він надіслав самого листа, без букета, вона не знала б, де його шукати, але ті троянди, гарні троянди сортів «Голдстар» і «Америка», котрі він купив за кільканадцять квадрильйонів польських марок, привели її сюди, обудили її жіночу інтуїцію й наказали мчати швидко, немов на крилах, якщо вона хоче встигнути на весілля, а не на похорон. І хоча вони вже ніколи не мали власного будинку, ані консигнаційного складу, а дідусь Антоній продавав радіоприймачі «Електрид», які виробляли у Вільні, утім завжди, в річницю того дня, на згадку про шлюб і свій порятунок, він купував бабці трояндовий букет, неодмінно сортів «Голдстар» і «Америка».

Зрештою, можливо, там, угорі, дідусь Антоній не думав про жодну з тих речей, бо вірив у диво, яке його порятує?

Батько проштовхувався крізь чимдалі густіший натовп. Він був рознервований: не зумів знайти нас одразу. Мав зосереджене обличчя, легко наморщене чоло, а під пахвами, на полотняній сорочці, плями від поту. Коли він обняв маму і пригорнув її до себе, вона вибухнула голосним плачем.

— Із того нічого не вийде! — повторювала вона.

Літак розіб'ється. А вона не встигне навіть поговорити з батьком.

— Ми ніколи не попливемо разом на Гель! І не зробимо стількох речей! — мовила вона щораз тихіше.

Батько гладив її по голові й не озивався жодним словом, бо в таких ситуаціях найліпше не казати нічого. А літак надалі кружляв над нашими головами по невидимій лінії, яка скидалася на спіраль. Коли він сумлінно здіймався вгору, то був схожий на срібний хрестик, коли падав униз або завалювався на бік, змінюючи курс, нагадував блискучий знак запитання.

Ні, дідусь Антоній, мабуть, не думав тоді про смерть. Він радше замислювався, що їстиме на обід або куди піде завтра гуляти. Може, на Сопотський мол? Або до Лісової опери? А може, на шанці й редути, з яких ми з ним щороку запускали повітряних зміїв? Він бачив усе це згори, немов на долоні, і я заздрив отій його перспективі. Побачити

ціле місто й затоку, наче на мапі! Угледіти порти, корабельні, вулиці, костели, пагорби й вузький пасок пляжу так, як їх не побачиш навіть із вежі Пресвятої Діви Марії! Раптом дідусь Антоній здався мені поетом, кимсь на кшталт художника, який сів у літак лише задля того, щоб зазнати непересічних вражень, пов'язаних із приземленням, і описати їх, разом із краєвидами, у щоденниках. Щоправда, він не писав нічого, крім листів, але й не мусив цього робити: його живим щоденником був я. У час прогулянок Зеленою долиною чи на Буковій горі він навчав мене не лише назвам птахів і дерев. Він повіряв мені минуле, яке існувало вже тільки в ньому і якого ніхто, крім мене, мабуть, не вивчив так добре. Еге ж, життя дідуся Антонія було записане картинами в моїй пам'яті, мов на сторінках товстої Книги. І досить було викликати одну з них, щоб оживити решту.

Тепер я бачив обличчя того німця, — того, що перепинив бабцю Ірену, вдарив її по голові, відібрав велосипеда й харчі, роздобуті на селі, та сказав: «Ти жидівка! Ти втекла з гетто!». І зараз же по тому — бабцине обличчя, десь там, на польовій дорозі, пізнього ранку, коли той німецький жандарм здіймає автомат і каже зі сміхом: «А тепер я тебе вб'ю!». А потім знов обличчя дідуся, коли, щасливо порятувавшись, вона вже вдома розповідає йому про це. І я чув її голос у мить, коли вона кілька разів повторила: «А якби він мене застрелив? А якби він мене застрелив?».

Літак описав іще одне коло над нашими головами, і сонячне сяйво, що відкидалося від його крила, нагадало мені інший посвіт — той, що плинув від річки, коли дідусь Антоній почав рибалити. Заради того, щоби бабця Ірена не мусила їздити в село і її не зачіпав дорогою жоден німець. Дідусь вдивляється в поплавець, примружує очі й відчуває, що сьогодні нічого з цього не буде: ні рибної юшки, ані смажених вусачів, хіба що кілька окунців, і в його очах зажура і смуток, однак не лише через рибу. Далеко за лісом гуготять довгі автоматні черги, між заростів лозняку на піщаній обміліні дуже чітко чути їхній глухий гуркіт, бо його приносить вода, а дідусь Антоній знає, що означають ті черги й лише не розуміє, що сталося зі світом, який несподівано втратив точку опертя, який хитається й накульгує, наче Яків біля потоку Яббок^[20]. І, повертаючись до міста з порожньою торбиною, дідусь заходить часом до порожнього костелу, закликає й пробує молитись, але жодні слова молитви не йдуть йому на гадку, тоді він

дивиться на зображення Бога, розіп'ятого на хресті, й повертається додому, до бабці Ірени й моєї мами, повертається ще смутніший і пригніченіший, і не лише через порожню торбину.

Машина знову закрутила лискуче коло, а я передчував — саме від тієї миті, — що на летовищі у Вжешчі не станеться нічого поганого, бо там, у бляшанці «ілюшина» мій дідусь, сидячи біля круглого ілюмінатора, думав про те саме, що й я. А якщо ми обоє думаємо про одне й те саме — він там, угорі, а я тут, унизу, якщо ми перегортаєм одну й ту саму сторінку Книги його життя й дуже уважно вглядаємось у неї, то, ймовірно, ми ще побачимося. Не там, угорі, посеред порожньої та блакитної просторіні, але тут, унизу.

І я знову побачив дідуся Антонія біля тієї річки. Він витягав у сутінках снасті на берег, однак гачки були порожні. Тоді він закинув їх знову, потім розпалив маленьке вогнище під ослоною лозняку та грів над ним руки. А потім іще кілька разів витягав снасті з води й закидав їх знову, позаяк не зловив анічоґісінько. Від річки потягало холодом, і коли він подумав, що це, безперечно, замало на юшку і, безперечно, замало на часи, коли заборонено мати радіоприймач «Електрид», а також радіоприймачі будь-яких інших марок, коли над заливними луками вже малювався липневий світанок сорок другого року, тоді дідусь Антоній побачив того чоловіка. Той мав на око десь років тридцять із лишком, був зодягнений у сіру понищену одіж і скидався на людину, що довго ховалась у лозняку або втекла з лісу. «У тебе нема чоґось попоїсти?» — запитав чоловік. «Ні», — відказав дідусь. І відразу подумав, що той, мабуть, страшенно голодний, що він, певно, не їв уже кільканадцять днів. Отож поліз до торби й витяг черству булку, здається, позавчорашню, яку мав для наживки, і сказав присоромлено: «Я маю лише це, бери та їж». А тоді той лагідно всміхнувся, похитав головою і тихо мовив: «Закинь з правого боку». Й лише за мить дідусь Антоній зрозумів, що незнайомиць мав на увазі «праворуч від каменя» — великого каменя, який багато років пролежав у тому місці, вистаючи над поверхнею на добрячих півметра. Це була дивна порада, але він послухав її. Переклав снасті з наживкою й повернувся до вогнища. Незнайомиць трохи скидався на прегарного кантора Йоселе, рабинового сина з Монастириськ, хоча, власне кажучи, не був подібний ні до батька, ані до сина. А може, він був лише духом. Ні, він не міг ним бути. Бо сидів тепер біля розжареного

приску й дивився на воду. Його поведінка, так само, як і порада, котру він дав дідусеві, була пречудна й незрозуміла. Проте дідусь ні про що не розпитував. Мовчав. І так вони обоє мовчали добрячу часину. А потім той устав і сказав: «Дякую тобі», — і коли дідусь запитав, за що він йому дякує і чому вже йде, той коротко мовив: «Мені треба йти», — і тихо щез у лозняку, так само, як з'явився. Дідусь подумав за мить, що то був лише сон. Утім це був не сон, бо коли він витяг снасті, то вони ледве не обірвалися під вагою рибин.

Літак закрутив іще одне коло, й сонце відбилося від бляхи корпусу, мов від риб'ячої луски. Мама плакала в татових обіймах, а він утішав її, як умів. Молодик в окулярах і хазяїн пса Йосифа згубилися десь у натовпі. Крізь гучномовці передали врешті повідомлення, що літак за хвилину сяде, й усіх просять зберігати спокій. Санітари й пожежники метнулися до своїх постів, а червоно-білі машини завели двигуни, готові рушати на злітну смугу щомиті. Й тоді я пригадав іще одну річ: моя мама не виносила риби. До кінця війни вона майже щодня їла судаків, щупаків, плітку та вугрів, яких дідусь Антоній приносив додому цілими горами.

Тим часом «ілюшин» заходив на посадку. Я стояв навшпиньки біля бар'єрчика й тамував подих. Мама відмовлялася дивитися. Батько ховав її голову в себе на грудях, ніби вона була маленькою дівчинкою. Літак падав дедалі нижче, аж урешті ми почули сухий тріскіт, потім щось на зразок глухого виску, відтак знову тріск, начеб розірвали гігантську полотняну заслону і, врешті, потужне гуркотіння бляхи та скрегіт, який тривав довго, нескінченно довго — упродовж добрячих кільканадцяти секунд. Літак трохи з'їхав з бетонної смуги й зарився в траву. Ліве крило, на яке спирався корпус, було зламане. А з-під літакового «пуза» вибивався дим.

Спершу рушили пожежні автівки. За ними — машини «швидкої допомоги». Потім ми чекали, — може, зо дві-три хвилини, які тягнулися, проте, незмірно довше, — аж поки з-поза густого туману білої піни, якою пожежники вкрили весь корпус, аж поки з-за того білого замету почали вибиратися пасажири через запасний вихід. Поміж них ми вгледіли дідуся Антонія. У розстебнутому тренчі і, як завжди, в перехнябленому капелюсі на голові. Він ішов навскіс по траві, не зважаючи на крики пожежників, ані на всю цю метушню. Побачив нас приблизно на півдорозі та швидко підійшов до бар'єра.

— Мені сімдесят три роки, — спокійно сказав він, — і мені дуже прикро, що в такому віці я ще й досі завдаю вам клопоту.

— Це було диво, — хлипала мама. — Це було справжнє диво!

А коли ми за два тижні відпровожували дідуся Антонія на залізничний вокзал, коли він шкодував, що не летить знову літаком Іл-18 — цього разу із Гданська до Кракова, я пригадав, що мушу запитати його ще про одну річ. Чи він уже ловив колись рибу там, над річкою, праворуч від каменя? Звісно, перед тим, як зустрів того єврея з лісу.

— Здається, ні, — відказав він. — Ні. Не можу пригадати.

— Якого ще єврея з лісу? — запитала мама, помітно занепокоївшись.

Проте саме тут надійшов поїзд. Дідусь Антоній зайшов у спальний вагон. Батько подав йому валізу через вікно. Свисток кондуктора, сичання пари та гуркіт паротяга заглушили останні слова дідуся, який іще щось говорив через опущене скло.

— Про якого це єврея ви говорили? — запитала мама знову. — Що то за історія?

— Ох, лиши його в спокої, — зітхнув батько. — Хіба вони не можуть мати своїх таємниць?

За кілька днів після від'їзду дідуся Антонія Гандзо помер. «У страшених муках», — як усі говорили, в лікарні. Він відмовився від ксьондза й не прийняв останніх таїнств. Проте Гандзева дружина вблагала пробоща, і той крадькома прислав вікарія, який після похорону за комуністичним обрядом відчитав нишком молитву і покропив хреста, якого вона поставила там власноруч.

За місяць я пішов до Ксаверія по троянди до маминих іменин, але в них уже не було ні сорту «Голдстар», ані «Америки». Тож я купив чайні й поки йшов між теплищами, коли проминав парники та самшитові алейки, то подумав, що чорний «сітроен» уже ніколи не приїде на вулицю Реймонта. І я ніколи не запитаю в Гандза, чи над ним і справді висів остаточний вирок.

Стіл

I

— Стіл, стіл, — кричала мама, — я вже не годна витримувати цього! Люди мають меблю, і тільки ми щось отаке, — й вона показувала рукою на круглий стіл, за яким ми обідали щодня. — Хіба це взагалі можна назвати столом? — запитувала вона, ламаючи голос і руки. Батько не відповідав на її зачіпки й замикався в собі, сповнюючи кімнату важким мовчанням. Зрештою стіл був не такий уже й поганий. Під коротшу ніжку підкладали спеціальний кубик, а кордубату фанеру на стільниці можна було закрити обрусом. Того стола він купив сорок шостого року в пана Поляске із Заспи, коли пан Поляске пакував манатки й відбував останнім поїздом на захід, до Німеччини. Батько дав тоді панові Поляске пару військових чобіт, які перед тим був уторгував у советського солдата за вживаний годинник, а що ті чоботи були не першої свіжості, то батько доклав іще трохи масла з ЮНРРА [\[21\]](#), на що зворушений пан Поляске залишив батькові, окрім столу, фотознімок із родинного альбому. На ньому було двоє елегантних чоловіків у костюмах, котрі стояли на Ланге Брюке. Я любив розглядати цей фотознімок. Не тому, що мене цікавили пан Поляске і його брат, про яких я знав небагато, проте тому, що за їхніми спинами, на другому плані, простирался краєвид, якого я даремно шукав на Довгому Узбережжі. Десятки рибальських човнів швартувалися до причалу побіля Рибного торгу, на набережній було повно покупців і продавців, а Мотлавою пропливали барки й пароплавчики з довгими, мов щогли, трубами. Тут було повно руху й життя, Ланге Брюке скидалося на справжній порт, і хоча всі вивіски готелів, барів і торговельних контор були чужомовні, це так чи так становило привабливе видовисько. Воно нічим не нагадувало Довге Узбережжя, яке, щоправда, відбудували після великої пожежі й бомбардування, але на ньому не було нічого, крім нікому не потрібних установ, червоних лозунгів, розвішаних на стінах, і зеленої нитки Мотлави, що нею пропливала міліцейська моторка і — раз у день — судно прикордонної охорони.

— Це німецький стіл, — підвищувала голос мама, — ти мусив уже давно порубати його на кавалки. Мені стає зле, коли я лише подумаю, — провадила вона далі вже трохи спокійніше, — що при ньому сидів якийсь гестапівець і їв після роботи вугрів.

Батько знизував плечима й витягав фотознімок пана Поляске.

— Поглянь, — казав від до мами, — хіба ж це гестапівець?

І тут-таки розповідав історію пана Поляске, який був соціал-демократом і три роки відсидів у концтаборі Штуттгоф, бо не підтримав Гітлера. Коли наше місто в тридцять дев'ятому році долучили до Райху, пан Поляске демонстративно не вивісив прапори на своєму будинку, й тоді його забрали.

— У такому разі його брат був гестапівцем, — мама обрізала дискусію й виходила в кухню, а батько, засмучений, що втратив слухача, розповідав про другого пана Поляске, який зараз же по війні поїхав із сенатором Кунце до Варшави просити президента Берута за гданських німців, — щоб вони могли зостатися, підписавши декларацію лояльності.

— Тоді, — продовжував розповідь батько, — президент Берут нашорошив свої вусики і сказав делегатам, що німецька соціал-демократія ніколи не грішила почуттям історичного глузду, віддавна зрадила свій класовий інстинкт, і про це мудро й вичерпно написав товариш Сталін. І будь-які прохання, — тут президент Берут затискав свій пролетарський кулак і гахкав ним по стільниці, — є антидержавною діяльністю. Брат пана Поляске повернувся тоді до Гданська й повісився на горищі їхнього будиночка на Заспі.

— Власне кажучи, чому він це зробив? — голосно запитував батько. — Адже міг виїхати до Німеччини, як його брат.

— Він повісився, — мама саме заходила до кімнати з полумиском, у якому парувала страва, — бо в нього нарешті прокинулася совість. Якби в усіх німців прокинулася совість, вони всі вчинили би так само, — додала вона, ставлячи на стіл картоплю в мундирах, — усі вони мусять повіситися після того, що скоїли.

— А совети?! — вигукував батько, відсуваючи лущиння на край тареля. — А совети?

Я знав, що зараз почнеться сварка. Мама панічно боялася німців, і ніщо було не в змозі вилікувати її від цього страху, тоді як батько найбільше огиди відчував до земляків Федора Достоевського.

Незримий кордон пробігав тепер через стіл пана Поляске із Заспи, і батьки були розділені ним, як тоді, тридцять дев'ятого року, коли край їхнього дитинства, пропахлий яблуками, халвою й дерев'яним пеналом, у котрому гримкотіли олівці, роздерли, мовби штуку полотна, на дві частини, поміж яких лисніла срібна нитка Бугу.

— Я бачив, — батько ковтав білу плоть картоплин, — я бачив... — звісно, він мав на думці парад у містечку, де зустрілись обидві армії. — Курява збивалась аж до неба, — батько докладав собі шкварок, — а вони пліч-о-пліч маршували рівним кроком і співали то німецькою, то російською, однак російську було чути голосніше, бо совети прислали на парад цілий полк, а німці лише дві роти.

— Німці були гірші, — перебила мама, — бо вони не мали жодних людських почуттів.

Я не любив тих розмов. Особливо коли вони відбувалися за обідом, і в густий запах бульйону або в аромат хрінного соусу вторгався гарматний гуркіт чи стукотіння поїзда, яким везли людей на повільну або негайну смерть. Я не любив, коли вони сварилися через такі речі, бо тоді вони забували про мене, і я стирчав поміж них, наче зужита й уже нікому не потрібна річ. Зрештою в усьому були винні пан Поляске та його стіл. Так я вважав, ковтаючи картоплю в мундирах або «ліниві» вареники. Якби не той стіл, батьки говорили би про фільм із Мерилін Монро, врожай на полуниці або останній спуск у корабельні імені Леніна, на яку прибув прем'єр Циранкевич. Зрештою вони могли би говорити про будь-що, проте стіл пана Поляске уподібнився з часом до зубного болю. Коли біль слабшав і, здавалось, ось-ось мине, їх брала ще дужча охота торкнутися до хворого місця і пробудити болючу пульсацію знову. Чи міг я щось зробити? Якби йшлося про стілець, я запевне дав би з ним раду. Проте стіл — великий і круглий, з різьбленими ногами, дуже важкий, із дуба — стіл пана Поляске із Заспи, видавався занадто масивним, щоб знищити його без сторонньої допомоги. Я підозрював, що пан Поляске залишив нам його зумисне, начебто знав про незримий кордон між моїми батьками. І начебто припускав, що його мебля, яку він не міг забрати до Німеччини, стане причиною безупинної сварки. Батько, неохочий до змін, затаївся на своєму, а мама щодалі частіше припалювала бігос або реберця, вишукуючи в німецькому столі щораз нові вади. До кульгавої ноги й порепаної фанери згодом долучився шашіль, секретна робота якого,

нечутна вдень, заважала мамі спати вночі. Уранці вона була невиспана й у поганому гуморі.

— Зроби щось, — казала вона до батька. — Я не годна терпіти цього довше!

— Який іще шашіль? — запитував батько.

— Німецький, — відповідала мама. — Це німецькі хробаки. Скоро атакують креденс і шафу, бо ж вони невситимі. Як і все німецьке, — шепотіла вона батькові на вухо.

Якщо пан Поляске хотів помститися, годі було шукати ліпшого методу. Я дедалі частіше уявляв, як він сміється десь у Гамбурзі або в Мюнхені, й потирає руки. Масло з ЮНРРА він з'їв — упродовж кількох днів, советські чоботи викинув через рік, а ми все мучилися з його столом, як із родичем-зайдою, який страшенно всім заважає, однак якого не можна випровадити геть. Тільки за що він мав би нам мститися? — часом замислювавсь я. Адже ми не зробили йому нічого поганого. Ми навіть не мешкали в його будинку, де оселився тепер якийсь високий партійний чиновник. Невже він бажав нам лиха за те, що ми були поляками? Я не знаходив готової відповіді на це запитання. Ані на жодне, пов'язане з паном Поляске. Годинами поспіль розглядав фотознімок, на якому Довге Узбережжя скидалося на справжній порт, і рахував труби на пароплавах, що тяглися Мотлавою. Тим часом стіл день у день здавався дедалі більшим і розроставсь у замкнутому просторі кімнати до нечуваних розмірів.

Аж якогось дня сталося те, що й мусило статися. Коли мама поставила супницю на стільницю, кубик вилетів із-під коротшої ноги, і стіл захитався мов поранений звір. Борщ хлюпнув батькові на штани та сорочку.

— Ох! — мама плеснула в долоні від захвату. — А хіба я не казала? Хіба я не передбачала катастрофи?

Батько не обізвавсь ані словом. Підклав кубик, з'їв другу страву, мовчки дочекався вишневого желе й лише по десерті, зі сигаретою в зубах, зійшов до підвалу по пилку та метр. За кілька хвилин, похилившись над столом, примружуючи то одне, то друге око, він мав ефектний вигляд, наче фронтний хірург, що готується до операції. Однак сталася небувала річ. Батько, який мав вправну руку до ремонтів і переробок, не зміг упоратися зі столом пана Поляске. А власне, не зі столом, а з його нерівними ногами. Після кожного

розпилу виявлялося, що одна з них, щораз інша, трохи коротша від решти. Охоплений шалом досконалості, а може, й німецького педантизму, батько не здавався: він усе вкорочував ніжки столу, аж урешті ми стали свідками небуденного видовища. На підлозі, поряд із купою відпиляних кавалків дерева й морем стружок валялася, немов великий брунатний щит, безнога стільниця пана Поляске. Мамині очі блищали від зворушення, батькові очі метали блискавки, утім ніщо не ладне було спинити роботу, яку він розпочав. Пилка, неначе в трансі, з гарчанням вгризалася тепер у стільницю, батько сопів і зітхав, мама тамувала подих, щоб урешті вигукнути:

— Ну, нарешті!

Стіл пана Поляске годився хіба на дрова.

Батько зносив кавалки дерева до пивниці, мама замітала стружки, і тільки я відчував шкірою, що це ще не кінець і справжні клопоти лише попереду.

Наступного дня ми обідали в кухні. Тут було тісно й невідно, а запах смажених оселедців, густий, наче хмара, аж ніяк не додавав апетиту.

— Ми мусимо купити новий стіл, — сказала мама, — може, трохи менший від цього, але теж круглий. А потім нові стільці, — остаточно розмірялася вона. — З плюшевою оббивкою!

Батько мовчав. По обіді ми поїхали трамваєм до меблевої крамниці. Продавець розвів руками, значуще всміхнувся і сказав: в наявності є лише те, що ми бачимо, а саме, трикутні столи.

— Це найновіша модель, — показав він на рівносторонню фігуру. — Експериментальна!

— А круглі? — запитала мама. — Круглих нема?

Тоді продавець пояснив, що цьогорічний генеральний план уже виконано, і круглі столи завезуть, авжеж, однак тільки в січні або в лютому. Батько жовчно всміхнувся, бо надворі була акурат середина травня. Натомість мама ходила між трикутних столів і торкалася до їхніх стільниць начебто з недовірою й острахом. Світло, яке просочувалося до крамниці крізь закурену шибу, підсвічувало її каштанове волосся ніжним ореолом, що додавав мамі меланхолійної чарівливості. Коли ми вийшли на вулицю, вона побажала таки, щоб ми поїхали до іншої крамниці. Яким ж великим було її розчарування! Над усіма меблевими крамницями в місті висів, немовби привиддя, фатум

генерального плану. Єдиний не трикутний стіл, якого видобули на її категоричну вимогу з темного складу, виявився прямокутним, дуже довгим і вузьким, і анітрохи не пасував до нашої кімнати. Я не знав, чи пан Поляске міг уявити щось таке, — по кількох годинах безнадійних пошуків ми, змучені, прийшли додому, а його стіл стирчав межи нас надалі наче ледве відчутна скалка.

— Зрештою, — виправдовувався батько, — стіл можна й замовити. Це вийде дорожче, але, — тут він значуще підвищив голос і здійняв пальця мов проповідник, — з огляду на генеральний план іншого виходу в нас немає.

Чи було щось простіше, ніж такі міркування? Звісно, що ні, проте — як виявилось незабаром, — із п'яти столярних майстерень в околиці три вже давно позачиняли. Їхні власники, яких розорили додаткові податки, працювали на державній фабриці, виконуючи генеральний план. Четверту — ту, що належала вдові Рупейки, столяра із Вільна, — саме ліквідували. А п'яту майстерню перекваліфікували на тиху мануфактуру, де виробляли гарні труни, продукування яких — принаймні тепер — генеральному плануванню не підлягало.

— Усе вчасно, — сказав батько, повернувшись із міста, — їх також включають у хід історії.

А столу не було й надалі. Деякі несміливі батькові спроби, мов перебіжні й поетичні імпровізації, були роковані на фіаско вже в зародку. Ні прасувальна дошка на двох ящиках, ані імпровізована стільниця, яку він склепав у підвалі, ані, зрештою, оголошення, що він намірявся подати його до ранкової газети («Стіл б/в неодмінно круглий купимо») не здобулися навіть на тій схвалення в маминих очах. А надто жахливим їй видався третій задум. Ми вже мали якось вживаний стіл, ну, і будь ласка, — що з того вийшло! Останньою рятівною соломинкою мав стати пан Горький, який без вивіски та патентів від усіх можливих і неможливих установ виготовляв столярку нелегально. Він робив це після роботи, з матеріалу, поцупленого в корабельні. Брав при цьому високі завдатки та пив щосуботи й щонеділі, ніби був шевцем, а не столяром. Пан Горький часто засинав під будинком на кульгавій лавчині, а що ставалося це в неділю, то люди, повертаючись із костелу, тицями в нього пальцями та прозивали масоном. У кожному разі він узяв у батька завдаток і обіцяв змайструвати стіл упродовж

тижня. Круглий, як і годиться. Мама дуже зраділа, а батько, котрий був моралістом, переживав тепер свій страсний тиждень.

— Коли я знаю, — запитував він уголос щовечора, — що він зробить нам стіл із краденого дерева, то хіба це нормально? Хіба це чесно?

Проте мама була прагматичною:

— У кого він його вкрав? Усе належить державі. Усе! — й вона закрутила рукою велике коло в повітрі, ніби її устами промовляв Дух Історії.

Утім той самий Дух Історії значно рішучіше промовляв устами пана Горького, і ось що з цього вийшло: столяр не перестав пити в неділю ввечері, розтягаючи свій блаженний стан до понеділка. Він відновив його у вівторок, підтримав у середу, вміло підживив у четвер, аж урешті дотягнув до п'ятничної опівночі, за якою на нього вже чекали омріяні субота й неділя. Коли в понеділок — отой, наступний, — ми з батьком вирушили до повітки пана Горького, що була біля ставка позаду броварні, він прийняв нас, сидячи на глиняній долівці, п'яний як чіп, серед пляшок і розкиданого інструменту. З його обличчя струменіла меланхолія навпіл із екстатичною радістю. Він щомиті підводив голову, гортанно сміявсь і, немов катеринка, вигукував одну й ту саму фразу:

— Я знаю! Я знаю!

Батько побуряковів, начебто сам вихилив склянку спирту.

— Де мої гроші? — кричав він. — Де наш стіл? Прошу повернути мені завдаток! — запіяв він фальцетом, ламаючи голос. — Негайно!

Однак навіть я розумів, що батько кричить лише для годиться. Бо це вже не мало нічого спільного з паном Горьким, який саме цієї миті, просто-таки на наших очах обірвав сув'язі, що єднали його зі світом причин і наслідків.

Відтоді в нашому помешканні з'явився пан Поляске. Він тихесенько стукав до наших дверей, вітав батька кивком голови, а потому мовчки обходив навколо свого дубового столу, тепер уже геть незримого. Він клав на нього подарунки: пачки з кавою, шоколад, бляшанки з англійським чаєм — і непомітно виходив, щоб не перестрінати маму. Презенти виглядали доволі дивно, бо висіли в повітрі над підлогою, однак завжди, коли я простягав до них руку, щезали так само, як пан Поляске. Швидко й без сліду. Я не знаходив у

батьковому погляді розв'язку для свого болісного сумніву — котрий саме з братів приходив нас перевідати? Утім я не розмовляв про це з батьком, який ставав дедалі розгубленішим і, може, взагалі не помічав хвилинної присутності гостя в нашій квартирі. Не дуже допомагав і знімок Довгого Узбережжя. Обидва панове Поляске були такі схожі, що я не відрізнив би, котрий із них виїхав до Німеччини, а котрий зостався в нашому місті назавше, на брентівському цвинтарі. Тому я чекав подій надзвичайних і непередбачуваних. До чого, скажімо, могла би призвести зустріч моєї мами з паном Поляске? Або несподівана поява гостя біля кухонного столу? Проте нічого такого не сталося.

Якогось дня батько прийшов з роботи винятково збуджений.

— Є! — гукав він від порога. — Нарешті в нас є стіл!

Мама негайно визирнула у вікно.

— Я не бачу вантажівки, — сухо заявила вона.

І саме тоді батько витяг із кишені маленький аркушик і виголосив, що треба поїхати до пана Каспера, який робить такі столи, як до війни — солідні й круглі, овальні чи в формі еліпса — усе за побажанням клієнта. Тут крився секрет починання: пан Каспер приймав лише надійний людей і за рекомендацією. Батько вимахував аркушиком у повітрі, наче квитком, і додав іще, що столяр на прізвище Каспер мешкає на Жулавах, по другий бік Вісли.

II

Будинок столяра був невеликий. Він потопав у зелені старих верб і кущів мов дерев'яна скринька з маленьким ганком і фантазійними мансардними вікнами. Ми стояли на подвір'ї і невпевнено роззиралися навколо, бо на обійсті не було ані душі, навіть гавкотливого пса. Урешті із саду, що розкинувся позаду будинку, до нас вийшла жінка невизначеного віку зі зморшкуватим лицем.

— До кого? — запитала вона.

— До пана Каспера, — усміхнувся батько. — Ми маємо до нього справу.

— Він не Каспер. Він Каспар, — сказала жінка.

— Ну, так, — батько переступав із ноги на ногу. — То ми маємо справу до пана Каспара.

Жінка глянула на нас підозріливо, а може, лише байдужливо, досить і того, що вона не сказала нічого більше, і ми й надалі стояли в густому нерухомому полудневому повітрі, як двоє прибульців з іншого світу.

— Я мушу переказати йому дещо, — сказав урешті батько. — Чи він вдома?

— Вдома? — обурилася жінка. — Ви мусити йти дорогою аж до ярмарку худоби. Він т а м! — і вона швидко відвернулася, залопотівши полами халата. Ніби ми цілковито перестали її цікавити. Завернула за ріг будинку і зникла десь поміж кущів.

— Ну, то ходімо, — почув я батькове зітхання. — Ми мусимо його знайти.

Проте порівняно до їзди в автобусі через понтонний міст на Віслі чи у відкритому вагоні вузькоколійки, що везла нас через дамби, канали й тополіні шпалери, спритно перестрибуючи залізні містки та приховані шлюзи, порівняно до всього цього останній етап походу по круглий стіл здавався дорогою до чистилища. Ми брели по кісточки в брудному піску, з якого здіймалася густа курява, що роз'їдала горло. Вона осідала на губах і язиці, щипала в очі, скрипіла на зубах, а відправляючи нас відбитки ратиць.

— Це вже недалеко, — мовив батько, — цією дорогою ганяють худобу.

Проте мені вже було однаково. Навіть вітряк із цурпалками крил, що стояв при дорозі, нікчемний, як покинуте знаряддя праці, не привабив моєї уваги. Щомиті ми оминали послід тварин і треба було дивитися під ноги, щоб не загрузнути в кінському або коров'ячому лайні. Було спекотно, і якби не батько, я, мабуть, завернув би назад.

Зрештою ми добулися до площі, на якій стояв будинок, схожий на бункер. Цементні стіни, зведені у формі квадрата, власне кажучи, не мали вікон, і лише під самим дахом, пласким, наче дошка, мелькотів рядок невеличких вогників. Жовта обшарпана вивіска провіщала, що ми стоїмо біля бару «Під Свинєю». Усередині забігайлівки, холодної і морочливої, сиділи за кульгавими столиками кілька надвереджених чоловіків.

— Пива немає, — гукнув товстий бармен, — усе вже вижлуктали!

Звивисті смуги тютюнового диму з гострим запахом поту, сечі та прокислого алкоголю оповивали нас, немов імла. Батько пояснював

барменові, кого ми шукаємо, а я приглядався до чоловічих облич. Вони були засмагли, поорані зморшками і з однаковим виразом, який складно було окреслити — задивлені в невидиму точку.

Пан Каспар сидів у самому кутку бару, майже невидимий у напівмороці, й кутив недогризок сигари. На його столику не було порожнього кухля, зате лежав папірець, по якому він водив хімічним олівцем, зоставляючи фіолетові риси. Батько нахилився, витяг із кишені аркушика, поклав його на стільницю, немов візитівку, і нашіптував пану Каспарові на вухо історію про стіл. При цьому він накреслював у повітрі вигадливі лінії, перетинав їх і поєднував, здіймався навшпиньки і присідав на лаві, а його співбесідник мовчки слухав, докурюючи сигару.

Коли ми вийшли надвір, ролі змінилися. Пан Каспар розповідав, тягнувши за собою кабанчика на мотузці, про нинішній ярмарок — невдалий, як і завжди, коли понаїдуть чиновники та ревізори. Саме тому пан Каспар не продав свиню і чекав у барі невідь-чого, може, кінця світу, а може, на ліпші часи, аж тут побачив нас і одразу відчув, що ми прийшли до нього.

Ми проминули спорожнілий вітряк, а пан Каспар провадив далі, мовляв, кілька днів тому йому снилися незнайомий чоловік і хлопчик, які стукали до його дверей і мали для нього гарну вістку. Це передчуття, що справдилося саме нині, створило йому чудовий настрій, бо що може бути ліпше, ніж спіткати людину в наші часи? Батько зиркав крадькома на годинник, час спливав невблаганно, а остання вузькоколія відбувала через годину із сусіднього села.

— Не переймайтеся, — столяр ухопив батька за руку, — бо чим є наше життя супроти вічності? Короткою миттю, якоюсь піщинкою!

Батько не відповідав, а пан Каспар розгортав свою думку далі:

— У тій піщинці, хай яка вона мала та незначуща, приховано, проте, таємницю призначення. Бо куди ми йдемо? І звідки?

— Так, — похнюпив голову батько, — усе воно доволі таємниче. Проте, — завагався він за мить, — чи зробите ви нам той стіл? Для нас це дуже важливо.

Столяр заплутавсь у шворці і, мабуть, тому не відповів батькові одразу. Кабанчик жалібно кувікав, пан Каспар розмотував сплутані мотузки, а навколо нас підбивалася густа хмара куряви, що поволі осідала, вируючи у промінні пообіднього сонця. А за мить, уже перед

будинком, між кущів смородини й густих заростей півонії, закипіло небувале пожвавлення. Жінка зі зморшкуватим лицем виносила з будинку тарелі та столові прибори, а пан Каспар, ніби не чув батькового запитання або забув про мету нашого візиту, розставляв плетені крісла навкруг кам'яного столика, і поки батько встиг ще щось сказати, приміром: «нам дуже прикро, але вже час їхати», — ми сиділи над бульйоном, у якому плавали великі золоті очка, і над відварним м'ясом, а коли з'їли і його, то пан Каспар приніс із пивнички дзбан, із якого наливав до товстих склянок ялівцеве пиво темної барви з міцним ароматним духом.

— Увесь секрет, — сказав він, підносячи склянку до очей, — у тому, щоб не вкинути тих кулечок забагато. І щоб зібрати їх у належний час, пізно вранці, коли вони вже встигли нагрітися на сонці й пустити сік.

Я дививсь, як батько цмулить довгими ковтками тьмянйй напій і його обличчя, завжди серйозне та трохи похмуре, тепер роз'яснюється, випогоджується і променіє незвичним сяйвом. Тут-таки обоє почали снувати спогади. Батько розповідав, як приплив сорок п'ятого року до Гданська по Віслі, на старому каяку, бо не мав жодних документів і боявся залізничних вокзалів і місцин, які контролювали советські патрулі. Натомість пан Каспар говорив про довгу подорож у залізничному вагоні, яка завершилася неподалік звідси, коли німецькі диверсанти підірвали колію, і довелося шукати якесь пристановище. Оповідав, як ішов через порожні села, де рипіли відчахнуті віконниці й відхилені двері, тихо ваблячи його: «Каспаре, сюди! Каспаре, заходь!». Проте він усе не міг зважитися, бо залишив позаду найгарніше на світі місто, місто костелів і синагог, лагідних узгір'їв і соснових борів, що облямовують передмістя, місто його дитинства, юності й війни, яке опинилося тепер під більшовицькою владою.

— А це влада сатани, — пан Каспар замислився. — Країна темряви й жорсткого утиску.

Дзбан уже спорожнів. Жінка зі зморшкуватим лицем забрала його на якийсь час додому.

— Ось тільки як довго воно триватиме? — запитував батько. — Як довго це можна терпіти?

Пан Каспар прийняв наповнене начиння і знову налив пива, що пахтіло ялівцем, до склянок. У повітрі літала передвечірня поволока,

ластівки верескливо кружляли над накриттям, а батько, ніби забувши про вузькоколіяку та стіл, сказав, що Господь, мабуть, давно вже покинув нами цікавитись, якщо саме такий світ досі можливий.

— О ні! — жахнувся пан Каспар. — Ми не знаємо ні дня, ні години. А якщо по правді, — запитав він, — то хіба цей світ заслуговує на ліпшу долю?

Після цього запитання, до якого, наче мушине дзижчання, прокралися сумніви й неясні тіні, ледве помітні, а отже, чіткі, мов несподівані зморшки на чолі мого батька; листя зашуміло, і садом перебіг легкий подмух від річки. Пан Каспар не одразу полюбив цей край, де пласка, наче стіл, земля не має кінця та краю, а довгі ряди тополь і верб біжать навпростець у безкрайність. Якось навесні шторм проламав загати, повалив шлюзи, і море вдерлось аж сюди, до будинку пана Каспара.

— Уявіть лише! — розповідав він, схиляючись над батьком. — Що я закинув з вікна вудку й витяг... ну, відгадаєте що?!

— Сома! — гукнув батько. — У тих каналах мусять водитися великі соми!

— Я витяг семикілограмового окуня! — пожвавлено згадував пан Каспар. — А коли вода стояла довше, міг тягати оселедців ятером!

Я розтирав смак гіркого пива на піднебінні, бо мені дозволили скуштувати два чи три ковтки, і відчував, як ялівцеві бульбашки починають кружляти в голові. Непомітно пішов із веранди й забрався в гущавину саду. Ходив по зарослих лопухами стежинах, а міцний запах півонії, що вирував у повітрі, був для мене, мовби передчуття спекотного літа.

— Ми-и-и, пе-ерша брига-а-ада! — батьків голос летів високо понад дерева.

— Стрі-і-ілецька грома-а-ада! — завтोरював йому пан Каспар, і далі вони вже співали разом: — У жар! — жбурнули ми! — фортуни дар! — у жар! — у жар!

Потім обоє полинули замріяними голосами за Неман, а коли перейшли ту ріку вбхід, із брязкотом зброї й шурхотінням знамен, здійняли келихи за здоров'я маршала Пілсудського, і я почув дзенькіт розтщеного скла. За мить нагледів обох на широкій алеї межі яблунь. Вони прошкували повільним кроком до річки.

— Звісно, я вам допоможу, хоча ніколи цього не робив, — сказав батько, — чом би й ні?

— Так-так, — відповідав столяр. — Я завжди чекаю присмерку, бо це не проста справа. Треба бути обережним!

— Звісно, треба бути дуже обережним, — повторив батько, немов відлуння.

На небо сходив великий щит місяця, коли вони зникли у великій шопі, густо обсаженій кущами форсиції та ліщини. Я всадовився неподалік над водою й дивився на ребро недобудованого мосту. Його похилі плечі перетинали річку, наче нерухомий кран, а нижче, серед татарського зілля й очерету я нагледів останки барки. Вони врізались у берег, наче потужний клин, і навіть тепер, у місячному сяйві, я бачив карликові берези й вільхи, якими обросли ніс і рубка. Жоден звук, навіть щонайтихіший плюскіт води, не скаламучував спокою над річкою. Повітря стояло нерухомо, і я знову згадав пана Поляске, який непомітно заходив до нашого помешкання, шукаючи незримого столу. Чи міг він зробити це тепер, коли ми з батьком були в пана Каспара побіля річки Туї? Остання вузькоколійка від'їхала вже давно, а мама, мабуть, телефонувала від сусідки на «швидку», до міліції й до лікарень, щоби підкріпити свої найгірші припущення. А якщо вона спіткає його на сходах, на темному сходовому майданчику, коли він пройде в довгому плащі повз неї, мовчазний і замислений? Це ще було не найгірше, — думав я, — хоч би вона не перестріла його у квартирі!

Тим часом із шопи не долітало жодних звуків, а крізь зачинені віконниці не пробивався якнайтонший промінчик світла. Лише за мить я помітив, що з невеликого димаря снується прямо-таки в ультрамаринове небо сива нитка диму. Я чекав, поки гарчання пилки або стукіт молотка розірве це шатро тиші, але замість відгомону праці повітря несподівано пронизав дивний виск. Я ніколи досі не чув чогось такого жахливого. Чи то стогін, чи вереск пронизливо просвердлював тишу, щоб несподівано вщухнути за кілька секунд.

Я був паралізований. Стояв на березі, вдивляючись у чорні обриси шопи, і не годен був поворушитися, ніби там, усередині, між батьком і паном Каспаром сталося щось таке, чого я не міг навіть уявити. Врешті, за покликком неясного передчуття підійшов до шопи й тихо відхилив двері. Набачив крізь шпару постать пана Каспара в білому фартуху, поплямленому кров'ю. Він здіймав великий тесак, і коли я

почув мого батька, який голосно сказав: «Ні-ні, це, мабуть, не так!» — сокира вдарила по чомусь м'якому, що лежало на столі, а тоді кров цвиркнула навсібіч, і пан Каспар, стираючи червоні плями з рук і з обличчя, сказав: «Так, звісно, мабуть, не все пішло як треба».

Вогонь буяв у великій грубі, що мала кілька залізних дверцят, батько підкидав у паливник грубі поліна, а пан Каспар відклав тесака і з ножем у руці розтинав тепер червоні й рожеві пласти м'яса, що висіли на гаках. Поряд, на дощаній підлозі, лежала свиняча голова. Розплющені очі кабанчика запитально вилуплювалися на мене, а обоє чоловіків виполіскували шматки м'яса у мидницях, деякі з них вкладали в кам'яні баняки, інші натирали якимсь порошком, по тому насаджували їх на залізний прут, котрий щезав у жерлі високої груби.

— Ми мусимо встигнути до ранку, — сказав пан Каспар, відкладаючи довгого й широкого ножа. — Яке щастя, що ви приїхали нині, бо моя жінка не виносить такого видовиська.

Батько полишив роботу на мить, витер руки й налив із кришталевої карафки, що стояла на поличці, рубінового плинну. Він був темніший і густіший за кров, я бачив це крізь прочинені двері, коли вони перехилили чарки.

— Ваша дружина така маломовна, — сказав батько, витираючи губи. — І має дивний акцент. Поморський, а все ж таки інший.

— Ви помітили це? — столяр знов узявся до роботи. — Ви таки помітили!

І поки батько відправив до грубки наступний рушт, пан Каспар почав говорити швидкими фразами, що вони сніться йому вночі, що він бачить їх немов наяву, як вони у своїх чорних каптурах переступають брами концтаборів, як вони в тих своїх чорних каптурах прямують просто до неба, і там, угорі, втворюються брами, й Господь Бог вітає їх з усміхом. Бо хто може бути йому миліший, аніж вони, що обробляли тлусту землю в поті чола свого^[22] і в любові, вони, що працююито перекопували канали, будували шлюзи, ставили вітряки, співали псалмів і гімнів й ніколи, за жодних обставин, не бажали брати зброї до рук?

— Вони? — несміливо запитав батько, причиняючи дверцята грубки. А тоді пан Каспар тихо зітхнув і заговорив про менонітів, по яких не зосталося майже жодного сліду, і про дім, до якого він увійшов кільканадцять років тому, гадаючи, що він виявиться порожній, як і

решта, проте таки помилився, бо на горищі, в найпотаємнішому куті й лише через два дні він угледів посвіт пари очей, і це були саме їхні очі, менонітські, останні на тій землі, і перші, які він побачив над річкою Туєю.

— Ага, — сказав мій батько, — тепер я розумію.

Окріп булькотів у баняку, столяр полоскав у мидниці вишурувані тельбухи, а над шопою, садом, річкою й каналами підбивався великий місяць. Я стояв у дверях, дивлячись на кришталеву карафку з рубіновим плином, на пласти м'яса, порозвішані на гаках, а пан Каспар по хвилині тиші вів свою розповідь далі: як він задивився в ті очі й одразу знав, що вони його розуміють, хоч іще впродовж довгих місяців не вмів їй пояснити, звідки саме він добирається і чому так довго їхав поїздом на захід. Він не зумів описати їй своє місто поміж узгір'їв і соснових борів, де костельні бані прозирають крізь хмари, бо вона, — тут пан Каспар відставив мидницю і потягнувся по мішок із гречкою, — бо вона знала лиш одне місто, до якого вони плавали човном на торговицю, геть інше — провадив він далі, — тоді спалене та зруйноване.

— Попри все, — сказав батько, притримуючи кишку, яку начиняв столяр, — руїни мали неймовірний вигляд. Коли я виплив каяком на Мотлаву й побачив їх здалеку, то подумав, що це місто на місяці.

Пан Каспар покивав головою, зав'язав кишку тонкою ворізкою і саме тоді, коли хотів щось відповісти, може, про руїни, а може, про останні менонітські очі, батько підвів голову й побачив мене у дверях шопи. І здивовано гукнув:

— Він досі не спить? Котра ж то година?

Проте пан Каспар заспокоїв його жестом, відставив мидницю, попросив батька припилити вогонь, бо ніщо так не псує копченину, як нерівномірний дим, і рушив через сад, відпроваджуючи мене стежиною до будинку.

— А стіл? — несміливо запитав я. — Що зі столом?

Пан Каспар відповів, що все буде гаразд і на все надійде відповідний час.

Далеко, з боку річки, заграла гармоніка. Кілька голосів хрипко заводили: «А ти мене пожалкуєш, а ти мене поцілуєш!».

— Це українці, — пояснив столяр, коли ми вже стояли навпроти веранди. — З другого берега річки. П'ють, співають, сумно їм. А ти

знаєш, чому їм сумно? — запитав він несподівано.

Я не знав. Ми стояли навпроти будинку, дивлячись, як довгі тіні дерев влягаються на садових стежинах.

— Це через той місяць, — почув я голос пана Каспара. — Завжди, коли повня, українці з колгоспу п'ють і співають. Навіть узимку. А якось вони перейшли по кризі на наш берег і підпалили шопу. То було давно, десять років тому, — пан Каспар мовив чимраз тихіше, — тільки місяць здавався більшим, як завжди, коли лежить сніг.

Я хотів розповісти панові Каспару про наш стіл інакше, ніж батько, який напевно не згадав про братів Поляске із Заспи, але столяр швидко пішов, танучи між дерев наче тінь.

Жінка зі зморшкуватим лицем провела мене до кімнати в піддашші й показала розстелене ліжко. Проте мені анітрохи не баглося спати. Щойно я почув кроки на сходах, як підійшов до вікна й широко розчохнув його. Місяць був уже по той бік будинку, і його ряхтіння здавалося слабшим, однак дах шопи, дерева та ясну стрічку ріки з опалими плечима недобудованого мосту було видко, мов на долоні. Лише останки барки згубилися десь за закрутом серед татарського зілля й очерету. Українці розпалили на другому березі багаття. Я бачив їхні фігурки, котрі увихалися навколо світла, і шкодував, що не можу туди піти, бо їхня пісня, яку виконували сильні голоси під гармоніку, довга, протягла й напівзрозуміла, грізна й лагідна заразом, була навдивовижу привабливою.

І раптом я запрагнув дізнатися про все. Куди плине річка Туя? Де було місто пана Каспара? Чому меноніти не бажали носити зброю? Чи справді всі вони пішли до неба? Я геть забув про пана Поляске, маму та круглий стіл, по який ми їхали через понтонний міст над Віслою.

Коли я сів на ліжко, мій погляд упав на шафу з різьбленими ніжками. Я відчинив двері й серед чоловічих піджаків, сорочок, штанів і краваток, що, мабуть, належали панові Каспару, знайшов капелюха, якого не бачив ніколи досі, навіть на старих фотознімках. Він був чорний, із широчезними крисами, а його фетрові краї бгалися під пальцями м'яко й без опору. Я став навпроти дзеркала і бачив у невиразному мерехтінні відбиток свого обличчя, до якого ніколи не приглядався так уважно, як тепер, до обличчя, яке ховалось у затінку чорних крисів, до ледь помітних очей і губ, ніби розчинених у шліфованій амальгамі. Той капелюх ставав дедалі більший, а разом із

ним ріс і я, аж урешті, коли вже став завбільшки з батька й широкий у плечах, як пан Каспар, я йшов через місячний сад до річки і ступав через дерев'яну кладку на палубу барки. Недобудований міст випростовував плечі, а я, стоячи за штурвалом, провадив корабель через закрути річки, відгалуження каналів, шлюзи й перепуски, аж урешті вплив у Мотлаву і, пробиваючись до Довгого Узбережжя серед стовписька щогл, труб і прапорців, просив українців розвантажити моє судно. Мішки із зерном, круглі сири, кошики, повні яблук і слив, діжки, в яких плавали рибини, штуки полотна, що пахтіли літом і травами, кількафунтові бочівки з маслом — усе це мандрувало з прилук на узбережжя. Українці заводили за роботою сумної, а я, хоч і не розумів усіх слів пісні, що в ній пан Потоцький, «сучий сину, запродав Польщу, Литву і всю Україну», слухав їх, мов знайому приспівку, у якій вчувалися непогамовні туга і гнів.

Чорнота капелюха, відображена в дзеркалі, набула врешті глибини й гостроти, коли я несподівано побачив пломінчик свічки, а над широкими крисами з'явилося зморшкувате жіноче обличчя. Вона стояла позаду мене з ліхтарем у руці, а поли її халата спадали аж до кісток, мов широка сукня. Лише за мить, не відводячи погляду від дзеркала, побачив сльози: вони збігали по її щоках одна за одною, подумав, що її, мабуть, зворушили слова пісні, яка долинала з другого берега річки, від багаття. Проте це було не те. Вона зняла обережним рухом капелюха з моєї голови та обертала його в руках. Я не знав, коли вона зайшла до кімнати і як довго спостерігала за мною навпроти дзеркала. Чи могла вона бачити мене на барці?

Свічка, яка стояла на підлозі, миготіла хитким полум'ям, а мовчазна жінка зі зморшкуватим обличчям, удивляючись у тінь капелюха, стала поряд зі мною, занурившись у думки, до яких я не мав доступу. Наші погляди перетиналися на скляній дзеркальній поверхні, а потім я побачив, як вона йде, стискаючи чорні криси обома руками.

Я задмухав свічку. Накрохмалена постіль зустріла мене лагідною прохолодою, а попри те мене обпікав жар, ніби я стояв біля грубки у шопі, де пан Каспар і батько, поглинуті нелегальним забоем, забули про світ Божий і про те, що спливає час.

Я не обмінявся з жінкою зі зморшкуватим обличчям жодним словом. Так само й узавтра вранці, коли обоє чоловіків, смакуючи копчениною, куштуючи кишку, розводячись над принадами полядвиці,

обговорювали деталі замовлення: діаметр стільниці, висоту ніжок, колір.

Я не сказав батькові про чорний капелюх, коли ми їхали вузькоколійкою вздовж ріки Туї, минаючи зарослі канали й зачинені шлюзи. Ані тоді, коли мчали блакитним автобусом через понтонний міст над Віслою, ані тоді, коли цегляні вежі костелів замайоріли на передмісті Довгих Садів.

Батько розгорнув масний папір і витяг шинку, пропахлу ялівцем, мама зі зволженим рушником на голові лікувала мігрень, а я, дивлячись на їхні розгнівані обличчя, коли вони жбурляли одне в одного словами «обов'язок», «стіл», «легковажність», «нагода», був подумки поряд із жінкою зі зморшкуватим обличчям: відчував, що ніколи не забуду її, і вона ніколи не забуде мене.

За тиждень незнайомий водій застукав до наших дверей, і чужі чоловіки занесли до кімнати стіл пана Каспара. Він був круглий, із горіховою стільницею й занурив маму в стан абсолютного захвату. Сварки та суперечки відійшли в небуття, а обід того дня тривав дуже довго, ніби нас перевідала бабця Марія.

А коли вже дозріли каштани на нашій вулиці, і я, сліпаючи над першими літерами в букварі, дізнавався про долю Алі, що мала kota, і, схилившись над столом пана Каспара, читав першу фразу: «Це фабрика», — до наших дверей застукав пан Поляске. Він був боязкий, розповідав, як знайшов нашу адресу і які проблеми мав із візою та чиновниками з Міністерства закордонних справ. Він усівся за стіл пана Каспара, витяг каву, какао, шоколад, бляшанку англійського чаю, розповідаючи про свою подорож і про те, який він безмежно щасливий.

— Ви пообідаєте з нами? — запитала мама, але пан Поляске квапився до готелю. Він дякував, перепрошував і швидко пішов, попрощавшись із батьком у дверях.

— Він не помітив столу, — сказав батько.

Проте я не був цього аж так певний. Презенти, які він залишив, цього разу не зникли раптово. Я перегорнув сторінки букваря. Аля йшла до школи. Тато йшов на роботу. Мама варила обід. Металурги варили сталь. Гірники добували вугілля. Льотчик шугав над Вітчизною. Вісла впадала в Балтійське море. Жінка забрала чорний

капелюх. Меноніти пішли прямо до неба. Пан Поляске продав стіл, а пан Каспар зробив новий.

— Що ти читаєш? Він чогось не вигадує? — запитала мама.

— Так-так, — батько закурив сигарету й поклав долоню на стільницю, якою ковзало світло. — Усе воно вигадане. Дослівно все!

Я дивився на смугу диму, що танула під стелею. Відтоді час плинув якось інакше, й один тільки я знав чому.

Примітки

1

Це вражає! Суцце Ватерлоо! Абсолютно приголомшує! *(англ.)*. — Тут і далі примітки перекладачки, якщо не зазначено інше.

2

Ідеться про Артура Веллслі, першого герцога Веллінгтона (1769—1852), відомого військового та політичного діяча ірландського походження, який переміг Наполеона Бонапарта в битві під Ватерлоо.

3

Усі були глибоко зворушені *(англ.)*.

4

Єжи Пільх — відомий польський письменник, публіцист, драматург і кіносценарист.

5

Сучасна львівська вулиця Устияновича.

6

«Бо де двоє чи троє в Ім'я Моє зібрані, там Я серед них». — Від Матвія 18:20. *(Пер. І. Огієнка.) — Прим. ред.*

7

Евгеніуш Квятковський (1888–1974), — польський політик і суспільний діяч, освіту інженера-хіміка почав здобувати у Львівській Політехніці, багаторічний директор Державних фабрик азотних сполук у Хожові й Мостицях, міністр промисловості й торгівлі в уряді Мостицького; зокрема доклався до розвою морської торгівлі та збудував порт у Гдині.

8

Станіслав Вігура — видатний польський авіаконструктор і льотчик, особисто випробовував сконструйовані літаки, зокрема разом зі своїм постійним пілотом і механіком Францішеком Жвірком 1929 року виконав політ довкола Європи на літаку RWD-2. Згодом Жвірко та Вігура взяли участь у міжнародних змаганнях туристичних літаків «Челендж-1930» на машині RWD-4, але вибули через аварію двигуна. Зрештою 1932 року перемогли в «Челенджі» на новому літаку RWD-6, випередивши фаворитів-німців і прославивши польський повітряний спорт. 11 вересня 1932 року загинули під час бурі над територією Чехословаччини.

9

Ришард Стриєць (1932–1997) — гданський художник, займався малярством, керамікою, рисунком, але відомий насамперед графічними роботами.

10

Цит. за вид.: Томас Стернз Еліот, Смерть у воді / Безплідна земля / Вибране. — Пер. з англ. І. Драча — Київ: Дніпро, 1990.

11

Сім променів у гербовій короні означали титул барона.

12

Тереза Орловскі — німецька порнозірка з гданським корінням.

13

Їржі Менцель — відомий чеський кінорежисер, уславився передусім екранізаціями творів Богуміла Грабала, за одну з яких («Потяги під пильним спостереженням») дістав «Оскар» 1967 року в номінації «Найкраща режисура».

14

«...загинуло їх сімдесятого року» — 13 грудня 1970 року у відповідь на підвищення цін споживчих товарів застрайкували гданські корабели, яких підтримали багатотисячні вуличні маніфестації. По тому, як демонстранти підпалили будівлю воєводського комітету партії, тодішній перший секретар Владислав Гомулка наказав застосувати проти страйкарів зброю і ввести до міста військо. За офіційними даними, загинуло понад сорок страйкарів, більш як тисячу було поранено, понад три тисячі заарештовано.

15

Генерали Жита, Барила, Олива — члени уряду Войцеха Ярузельського у час військового стану.

16

Анджей Гвезда — політичний і громадський діяч, дисидент, багаторічний політв'язень, засновник Вільних профспілок польського Узбережжя, співзасновник «Солідарності». Свого часу конфліктував із Лехом Валенсою, не погодившись на діалог з комуністичною владою, оголосив соратника зрадником ідеалів «Солідарності» й імовірним агентом СБ, через це не увійшов до уряду посткомуністичної Польщі й аж до 1991 року був безробітним. 2006 року відзначений президентом Польщі Лехом Качинським Орденом Білого Орла — найвищою національною нагородою.

17

Ванда, що не схотіла німця, — легендарна королева Польщі з оповідей краківського циклу. Німецький князь поставив перед нею умову: або шлюб, або війна. Ванда вибрала води Вісли.

18

Або Часослов; містить тексти щоденних молитов Римо-католицької церкви. — *Прим. ред.*

19

Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСРПН). — *Прим. ред.*

20

З Буття 32:22. — *Прим. ред.*

21

Адміністрація допомоги та відбудови ООН, діяла на територіях, які найбільше постраждали в період Другої світової війни, 1943–1947 рр. — *Прим. пер.*

22

3 Буття 3:19. — *Прим. ред.*